พระธรรมเทศนาบุญญกิริยาวัตถุ ๑๐

นิพนธ์ของ

สมเด็จพระสังฆราช (สา) ปุสสเทว วัดราชประดิษฐ์ ฯ

คณะศิษยานุศิษย์ ของท่านเจ้าคุณปัญญาพิศาลเถร

พิมพ์เป็นธรรมบรรณาการในงานฌาปนกิจศพ

คุณแม่ปาน มุสิกพันธุ์

ณ ฌาปนสถาน วัดชายทุ่ง

ต. ท่าระหัด อ. เมือง จ. สุพรรณบุรี

วันอาทิตย์ที่ ๒๒ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๑๓

พระธรรมเทศนาบุญญกิริยาวัตถุ ๑๐

นิพนธ์ของ

สมเด็จพระสังฆราช (สา) ปุสฺสเทว (วัดราชประดิษฐ์ ฯ)

คณะศิษยานุศิษย์ ของท่านเจ้าคุณปัญญาพิศาลเถร

พิมพ์เป็นธรรมบรรณาการในงานฌาปนกิจศพ

คุณแม่ปาน มุสิกพันธุ์

ณ ฌาปนสถาน วัดชายทุ่ง

ต. ท่าระหัด อ. เมือง จ. สุพรรณบุรี

วันอาทิตย์ที่ ๒๒ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๑๓

คำนำ

เนื่องในโอกาสบำเพ็ญกุศลฌาปนกิจศพ **โยมมารดา** (คุณแม่ปาน มุสิกพันธุ์) ในวันอาทิตย์ที่ ๒๒ มีนาคม ๒๕๑๓ ณ ฌาปนสถานวัดชายทุ่ง ต. ท่าระหัด อ. เมือง จ. สุพรรณบุรี ในงานนี้ตั้งใจจะพิมพ์หนังสือธรรมะแจกเป็นธรรมบรรณาการแด่ท่านที่เคารพนับถือทั้งคฤหัสถ์และบรรพชิตที่มาในงานวันนั้น **คณะศิษย์** ได้ทราบเจตนาใคร่จะขอร่วมกุศลธรรมบรรณาการด้วย จึงได้แจ้งความประสงค์ให้ทราบจะพิมพ์หนังสือ **"บุญญกิริยา วัตถุ ๑๐" ซึ่งเป็นพระนิพนธ์ของเจ้าประคุณสมเด็จพระสังฆราช (สา) วัดราชประดิษฐ์ ร่วมในงานนี้ด้วย ๕๐๐ เล่ม เพราะต้นฉบับก็พร้อมอยู่แล้วที่โรงพิมพ์** เพื่อให้เป็นไปตามกุศลเจตนาในธรรมวิทยาทานนั้นจึงขออนุโมทนามา ณ ที่นี้ด้วย

อนึ่ง หนังสือ "บุญญกิริยาวัตถุ ๑๐" นี้ เป็นสำนวนเทศนาโวหารของเจ้าประคุณสมเด็จพระสังฆราช (สา) ปุสสเทวะ พระองค์นั้น ทรงแสดงเทศนาโวหารมีลีลาไพเราะงามมากทั้งเบื้องต้น ท่ามกลาง และที่สุด พร้อมทั้ง **อรรถะทั้งพยัญชนะ มีสัมผัสติดต่อกันไปโดยลำดับ สุขุมลุ่มลึกโดยลำดับ ตามภูมิแห่งธรรมนั้น ๆ** ตั้งแต่กามาวจรภูมิ รูปาวจรภูมิ อรูปาวจรภูมิ และโลกุตตระภูมิ เป็นไปตามลำดับ นับเป็นแบบฉบับที่ดีงาม และก็ได้รับยกย่องจากบัณฑิตชาติในพระศาสนาทุกยุคทุกสมัยตลอดมา

สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพได้นิพนธ์ยกย่องไว้ในคำนำหนังสือต่าง ๆ อันเกี่ยวกับพระนิพนธ์เทศนาต่าง ๆ ของเจ้าประคุณสมเด็จพระสังฆราช (สา) ปุสสเทวะ ไว้ว่า

"หนังสือ ซึ่งสมเด็จพระสังฆราชวัดราชประดิษฐ์ ทรงนิพนธ์ไว้ ไม่ว่าเรื่องใด ๆ ไม่จำเป็นต้องชี้แจงในคำนำว่า เป็นหนังสือแต่งดี เพราะบรรดาบัณฑิตย่อมทราบ และเห็นเป็นอย่างเดียวกันว่า สมเด็จพระสังฆราชพระองค์

นั้น ทรงแต่งหนังสือมีปฏิภาณ นับเป็นอย่างวิเศษ จะหาผู้เสมอเหมือนได้โดยยากตามความที่ได้สดับมา กล่าวกันว่า ในรัชกาลที่ ๔ นอกจากพระราชนิพนธ์แล้ว ไม่มีผู้ใดที่จะแต่งเทศนาได้ดีเท่าสมเด็จพระสังฆราชพระองค์นั้น เพราะฉะนั้นในสมัยนั้นก็ดีหรือในสมัยต่อมา แม้ในปัจจุบันนี้ก็ดี เทศนาของสมเด็จพระสังฆราช (สา) เป็นหนังสือซึ่งนักเรียนพอใจอ่าน และผู้สะสมหนังสือพอใจที่จะมีฉบับไว้ทั่วกัน"

ธรรมสภาวัดราชประดิษฐ์ ฯ ได้พยายามรวบรวมพระนิพนธ์และพระธรรมเทศนาต่างๆ ของเจ้าประคุณสมเด็จพระสังฆราช (สา) ปุสสเทวะและได้พิมพ์ออกเผยแพร่เป็นลำดับมาชื่อว่า **"ชุดสมเด็จ"** นับตั้งแต่ **โสฬสปัญหา โพธิปักขิยธรรม ๓๒ ประการ**เป็นต้นมา และรวมทั้ง**บุญญกิริยาวัตถุ ๑๐** นี้ด้วย แต่ยังไม่มีโอกาสได้พิมพ์ ในการจัดพิมพ์ครั้งนี้สำเร็จขึ้นได้ก็อาศัย **ศรัทธา และฉันทะธรรมของคณะศิษย์**จึงขออนุโมทนามา ณ ที่นี้ด้วย หวังว่าผู้ที่รับไป ทั้งคฤหัสถ์และบรรพชิตคงจะเกิดประโยชน์ทั้ง ๓ นั้นบ้างไม่มากก็น้อย

จิตฺตรกฺโขภิกขุ

วัดราชประดิษฐ์ ฯ

๙ มีนาคม ๒๕๑๓

คุณแม่ปาน มุสิกพันธุ์

เกิด วันอาทิตย์ เดือน ๗ ปีมะเมีย

ดับ วันจันทร์ที่ ๒๘ กรกฎาคม ๒๕๑๒

ประวัติ

คุณแม่ปาน มุสิกพันธุ์ เกิด **วันอาทิตย์ เดือน ๗ ปีมะเมีย** บ้านโคกหม้อ ตำบลท่าระหัด อำเภอเมือง จังหวัดสุพรรณบุรี เป็นธิดาคนที่ ๒ มารดาชื่อบุตร์ บิดาชื่อหนู มุสิกพันธุ์ มีพี่–น้องร่วมกัน ๕ คน

๑. จันทร์ (ชาย) มุสิกพันธุ์ (ถึงแก่กรรม)

๒. คุณแม่ปาน มุสิกพันธุ์

๓. โต่ง (ชาย) มุสิกพันธุ์ (ถึงแก่กรรม)

๔. ทรัพย์ (ชาย) มุสิกพันธุ์

๕. พระภิกษุลับ มุสิกพันธุ์ (มรณภาพ วัดประดู่ธรรมาธิปัตย์)

ตระกูลเดิมของคุณแม่ปาน บรรพบุรุษเป็นชาวเวียงจันท์ ได้อพยพมาตั้งรากฐาน ณ ที่บ้านโคกหม้อ อำเภอเมือง จังหวัดสุพรรณบุรี มีอาชีพกสิกรรม**ทำนา** เมื่อเจริญวัยได้ช่วยมารดาบิดาประกอบอาชีพทำนาตามหน้าที่ในฐานะเป็นลูกหญิง อยู่ใกล้ชิดมารดา มารดาฝึกอบรม**เป็นแม่บ้านที่ดี ให้รู้จักการปกครองทรัพย์สมบัติที่มีอยู่**ให้รู้จักสังคหสงเคราะห์ทั้ง ๔ กับเพื่อนบ้านใกล้เรือนเคียง ด้วยปิยะวาจา ให้วัตถุที่ควรให้ ประพฤติตนให้เป็นประโยชน์ต่อสังคม วางตนสม่ำเสมอ ทั้ง ๔ นี้เป็นธรรมเครื่องผูกมิตรจิต มิตรใจ เมื่อมีวัยอันสมควรที่จะมีเหย้าเรือน **เป็นแม่บ้าน เป็นมารดาของโลก** มารดาบิดาก็สงเคราะห์ให้มีเย้าเรือนตามประเพณีที่ดีของโลก แต่โชคชตากรรมบันดาลบังคับวิถีชีวิตสมรสของคุณแม่ต้องแต่งงานสองครั้ง ครั้งแรกมีบุตร–ธิดา ๒ คน สามีก็ถึงแก่กรรม ครั้งที่ ๒ มีบุตรด้วยกัน ๓ คน สามีก็ถึงแก่กรรมอีก

บุตร–ธิดาเกิดแต่ **ท้าวอินทรสุนานนท์ ๒ คน คือ**

บุญช่วย (ชาย) อินทรสุนานนท์

ชื่น (หญิง) เทิมแพงพันธุ์

บุตรเกิดแต่ **งอน เมืองหงษ์** ๓ คน คือ

เชาว์ (ชาย) เมืองหงษ์ (ถึงแก่กรรม)

สงวน (ชาย) **พระปัญญาพิศาลเถระ** วัดราชประดิษฐ์ฯ

ไสว (ชาย) เมืองหงษ์ (ถึงแก่กรรม)

ชีวิตของคุณแม่ปาน เป็นชีวิตที่ต้องพึ่งตนเองสร้างตนเองหลังจากชีวิตสมรส แล้วบิดาได้ถึงแก่กรรมก่อน ต่อมาก็มารดา ต่อมาก็สามีข้า ๒-๓ เป็นลำดับในกาลเวลาที่ใกล้ชิดติดต่อกัน ภาระที่หนักของคุณแม่ต้องทำมาหาเลี้ยงลูก ปกครองลูก ๆ ทั้ง ๕ คน ให้มีสุข และพยายามรักษาทรัพย์คือ ไร่นาอันเป็นมรดกตกทอดที่มีอยู่ไม่ให้เสื่อม เป็นภาวะที่ยากแสนยากอย่างยิ่ง ที่จะให้ทรัพย์สมบัติทรงอยู่ได้ ถึงอย่างนั้นคุณแม่ก็พยายามประคับประคองฐานะให้ทรงอยู่ได้ด้วยความสามารถของคุณแม่ สามารถดำรงวงศ์ตระกูลให้ทรงอยู่โดยชอบธรรม

ในด้านการศึกษาของลูก ๆ คุณแม่ส่งเสริมให้ลูก ๆ ศึกษาเท่าที่ควรแก่ฐานะ ในด้านการอบรมลูกท่านสอนให้มีศีลธรรม ตั้งอยู่ในศีลธรรม ให้ซื่อสัตย์สุจริตต่อหน้าซื่อสัตย์สุจริตต่อตนเอง ต่อสังคม ท่านสอนให้มีเมตตา สังคหะสงเคราะห์เพื่อนมนุษย์ด้วยกัน และท่านสอนให้ลูก ๆ มี **กตัญญูกตเวที**ต่อผู้มีพระคุณทุกท่าน ทั้งชาติวุฒิ วัยวุฒิ คุณวุฒิ

เมื่อลูก ๆ มีวัยสมควรแก่การศึกษา คุณแม่ส่งเข้าอบรมศึกษาในสำนัก**อารามวิทยาลัยก่อน** สมัยนั้นอาศัยพระภิกษุเป็นส่วนมาก อบรมจรรยา มารยาท พร้อมทั้งอักษรศาสตร์ อักขรวิธี เลขวิธี คำนวณ บวก ลบ คูณ หาร ในวัด ศิลปต่าง ๆ ก็ศึกษาในวัด วัดจึงเป็น**อารามวิทยาลัยแห่งแรก** วัดจึงเป็นวิทยาลัยแห่งการศึกษาศิลปวิชาต่าง ๆ สารพัดวิชา ต่อมาคุณแม่ได้ให้ลูก ๆ เข้าศึกษาอบรมในเมืองหลวง คือ **กรุงเทพมหานคร** ทุกคน(เว้นลูกหญิงให้เป็นแม่บ้าน) โดยเฉพาะ**ในสำนักวัดราชประดิษฐ์สถิตมหาสีมาราม** ทั้ง ๆ ในสมัยนั้นฐานะของชาวนามีน้อยท่านที่จะส่งบุตรธิดาเข้าศึกษาอบรมในพระนครหลวง ส่วนมากชาวนามักถือคติว่า **หนังสือเอามาต้มแกงกิน**

ไม่ได้ให้ลูกทำนาดีกว่า แต่คุณแม่มิได้ถือเช่นนั้น ตรงข้ามถือว่าวิชาความรู้ เป็นทรัพย์อันประเสริฐ ศิลปวิชาเป็นทรัพย์อมตะ วิชาหนาเจ้า ถ้าแม้นไม่รู้อดสูอายเขา เพื่อนฝูงเยาะเย้าว่าเง่าว่าโง่ บางคนเกิดมา ไม่รู้วิชา เซอะอยู่จนโตไปเป็นข้าเขา เพราะว่าเง่าโง่ ด้วยเหตุนี้คุณแม่จึงได้พยายามส่งเสริมให้ลูกได้มีการศึกษาทุกคนเท่าที่จะศึกษาได้ตามฐานะ

คุณแม่ต้องเสียสละอดทนตรากตรำทำนาอันเป็นสัมมาอาชีพของตระกูล คุณแม่ต้องเสียสละทั้งกำลังกาย กำลังทรัพย์ เพื่ออนาคต เพื่อแสงสว่าง เพื่อประโยชน์ เพื่อความสุขของลูก ๆ ให้ลูกได้รับการศึกษาอบรมที่ดี ในประเทศอันสมควร ให้อยู่ใกล้ผู้รู้ เพราะอาชีพทำนานั้นคุณแม่เห็นว่า เป็นอาชีพที่ลำบาก มีทุกข์มาก มีความสุขน้อย ให้ลำบากแต่แม่คนเดียว อย่าให้ลูก ๆ ได้ทุกข์ยากลำบากอย่างแม่เลย คุณแม่ยอมเสียสละอดทนถึงเพียงนั้น เพราะอาชีพทำนานั้นเป็นกระดูกสันหลังของชาติ ของโลกจริง ๆ ชาวนาส่วนมากก็มีแต่กระดูก ไม่ค่อยมีเนื้อ เพราะกรรมาชีพบังคับหล่อเลี้ยงไว้ให้เป็นอยู่ได้ กรรมจำแนกให้เป็นไปอย่างนั้น ไม่ค่อยถึงความวัฒนา อย่างคำนิยามผู้รู้ได้นิยามไว้ อย่างดีก็เสมอตัว ทรงอยู่กับทรุด ถ้ามีนาของตนเองก็พอเป็นอยู่ได้ เป็นไปได้ ถ้าเช่าเขาทำออกจะเป็นภาระที่หนักสักหน่อย ชาวนาส่วนมากต้องตกเป็นทาสแรงงานตลอดชีพ เป็นอาชีพที่จำยอม จำเป็น

ลูก ๆ ของคุณแม่ทุกคนมีฐานะพอเป็นตัวของตัวเองได้ ไม่พุ่มเฟือยนัก ไม่ขาดแคลนนัก มีฐานะพอเป็นอยู่ได้ แต่ไม่มีลูกคนใดที่คิดจะกลับไปช่วยคุณแม่ทำนาสักคน ลืมกลิ่นสาบโคลน สาบควาย และละอองข้าวหมด คุณแม่ต้องตกอยู่ในฐานะจำยอมเป็นกระดูกสันหลังของชาติ ของโลก และของลูกต่อไปเป็นอย่างดี คือยอมแบกภาระที่หนัก เพื่ออนาคตของลูก ๆ เพื่อประโยชน์เพื่อความสุขของลูก นี่คืออกของแม่ เมื่อลูกได้ดีมีความสุข แม่ก็พลอยยินดีสุขใจด้วย (มุทิตา) เมื่อบางลูกมีความทุกข์ แม่ก็พลอยได้รับทุกข์โทมนัสด้วย อกของแม่เป็นอย่างนี้ อันเมตตาปรานีของคุณแม่ ย่อมแผ่ไปถึงลูก แม้ไกลแสนไกล

แต่ลูกชายของคุณแม่ทุกคนก็ได้ **บวชเรียนศึกษาอบรมทางพระศาสนาเป็นอย่างดี ณ สำนักวัดราชประดิษฐ์สถิตมหาสีมาราม** นี้เป็นสิ่งที่พอใจสมความปรารถนาของคุณแม่มาก เพราะคุณแม่เป็นผู้ที่ฝักใฝ่ในกิจพระศาสนามาก จึงเป็นที่ปีติยินดีของท่าน แม้ปัจจุบันก็ยังเหลืออยู่ ให้คุณแม่ได้เห็นชายผ้าเหลืองของลูกในวาระสุดท้าย

คุณแม่มีนิสัยเมตตาสงเคราะห์เอื้อเฟื้อ โอบอ้อมอารีญาติทุกฝ่ายไม่เอาเปรียบญาติ–พี่–น้อง ให้ความอบอุ่น เป็นที่พึ่งของญาติพี่น้องได้ดี ในฐานะที่เป็นญาติผู้ใหญ่มีความเมตตาเสมอกันหมดด้วยสังคหสงเคราะห์ ท่านอยู่ด้วยกันเพียงสองคนแม่ลูก (หญิง) เมื่อยามเจ็บไข้ได้ป่วย ญาติพี่น้องส่วนมากมาช่วยกันรักษาพยาบาลจนหาย หรือถึงวาระสุดท้าย

คุณแม่มีวิบากขันธ์ไม่ค่อยดี โรคภัยต่าง ๆ มักเบียดเบียนท่านมาก และท่านมากไปด้วยโรค เพราะกรรมเก่า ห่างยาห่างหมอไม่ค่อยได้ ชีวิตของท่านเจริญยาวนานมาได้ถึง ๘๖ ปีเศษก็เพราะยา ท่านรู้จักรักษาตัว ท่านจึงไม่ค่อยมีโอกาสไปเที่ยวที่ไหนนอกจากจำเป็นมาเยี่ยมลูก ๆ ที่กรุงเทพ ฯ เท่านั้น

ชีวิตในขั้นปลายของท่าน เมื่อลูก ๆ ไม่กลับไปประกอบอาชีพทำนาอีก ท่านก็เลิกทำนา นาที่มีอยู่ก็แบ่งขายเสียบ้าง เหลือนอกนั้นก็ให้ญาติพี่น้องเช่าคิดค่าเช่าแต่พอควร ท่านเก็บค่าเช่านามาบริโภคเลี้ยงอาตมาไปวันหนึ่ง ๆ เหลือนอกนั้นก็บริจาคเป็นทานไปบ้าง ช่วยส่งเสริมสร้างถาวรวัตถุคือศาลาการเปรียญวัดชายทุ่งบ้าง กุฏิบ้าง ปฏิสังขรเสนาสนะส่วนอื่นของวัดบ้าง และได้นำมา**เป็นมูลนิธิ วัดราชประดิษฐ์ ฯ ๑,๐๐๐ บาท**และที่วัดชายทุ่งบ้างเท่าที่กำลังจะทำได้ คุณแม่ไม่ได้หวังพึ่งลูกคนใดคนหนึ่ง ท่านถือว่าท่านพยายามทำหน้าที่ ที่ดีของแม่ ตั้งอยู่ในฐานะหน้าที่ที่ดีของแม่เท่าที่จะทำได้ หน้าที่ของมารดา บิดาก็คือ ห้ามไม่ให้ทำชั่ว ให้ตั้งอยู่ในความดี ให้การศึกษาเล่าเรียนดี เมื่อถึงคราวก็หาคู่ครองให้ มอบทรัพย์มรดกให้ในสมัย ทรัพย์คือ วิชาความรู้นั้นเป็นทรัพย์ที่ประเสริฐกว่าทรัพย์ใด ๆ

เมื่อลูก ๆ ไม่มีใครกลับมาตุภูมิเดิมไม่มีใครปรารถนาที่จะไปฝากชีวิตไว้กับอาชีพทำนาอันเป็นข้าหลวงเดิม นอกจากนานทีปีครั้ง ท่านก็รู้สึกว้าเหว่ก็ยังมีหลานชายอีกคนซึ่งบวชเป็นพระภิกษุและเป็นเจ้าอาวาสวัดชายทุ่ง ดูเหมือนท่านจะฝากไข้ฝากทุกข์ฝากศพไว้กับพระหลานชาย เพราะอยู่ใกล้ คือ**พระอธิการยิ้ม มุสิกพันธุ์** ยามเจ็บไข้ได้ทุกข์ท่านมาช่วยรักษาพยาบาลเอาใจใส่เสมอ แต่อนิจจาสังขารโลก สังขารธรรมตกอยู่ในลักษณะไม่เที่ยงพระหลานชายกลับมาด่วนมรณภาพจากท่านไปก่อนอีก ทั้ง ๆ ที่แม่พูดไม่ได้เมื่อทราบข่าว ก็ทำให้น้ำตาของแม่คลอเบ้าโดยไม่รู้สึกตัวท่านคงนึกอาลัยในใจของท่านว่า **โธ่ ! หลานเอ๋ย ป้าหมายมั่นว่า จะฝากไข้ ฝากผีกับหลาน แต่หลานก็มาด่วนจากป้า มัจจุราชท่านไม่ไว้ใคร ไม่กินสินบนใครเลยนะ สมภารเจ้าวัดท่านก็เอา โธ่ ! หลาน ๆ ของป้า ลูกหรือก็อยู่ไกล**

ปกติคุณแม่ต้องใส่บาตรพระประจำวัน ไม่จำเป็นไม่ขาด กับนำอาหารคาว–หวานไปถวายพระประจำตลอดมาตั้งแต่มารดายังอยู่ พระฉันเสร็จทั้งเช้า–เพลจึงนำสำหรับอาหารกลับบ้าน เด็ก ๆ ไม่ต้องล้างถ้วยชาม อันนี้ เป็น **วัฒนธรรม ประเพณีประจำของตระกูล ใครอยู่ก็ทำไป นับว่าเป็นวัฒนธรรมที่ดีงามของชาวเวียง ถ้าเป็นวันพระก็ใช้ขันโตกเป็นประจำ** เมื่ออายุท่านล่วงเข้าวัย ๘๐ แล้วท่านไปไหนมาไหนก็ลำบากแม้ไปวัดฟังธรรมก็ไม่สะดวกเหมือนเมื่อกาลก่อน ถ้าวันไหนคุณแม่ไปไม่ได้ก็ให้ลูกหญิงที่เฝ้าอุปัฏฐากท่านที่บ้าน ไปใส่บาตรแทน แม้กุศลอื่น ๆ ก็มิได้ขาด เป็นทายาทรับมรดกแทนต่อไป เมื่อมีโอกาสก็ได้มาอบรมภาวนากับพระลูกชายที่วัดบุปผาราม ธนบุรี๒ ครั้ง ครั้ง ๆ ละ ๑เดือนบ้าง ๑๕ วันบ้าง พอจะรู้จักแนวทางภาวนาบ้าง

เมื่อคุณแม่อายุ ๘๐ ท่านได้ป่วยเป็น **อัมพาตอย่างหนัก**โดยกระทันหัน ญาติพี่น้อง ลูก ๆ หลาน ๆ ก็ได้พยายามช่วยรักษาพยาบาลจนหาย เพียง ๒ วันเท่านั้น ท่านก็ลุกเองได้ เดินอยู่บนบ้านพอได้ ปกติคุณแม่มักช่วยตนเองเสมอ ทั้งถ่ายหนักถ่ายเบาท่านต้องพยายามช่วยตนเองจนสุดความสามารถ

แต่กรรมเวรอันใดไม่ทราบคุณแม่ลุกเดินเองได้ แต่พูดไม่ได้หรือพูดได้ก็ไม่รู้เรื่อง ท่านทรมานเป็นอยู่ราว ๕ ปี จนถึงวาระนาทีสุดท้าย การพูดไม่รู้เรื่องนี้ดูเหมือนจะเป็นโรคทรมานจิตใจท่านมาก กระทบกระเทือนทางจิตใจมาก **ต้องใช้ใบ้กันก็ไม่ค่อยจะรู้เรื่อง** บางครั้งลูกหลานหรือญาติไปเยี่ยม ท่านอยากทักทายปราศัยพูดด้วย แต่พูดไม่รู้เรื่อง บางครั้งท่านโทมนัสในชีวิตอันสำคัญของท่านที่พูดไม่รู้เรื่อง ถึงกับร้องไห้ก็มี ต้องคอยพูดปลอบท่านให้ทำใจดี ๆ มันเป็นเรื่องของวิปากขันธ์ ยิ่งมาได้ทราบข่าวพระหลานชายมรณภาพไปก่อน ขันธ์ ๕ เป็น**อนัตตาอยู่แล้ว** ก็เริ่มแสดงความเป็นอนัตตาให้ปรากฏชัดยิ่งขึ้น บังคับไม่ได้จริง ๆ ทั้งรูปธรรม นามธรรม

ก่อนคุณแม่จะสิ้น ๗ วัน คือวันที่ ๒๑ กรกฎาคม ๒๕๑๒ เริ่มมีอาการไม่ค่อยดี อาหารไม่ได้ ต้องให้หมอมาฉีดยาบำรุงและให้น้ำเกลือเพื่อให้มีกำลังไว้ต่อต้านกับโรค ระยะนี้ท่านช่วยตัวเองไม่ค่อยไหวแล้ว ต้องช่วยประคองลุก–นั่ง อาการของท่านมีแต่ทรงกับทรุด แต่ลูก ๆ และญาติก็พยายาม พยาบาลรักษาจนสุดความสามารถของหมอ แม้อาหารไม่ได้ก็ต้องให้น้ำเกลือไว้ ปกติท่านไม่ยอมให้น้ำเกลือ แต่บัดนี้ก็แล้วแต่ลูกกับหมอผู้พยาบาลเท่านั้น

พอถึงวันอาทิตย์ที่ ๒๗ กรกฎาคม ๒๕๑๒ อันเป็นวันตัว คือวันเกิดของท่าน ท่านเริ่มเพียบหนักกำลังก็อ่อนลง ตาก็ไม่อยากจะลืม ครั้นถึงวันจันทร์ที่ ๒๘ กรกฎาคม ๒๕๑๒ วันเพ็ญกลางเดือน ๘ ท่านก็ดับสิ้นลงด้วยอาการสงบ (หมดกำลังหมดแรง) พร้อมทั้งเหตุปัจจัยแห่งสภาวธรรม สิ้นสุดลงเพียงเท่านี้ ทิ้งไว้แต่ความไม่มีอะไร ๆ ที่หาสาระแก่นสารมิได้ ให้ผู้อยู่หลังได้พิจารณาว่า **สพฺเพสงฺขารา อนิจฺจา สังขารธรรมทั้งหลายไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา** อะไรบ้างเป็นเรา เป็นของเรา เป็นตัวตนของเรา นี่แหละโลก นี่แหละธรรม ปรากฏแล้ว ธาตุทั้ง ๔ คุมกันไม่ติดสลายไป **เมื่อลมดับไฟก็ดับ เมื่อไฟดับ น้ำก็เน่า เมื่อน้ำเน่า ดินก็พังทะลาย ส่วนใดเป็นธาตุดินก็กลายเป็นดินไป ส่วนใดเป็นธาตุน้ำก็กลายเป็นน้ำไป ส่วนใดเป็นไฟก็กลาย**

เป็นไฟไป ส่วนใดเป็นลมก็กลายเป็นลมเป็นอากาศธาตุไป อนิจจา รูปธรรม นามธรรม เป็นเพียงธรรมธาตุ ธรรมฐิติ และธรรมนิยามเพียงเท่านี้ เกิดก็เพราะเหตุปัจจัย เมื่อสิ้นเหตุปัจจัยก็ดับไป อา ! ขันธโลก ศิริรวมอายุของคุณแม่ได้ ๘๖ ปี ๒ เดือน กับ ๒ วัน ฉากละครแห่งชีวิตของคุณแม่ก็จบลงเพียงเท่านี้ ฯ

ทานมัยปุญ๎ญกิริยาวัตถุที่ ๑

นมตฺถุ ฯ ทานํสีลญฺจสคฺคญฺจ กามานีนวมฺปึจ เนกฺขมฺเม อานิสํสํจ ปกาเสสิ มหามุนิ อนุปุพฺเพนกถิตตฺตา อยํหิ มุนิโนกถา ปญฺจวิธาอนุปุพฺพิกถาอิติปวุจฺจตีติ ฯ

สมเด็จพระสุคตตรัสเทศนาอนุปุพพิกถา ๕ ประการ ทาน ศีล สวรรค์ อาทีนพแห่งกาม อานิสงส์ในเนกขัมม คือออกเสียจากกามนั้น ทานกถา แสดงซึ่งทานโดยนัยเปนอเนก ทานํนาม และทานนั้นคือเจตนามีเทยธรรมทานวัตถุเปนสหายด้วย จึงได้โวหารกล่าวว่าทาน ถ้ามีแต่เจตนาความคิดอ่านเกิดขึ้นในจิตต์อย่างเดียว ยังมิได้บริจาคก็ไม่ชื่อว่าทาน ต่อพร้อมทั้งเจตนาความคิดอ่านและบริจาคด้วยจึงชื่อว่าทาน เมื่อจะแจกโดยประเภทในสำสนโวหารเปน ๒ คือ อามิสสทาน ๑ ธัมมทาน ๑ เจตนาที่บริจาคสละให้ซึ่งพัศดุนั้น ๆ มีเข้าน้ำผ้านุ่งผ้าห่มเปนต้นแก่ปฏิคาหก ชื่อว่าอามิสสทาน เจตนาความตริกตรองที่คิดจะให้เปนประโยชน์แก่ผู้อื่น มิได้มุ่งหมายต่ออามิส เปนความคิดเกิดขึ้นในใจมีอัชฌาสัยบริสุทธิ์แสดงธรรมสั่งสอนให้ผู้อื่นรู้บุญบาปคุณโทษ สิ่งที่ควรทำมิควรทำจนถึงแนะนำในทางพระนิพพาน ชื่อว่าธรรมทานล้ำเลศล่วงเสียซึ่งสรรพอามิสสทานทั้งปวง สมเด็จพระบรมโลกนาถก็ได้ตรัสสรรเสริญในพระสูตร์ว่า เอตทคฺคํ ภิกฺขเว ดูกรภิกษุทั้งหลาย อามิสสทานและธรรมทานทั้ง ๒ นี้ ธรรมทานนั้นเปนยอดแห่งทานทั้งปวง สรรพอามิสสทานมิเทียมถึง วุตฺตํ อนึ่งทรงสรรเสริญไว้โดยพุทธนิพนธคาถาว่า อมตนฺทโทจโส โหติ โยธมฺมมนุสาสติ ผู้ใดสั่งสอนซึ่งธรรม ผู้นั้นเปนผู้ให้อมฤตนิพพาน เหตุสัตว์ที่มีอุปนิสัยบริบูรณ์ด้วยฤษดาภินิหาร ควรแก่โลกุตตราภิสมัย ฝ่ายสาวกภูมิได้ประสบพระศาสดา หรือสาวกที่ได้สดับธรรมมาแต่พระสุคตเจ้าสั่งสอนให้สดับ จึงได้บัลดุโลกุตตรธรรมตามอุปนิสัยที่จะถึงพระนิพพาน เต็มช้าเพียงเจ็ดชาติเท่านั้นเปนกำหนด

เพราะฉนั้นผู้สั่งสอนธรรมอมตบททางพระนิพพาน จึ่งเป็นผู้พิเศษไพศาล ชื่อว่าให้ซึ่งอมตธรรมด้วยประการฉนี้ เหตุการณ์ดังนั้น ธรรมทานจึงเปนยอดแห่งทานทั้งปวง เหตุให้สัตว์ล่วงสังสารทุกข์เสียได้ ๆ อามิสสทานํ ปน แต่ฝ่ายอามิสทานนั้นเมื่อจะกล่าวด้วยสามารถทานวัตถุสามัญก็เปน ๑๐ อย่าง และทานวัตถุ ๑๐ นั้น อนฺนํ ปานํ วตฺถํ ยานํ เข้า ๑ น้ำ ๑ ผ้า ๑ ยวดยานของเป่นอุปการให้สำเร็จความไป ๑ มาลาคนฺธํ วิเลปนํ ระเบียบดอกไม้ ๑ ของหอม ๑ เครื่องทา ๑ เสยฺยาวสถํ ปทีเปยฺยํ ที่นอน ๑ เย่าเรือนโรงศาลาที่พัก ๑ เครื่องประทีป ๑ ของทั้ง ๑๐ อย่างเหล่านี้เรียกว่าทานวัตถุเปนเครื่องให้บริจาคสละแจกปันปฏิคาหกให้สำเร็จอุปการเกื้อกูล ให้เกิดความสุขสำราญกาย สำราญจิตต์ซึ่งสัตว์ปราถนาอยากได้อยู่ถ้วนหน้า บริจาคเจตนาเกิดขึ้นในจิตร์ให้บริจาคทานวัตถุทั้ง ๑๐ นี้ ก็ได้นามตามของซึ่งได้ให้ว่าอันนทานให้เข้า ปานทานให้น้ำอย่างนี้ตลอดทุกสิ่งไปจึงเปนกุศลทานมัย ๑๐ ประการ ตามนิยมทานวัตถุเทยยธรรม และซึ่งกล่าวทานวัตถุทั้ง ๑๐ ดังนี้นั้นก็เปนเยภุยยโวหาร ว่าโดยชนบริจาคอยู่โดยมาก ซึ่งจะมีนิยมว่า ควรจะบริจาคแต่ ๑๐ สิ่งเท่านั้นจึงเปนทานหามิได้ เพราะสิ่งอื่นที่จะบริจาคได้ แต่มิได้กล่าวไว้ใน ๑๐ สิ่งนั้น ก็ยังมีเปนอันมาก แต่ลักษณทานเปน ๒ อย่าง คือให้ด้วยอนุเคราะห์ จะให้เปนคุณแก่ปฏิคาหก ๑ ให้ด้วยปราถนาจะบูชาในท่านผู้มีคุณ ๑ เมื่อบุคคลมีใจสงเคราะห์เห็นว่าผู้นั้น ๆ มีความขัดสนไม่มีสุขแล้ว บริจาคเข้าน้ำเปนต้น ให้ด้วยหวังใจจะให้ได้บริโภคเกิดความสุขในกายจิตต์แก่สัตว์ที่ขัดสน มีความต้องการด้วยสิ่งของนั้น ๆ ความให้อย่างนี้สำเร็จด้วยจิตต์คิดสงเคราะห์เปนลักษณอย่างหนึ่ง เมื่อปฏิคาหกมิได้ขัดสนลำบากด้วยพัศดุนั้น ๆ แต่ทรงคุณธรรมควรจะบูชา เมื่อท่านนั้นแม้ไม่ปราถนาประสงค์สิ่งใด ๆ บุคคลผู้ทายกบริจาคสิ่งของนั้นให้ด้วยคิดจะบูชาคุณดังนี้เปนลักษณอย่างหนึ่ง จึ่งย่นตามลักษณว่าทาน การสละให้ย่อมเปนไปด้วยลักษณสอง คือปราถนาจะสงเคราะห์จะบูชาคุณดังวิสัชชนามาฉนี้ ฯ ตญฺจ ทานํ และทานนั้นเปนกิจที่จะเกื้อหนุนเฉลี่ยสุขให้มีแก่สัตว์อื่น เมื่อบุคคลมาบริจาคพัศดุของตนที่ควรจะหวงแหนเก็บไว้บริโภคแต่ผู้เดียวออกให้แก่ผู้อื่นด้วยเจตนาหวังประโยชน์อันเกื้อกูลดังนี้ เปนกุศลบุญราษีทานมัย เมื่อจะ

กล่าวนามตามพุทธสมัยโดยต่างแห่งอาการที่ให้และปฏิคาหกเปน ๒ คือ ปาฏิบุคคลิกทานและสังฆทาน ตตฺถหิ แท้จริงทานที่บริจาคให้ในปฏิคาหกเฉภาะตัวหย่อนและยิ่งโดยคุณ ชื่อปาฏิบุคคลิกทาน ฝ่ายทานที่บุคคลให้ในหมู่สงฆ์ผู้ปฏิบัติพระธรรมวินัย ไม่นิยมเปนสรรพสาธารณ์ทั่วไปทั้งมณฑลพระพุทธศาสนาชื่อว่าสังฆทาน ฯ และทานทั้ง ๒ ประการนี้วิตถารในทักขิณาวิภังคสูตร์ ในทักขิณาวิภังคสูตร์นั้น จำแนกปาฏิบุคคลิกทานโดยต่างแห่งปฏิคาหกผู้รับหย่อนและยิ่งโดยคุณเปน ๑๔ อย่าง ติรจฺฉานคเต ทานํ ทานที่บุคคลให้ในสัตว์ดิรัจฉาน ๑ มนุสฺสทุสฺสีเล ทานํ ทานที่บุคคลให้ในมนุษย์ไม่มีศีล ๑ สีลวนฺเต ทานํ ทานที่บุคคลให้ในมนุษย์มีศีล ๑ พาหิรเกสุกาเม วีตราเคสุ ทานํ ทานที่บุคคลให้ในบุคคลได้ฌานสันดานปราศจากกามราคแต่เปนคนพาเหียรภายนอกพระ-ธรรมวินัย ๑ โสตาปนฺเน ทานํ ทานที่บุคคลบริจาคถวายในพระโสดาบัน ๑ โสตาปตฺติผลสจฺฉิกิริยายปฏิปนฺเน ทานํ ทานที่บุคคลถวายในท่านผู้บำเพ็ญเพียร เพื่อจะกระทำให้แจ้งซึ่งโสดาปัตติผล๑ สกทาคามิมฺหิ ทานํ ทานที่บุคคลถวายในพระสกทาคามิบุทคล๑ สกทาคามิผลสจฺฉิกิริยาย ปฏิปนฺเน ทานํ ทานที่บุคคลถวายในท่านผู้บำเพ็ญเพียรเพื่อจะกระทำให้แจ้งซึ่งพระสกทาคามิผล ๑ อนาคามิมฺหิ ทานํ ทานที่บุคคลถวายในอนาคามิบุทคล ๑ อนาคามิผลสจฺฉิกิริยาย ปฏิปนฺเน ทานํ ทานที่บุคคลถวายในท่านผู้บำเพ็ญเพียร เพื่อจะกระทำให้แจ้งซึ่งพระอนาคามิผล ๑ อรหนฺเต ทานํ ทานที่บุคคลถวายในพระอรหันต์ตถาคตสาวก ๑ อรหตฺตผลสจฺฉิกิริยาย ปฏิปนฺเน ทานํ ทานที่บุคคลถวายในท่านผู้บำเพ็ญเพียร เพื่อจะกระทำให้แจ้งซึ่งพระอรหัตตผล ๑ ปจฺเจกพุทฺเธ ทานํ ทานที่บุคคลถวายในพระปัจเจกสัมพุทธเจ้าผู้เปนสยัมภู ตรัสรู้ด้วยตนเฉภาะผู้เดียว ๑ ตถาคเต อรหนฺเต สมฺมาสมฺพุทฺเธ ทานํ ทานที่บุคคลถวายในพระ-อรหันต์ตถาคตสัมมาสัมพุทธเจ้า ๑ นับเปน ๑๔ นี้ชื่อว่าปาฏิบุคคลิกทาน ฝ่ายสังฆทานนั้นจำแนกโดยต่างแห่งสงฆ์ และที่ให้เปน ๗ ประการ พุทฺธปฺปมุเข อุภโตสํเฆ ทานํ ทานที่ถวายในภิกษุภิกษุนีสงฆ์ทั้งสองฝ่าย มีพระพุทธเจ้าเปนประธาน ๑ ตถาคเต ปริ-นิพฺพุเต เมื่อพระตถาคตนิพพานแล้ว ทานที่บุคคลถวายในพระสงฆ์สองฝ่าย ๑ ทานที่

บุคคลถวายในพระภิกษุสงฆ์ฝ่ายเดียว ๑ ทานที่บุคคลถวายในภิกษุนีสงฆ์ฝ่ายเดียว ๑ ทานที่บุคคลถวายเฉภาะภิกษุเท่านี้ แต่ภิกษุสงฆ์และเฉภาะภิกษุนีเท่าน แต่ภิกษุนีสงฆ์แล้วและให้ ๑ ทานที่บุคคลเฉภาะภิกษุเท่านี้ แต่ภิกษุสงฆ์แล้วและให้ ๑ ทานที่บุคคลเฉภาะภิกษุนีเท่านี้ ๆ แต่ภิกษุนีสงฆ์แล้วและให้ ๑ จึงสิริประสมเปนองค์ทาน ๗ ประการโดยนิยมดังนี้ เอวํ ทานํ ทานเปนสองด้วยสามารถปาฏิบุคคลิกทานและสังฆทานด้วยประการดังวิสัชนามา อนึ่งทานที่บุคคลให้ในกาลพิเศษ เรียกว่ากาลทานมีอยู่ ๕ อย่าง คือให้แก่ภิกษุอาคันตุกจรมาแต่อาวาสและประเทศอื่น ๑ ให้แก่คมิกภิกษุผู้ตระเตรียมจะไปอาวาสและประเทศอื่น ๑ ให้แก่ภิกษุผู้เปนไข้ ๑ ให้แก่ภิกษุในกาลเมื่อเข้าแพง ๑ นวสสฺเส นวผเล ยามเมื่อเข้ากล้าใหม่และผลไม้แรกมี หรือพฤกษานั้น ๆ พึ่งเผล็ดผลเปนคราวแรกก็ดี และบุคคลผู้เจ้าของบริจาคประดิษฐานในบรรพชิตผู้มีศีล ๑ ทาน ๕ อย่างนี้ชื่อว่ากาลทาน ฯ ประการหนึ่งบุคคลบำเพ็ญบริจาคด้วยประสงค์ผลสมบัติอันพิเศษในโลกปัตยุบันและเบื้องหน้าแก่ตน ก็ชื่อว่าทานสามัญและชื่อว่าอุทธิศคาทักษิณา เมื่อปรารภบิดามารดาอันดับขันธ์แล้ว บริจาคจำเพาะกลปนาผล ก็นับเนื่องเข้าในมาตาปีตุปัฏฐานกุศลวิธี ซึ่งสมเด็จพระสุคตมหามุนีบรมโลกนารถตรัสโดยเปนถานะคำรบ ๕ ซึ่งมาแล้วในสิงคาลสูตร ฯ อนึ่ง เมื่อจะกำหนดนามตามพลี ๕ ประการไซร้ ทานที่บุตรบริจาคหวังเฉภาะต่อมารดาบิดาอันทำลายขันธ์ไปปรโลกแล้ว ชื่อว่าปุพพเปตพลี เมื่อมาปรารภมิตรอำมาตย์ญาติสาโลหิตนอกจากมารดาบิดาแล้วและบริจาคไป ก็มีนามว่าปุพพเปตพลี และญาติธรรมญาติสังเคราะห์ต่าง ๆ เปนหลายสถาน ฯ สพฺพเมตํ สรรพอามิสทานทั้งปวงนั้น เปนกิจเกื้อหนุนให้เกิดความสุขกายและความสบายในจิตรแก่สัตว์ผู้ได้รับบริโภคเปนหิตจริยาประพฤติให้เปนประโยชน์ดังนี้ จึงนับว่าเปนบุญราษีทานมัยกุศล ควรที่บัณฑิตยชนประกอบด้วยปรีชา จะพึงบำเพ็ญปฏิบัติเปนกุศลวัตร์ตามควรแก่โภคทรัพย์สมบัติแห่งตน แสวงหาวิบุลยผลสุขสมบัติอันจะพึงได้ ณ ภายหน้า อนึ่งพึงบำรุงเจตนาให้บริสุทธิบริบูรณ์ในกาลทั้ง ๓ คือ ก่อนบริจาค และบริจาคอยู่ และบริจาคแล้ว ให้บรรเทิงอยู่ด้วยปรีดา อย่าให้เกิดเสียดาย และวิปฏิสารเดือดร้อนขึ้นในสันดาน

เมื่อพร้อมด้วยบุพพเจตนาบุญ์จนเจตนาอปราปรเจตนาทั้ง๓ ประการฉนี้แล้ว ก็จัดเปนทานสัมปทา มีวิปาโกภาศอันไพศาล สมเด็จพระโลกนาถศาสดาจารย์มีพระพุทธพจน์ตรัสบรรหารไว้เปนนิคมคาถาว่า ปุพฺเพวทานาสุมโน ททํ จิตฺตํ ปสาทเย ทตฺวา อตฺตมโน โหติ เอสา ยญฺญสฺสสมฺปทาฯ บุคคลผู้ปรารภเริ่มจะบริจาคมีใจดีไม่เดือดร้อนด้วยมัจฉริยเปนต้น เมื่อบริจาคเล่าก็ให้จิตต์เลื่อมใส ครั้นบริจาคแล้วก็มีใจเกษมสำราญ ยญฺญสฺสสมฺปทา คุณสมบัติทั้ง ๓ นี้ เปนเครื่องบริบูรณ์แห่งยัญญทาน จะให้สำเร็จวิบุลยสุขสมบัติอันไพศาลเปนอเนกนัก แม้จะกล่าวโดยอานิสงส์ที่ประจักษ์ในปัตยุบันบัดนี้ ททํ ปิโย มนุสฺสานํ ผู้บำเพ็ญทานย่อมเปนที่รักแห่งมนุษย์ทั้งหลาย ภชนฺตินํพหูชนา ชนเปนอันมากย่อมคบหาสมาคมซึ่งบุคคลผู้บริจาคนั้นไม่มีประมาณ ทั้งกิติศัพท์สรรเสริญคุณทั่วไปในทิศานุทิศ ถึงซึ่งเปนคันธชาติกลิ่นอันอุกฤษฐ์ไปได้ทั้งทวนลม และตามลมไม่ขัดขวาง อนึ่งทายกทานบดีเมื่อจะเข้าสู่ประชุมบริษัท ก็แกล้วกล้าไม่สยดสยองครั่นคร้ามแก่ผู้ใด กายสฺส เภทา สปฺปญฺโญ ผู้นั้นประกอบด้วยปัญญารักษากุศล มีสติสัมปชัญญไม่ฟั่นเฟือน สิ้นชีพแล้วอุบัติยังสุคติภพโลกสวรรค์อมรพิมาน ตสฺมา เหตุทานมีผลทั้งภพนี้และภพหน้าฉนี้ ลภิตฺวา โภเค อุฬาเร เมื่อบัณฑิตย์ชนได้โภคทรัพย์สมบัติไพบูลแล้ว ทเทถจ ภุญฺเชถจ พึงบริจาคแก่ปฏิคาหกและบริโภคเลี้ยงตนและมารดาบิดาบุตร์ภรรยาทาษกรรมกรให้เปนสุขสำราญ ฯ ทตฺวาจ ภุตฺวาจ มหานุภาวํ ครั้นบริจาคและบริโภคมีอานุภาพมาก มิให้ปราชญ์ติวงครหาได้แล้ว อนินฺทิโต สคฺคมุเปนฺติ ถานํ ก็พ้นจากความติเตียนแห่งนักปราชญ์ ย่อมเข้าไปถึงซึ่งสุคติโลกสวรรค์โดยศิริสวัสดิ์นิราศภัย ยถาอาทิตฺ ตสฺมึ อคารสฺมึ มีอุปมาเหมือนเรือนอันเพลิงไหม้บุคคลผู้เจ้าของขนภาชนเครื่องใช้อันใดออกเสียได้แล้วของนั้นก็เปนประโยชน์ได้ใช้สรอยต่อไปภายหน้า สิ่งของที่ทิ้งไว้ไม่ได้ขนออกนั้น เปนเชื้อเพลิงย่อยยับสูญเสียสิ้น ไม่เปนประโยชน์คุณอันใดฉันใด เอวมาทิตฺ ตเกโลเกชรายมรเณนจ โลกย์คือปัญจขันธ์อันเพลิงคือชรามรณเผาผลาญให้กรอมเกรียม นิหเรเถวทาเนน พึงนำออกด้วยสามารถปริจาคแก่ยาจกวณิพกคนอนาถาสมณพราหมณ์ตามกาลตามสมัย ทินฺนํโหติสุนิภตํ

สิ่งพัศดุซึ่งได้บริจาคแล้วนั้น เปนอันได้นำออกเสียด้วยดีแล้วซ้ำจะมีสุขเปนผลต่อไป ณ ภายหน้า ส่วนของที่ยกไว้มิได้บริจาค ก็เหมือนของอันสูญเสียในเพลิงเปล่า ไม่มีคุณอันใดแก่ตนฉนั้น เพราะจะสาธารณทั่วไปด้วยอำนาจราชภัยโจรภัยและเพลิงน้ำ และผู้ร่วมมรฎกที่ตนไม่รักใคร่ อถอนุเตนชหาติ สรีรํ สปริคฺ คหํ เมื่อมรณภัยมีมาถึงแล้ว สรีรร่างกายกับทั้งพัศดุโภคทรัพย์ศฤงฆารย่อมมละเสียสิ้น มิได้ติดตามไปยังปรโลก ตสฺ-มา เหตุดังนั้นบัณฑิตย์ชนผู้ประกอบด้วยปรีชาพึงผ่อนผันบริจาคทาน และบริโภคตามสมควร อย่าให้เกิดวิปฏิสารเดือดร้อนต่อภายหลัง กยิราถ ธีโร ปุญฺญานิ บัณฑิตย์พึงทำเถิดซึ่งบุญคือกุศลอันชำระสันดานให้ผ่องใส และอาจเปนปัจจัยแก่ปรภพในเบื้องหน้า สมฺปสฺสํ อตฺถ มตฺตโน เมื่อพิจารณาเห็นว่าบุญเปนประโยชน์แก่ตนแล้ว บุญนี้ควรจะก่อสร้างยิ่งกว่าสิ่งอื่น ปุญฺญานิ ปรโลกสฺมึ ปติฏฺฐา โหนฺติ ปาณินํ บุญย่อมเปนที่พึ่งของสัตว์ทั้งหลายในปรโลกเบื้องหน้า พระพุทธฎีกาก็ได้ตรัสแก่พระภิกษุทั้งหลายว่า มา ภิกฺขเว ปุญฺญานํ ภายิตฺถ ดูกรภิกษุทั้งหลาย ท่านทั้งหลายอย่างได้กลัวแก่บุญเลย คำว่า บุญ ๆ นี้ย่อมเปนชื่อแห่งความสุขความสำราญที่เกิดในกายในจิตต์ อันความสุขนี้สัตว์ทั้งหลายรักใคร่ปราถนาไม่เลือกว่าผู้ใดเลย ล้วนแต่แสวงหาความสุขอยู่ด้วยกันทั้งสิ้น เมื่อรู้ว่าบุญเปนพืชให้เกิดผลความสุขสมบัติแล้ว ก็ควรที่จะไม่ประมาทบำเพ็ญบุญไว้ให้มาก ในสันดานเปนนิจนิรันต์ ตํโข ปเนตํ ทานํ ก็กุศลคือทานนั้นจะมีผลพิเศษมากก็เพราะศีลเมื่อทายกและปฏิคาหกทั้ง ๒ ฝ่าย มีศีลเปนคุณธรรมอยู่แล้ว ทานนั้นก็ย่อมบริสุทธทั้ง ๒ ฝ่าย อนึ่งกุศลคือทานนี้ แต่ลำพังตนฝ่ายเดียว ศีลไม่เปนอุปการเปนสหายด้วยแล้ว แม้สามารถจะนำปฏิสนธิในสุคติได้ก็จริงแลแต่ทุพพลภาพนัก เพราะบุคคลเมื่อปรารภ ทุศีลโทษมีปาณาติบาตเปนต้น ได้ล่วงกระทำแล้ว และให้เกิดวิปฏิสารโทมนัสบุคคลผู้ไม่มีศีลนั้น เมื่อได้บริจาคทาน และมารำพึงถึงทานที่ตนบริจาคไว้นั้น ยากที่จะได้ปรีดาปราโมทย์ ปีติปราโมทย์นั้น จะลบล้างวิปฏิสารโทมนัส เพราะทุศีลโทษเสียได้เปนอันยาก เหตุดังนั้นจึ่งจะต้องพึ่งศีลเปนอุปการเปนสหาย ด้วยทานนั้นมีอุปการมากแต่ในที่จะเพิ่มพูนให้บริบูรณ์โภคสัมปทา ศีลมีกำลังกล้าในที่จะเกือหนุนแก่โภคสมบัติ เหตุ

การณ์ดังนั้นบุคคลจะมาลันโดษ ยินดีพอประโยชน์เสียด้วยทานเท่านั้นหาควรไม่ พึงดำรงค์ตนให้ตั้งอยู่ในศีลสมบัติในเบญจเวรวิรัติ เว้นจากเวร ๕ เปนต้น จึ่งจะสามารถกล้าหาญในที่จะบรรลุคุณทั้ง ๒ คือโภคสมบัติและภพพิเศษ อันเปนผลแห่งทานแห่งศีลนั้นประการหนึ่ง ทานเปนอุบายบำบัดโลภ มัจฉริยะความตระหนี่ให้บางเบา เปนเครื่องผูกไมตรีในสัตว์และผูกใจมิตรมิให้ร้าวราน และเปนการเฉลี่ยสุขให้มีแก่สัตว์อื่นที่ขัดสนจนยากควรจะการุญ และเปนการเกื้อหนุนผู้ปฏิบัติชอบ ให้ได้เลี้ยงชีพเปนสุขสำราญ บำเพ็ญสัมมาปฏิบัติให้เปนประโยชน์แก่ตนและผู้อื่น แต่ศีลนั้นเปนวิรัติเจตนาที่เกิดในจิตต์ และเว้นเสียไกลจากเวร ๕ เปนต้น ปลงเสียซึ่งภัยและเวรในหมู่สัตว์ไม่มีประมาณ ยากที่สัตว์จะตริถึงคุณ แล้วบำเพ็ญปฏิบัติรักษาให้บริบูรณ์อยู่เปนนิตย์ได้เพราะโทษแห่งเวร ๕ ยากที่บุคคลจะตรองเหนแล้ว และสดุ้งหวาดหวั่นต่อทุกข์ในเบื้องหน้า ต่อผู้ใดมีปัญญารู้ตริกโดยอาการอันชอบจึ่งจะปราบจิตต์ให้กล้าหาญ สมาทานรักษาให้มีอยู่ในตนเปนนิจสืบได้ ศีลนั้นเปนกุศลพิเศษใหญ่กระทำยากกว่าทานโดยนิยมเปนต้นดังแสดงมาเหตุดังนั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาค เมื่อทรงแสดงอนุปุพพีกถาฟอกจิตต์เวเนยยสัตว์นั้น ตรัสทานกถาพรรณนาซึ่งทานแล้ว จึ่งตรัสสีลกถาพรรณนาศีลเปนลำดับสืบต่อไป เอวํก็มี ฯ

สีลมัยบุญญกิริยาวัตถุที่ ๒

ยสฺมาทานํททนฺตสฺส นิสฺสีลสฺเสวทายิโน นตํมหปฺผลํโหติ สีลญฺ-
หิทานโสธนํ ปฏิคฺคาหเกทุสฺสีเล ททนฺตสฺสจทายิโน ตถามหปฺผลญฺเญว
สีลญฺหิภูมิสาทิสํ ทายเกสีลวนฺตมฺหิ อโถปิปฏิคฺคาหเก เอวํมหปฺผลํโหติ
พีชํสุเขตฺตชํยถา ยสฺมาจทานโตสีลํ สตฺเตหิอติทุกฺกรํ ตสฺมาทานํกเถตฺวาน
ทานสฺเสวอนนฺตรํ กถิตายํมุนินฺเทน สีลสนฺทีปนากถาติ ฯ

อนุสนธิพระธัมมะเทศนา มีบุพพาประสิบลำดับมาดำเนินเนื้อความในสีลกถานี้ว่า สมเด็จพระผู้ทรงพระภาคยนั้นทรงแสดงทานกถา พรรณาทานแต่เวไนยสัตว์ที่เปนมนุษย์คฤหัสถ์ผู้มีอุปนิสสัย โดยนัยเปนอเนก ให้สัตว์ผู้สดับได้ทราบว่า ทานการที่ให้สิ่งของมีเข้าน้ำ เปนต้นแต่สัตว์อื่น เปนการเฉลี่ยความศุขนั้น เปนหิตจริยาความพฤติประโยชน์อยู่อย่างหนึ่ง ควรที่ผู้มีบัญญาจะพึงกระทำ เปนอนวัชกรรมไม่มีโทษดังนี้แล้ว แต่นั้นพระองค์ผู้ทรงโกศลปรีชา ในที่พยากรณ์ตามกาลที่ควรจึงตรัสสีลกถาพรรณาศีลซึ่งเปนอติเรกหิตจริยา ยิ่งกว่าทานนั้นเปนลำดับไป ยสฺมา จ ทานํ ททนฺโต บุคคลผู้ให้ทานอยู่ด้วยใจหวังจะสงเคราะห์หรือจะบูชานั้น จิตรอ่อนลงด้วยเมตตากรุณาเปนต้น พยาบาทอาฆาฏวิหิงสา แลเวรจิตร์เบาบางลงประการหนึ่ง เหตุใดสามารถจะสมาทานซึ่งศีลให้เปนนิจจกุศลแห่งตนได้ ตสฺมา เหตุดังนั้นพระโลกนาถเจ้าจึงทรงแสดงศีลในลำดับแห่งทาน ยสฺมาจ ประการหนึ่งบุคคลผู้บริจาคทานนั้นเมื่อเปนคนไม่มีศีลแลบริจาคไซ้ร ทานนั้นก็ไม่มีผลใหญ่หลวงมากแพร่หลาย เพราะว่าทานนั้นมีศีลเปนเครื่องชำระให้บริสุทธ์ เมื่อทายกให้ทานในปฏิคาหกที่ไม่มีศีล ทานนั้นก็ไม่มีผลพิเศษใหญ่หลวงได้ เพราะว่าศีลเปนเหมือนภาคพื้นแผ่นดิน เมื่อทายกแลปฏิคาหก มีศีลบริบูรณ์แล้วไซ้ร ทานนั้นมีผลไพบูลใหญ่ยิ่งนัก ประหนึ่งพืชที่เกิดในเนื้อนาอันดี ฉะนั้น ยสฺมาจ

อีกประการหนึ่ง อันศีลคือกายวจี ทุจริตวิรัติ สัตว์ทั้งหลายทำยากนักยิ่งกว่าทาน ตสฺมา เหตุการณ์นั้น ทานํกเถตฺวาน สมเด็จพระสุคตบรมโลกนาถทรงแสดงทาน แล้วจึงทรงแสดงศีลในลำดับแห่งทานกถานั้น ตสฺสญฺหิสีลกถายํ แท้จริงในศีลกถานั้น พระผู้มีพระภาคทรงแสดงศีล ซึ่งคฤหัสถ์เวไนยสัตว์จะพึงสมาทานรักษากระทำให้บริบูรณ์เปนนิตย์อาจิณกุศล เมื่อจะแสดงแต่โดยอนุรูปแก่คฤหัสถ์เวนัยมนุษย์แล้ว ศีลที่ทรงแสดงในอนุบุพพิกถานี้ คือปัญจเวรวิรัติ การที่บำเพ็ญกายวจีปฏิบัติ งดเว้นเสียจากเวร ๕ ชื่อว่าศีลปรกติกายวาจาที่สอาดดีงามควรที่มนุษย์คฤหัสถชนจะพึงสมาทานถือไว้ด้วยดีให้บริบูรณ์อยู่เสมอทุกเมื่อ เปนคฤหัสถศีลเพียงเท่านี้ย่อมมีในมนุษยมณฑลทั้งภายนอกพุทธกาลแลภายในพุทธกาล เมื่อสมเด็จพระโลกุตมาจารึยเจ้าอุบัติในโลกก็ตรัสเทศนาสั่งสอนสัตว์โดยนัยต่าง ๆ ที่มีมาในบาฬีประเทศว่าสีลสัมปทาในสัมปทาสี่และสีลธนังในอริยทรัพย์ ๗ แลปัญจสิกขาบทสมาทานในยัญญเทสนาแลทรงพยากรณ์ปัญหาแต่ท้าวมหานามซึ่งถามถึงอุปาสกศีลเปนต้น ก็ล้วนแล้วด้วยยกความเว้นจากเวร ๕ ขึ้นแสดงว่าศีลแห่งคฤหัสถชนในที่ทุกสถาน ตตฺถหิ แท้จริงในบาฬีประเทศทั้งหลาย อันเปนที่กล่าวซึ่งเบญจเวรวิรัติ โดยเปนคฤหัสถศีลนั้น ในมหานามสูตรว่าเท้าสักยมหานามสกทาคามิอริยสาวกทูลถามถึงศีลแห่งอุปาสกผู้ตั้งอยู่แล้ว กราบเท่าสรณาคมน์นั้นว่า กิตฺตาวตา โขภนฺเต อุปาสโกสีลวาโหติ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ด้วยความปฏิบัติเพียงเท่าไร ? อุบาสกจึงเปนคนมีศีล ฯ ทรงวิสัชชนาว่า ยโตโข มหานาม ดูกร มหานาม แต่เพียงใดแลอุบาสกได้เว้นไกลจากปาณาติบาตจากอทินนาทาน จากกาเมสุมิจฉาจาร จากมุสาวาท จากเหตุเปนที่ตั้งแห่งความประมาท เพราะของที่ให้มัวเมาคือสุราเมรัย เอตฺตาวตาโข มหานาม ดูกรมหานามด้วยกายวจีปฏิบัติเพียงเท่านี้แล อุบาสกชื่อว่าผู้มีศีล เอวํโขปญฺจเวรวิรตฺติ ความเว้นจากเวร ๕ พระผู้มีพระภาคตรัสเทศนาว่าเปนศีลแห่งอุบาสก เปนคฤหัสถศีลด้วยประการฉนี้ ฯ แม้ในสีลสัมปทาสีลธนํ เป่นต้น ก็แสดงนิเทศโดยนัยนี้ เพราะฉนั้นจึงได้สันนิษฐานว่า ปัญจเวรวิรัติ การปฏิบัติเว้นจากเวร ๕ ประการ เปนคฤหัสถศีล ฯ ประการหนึ่ง ความเว้นจากเวร ๕ นั้น พระผู้มี

พระภาคได้ตรัสเทศนาโดยนามว่ามหาอภยทานบ้าง ในพระสูตร์บางแห่งว่า ปญฺจิมานิ ภิกฺขเว ทานานิ ดูกรภิกษุทั้งหลาย ทานทั้งหลาย ๕ เหล่านี้เปนมหาทานการให้ใหญ่นัก อคฺคญฺญานิ ผู้มีปัญญาได้รู้ว่าเปนทานอันเลิศ ได้รู้มานานแล้วแต่ก่อน ๆ ว่าเปนวงศ์ประเพณีจารีตของสัปปุรุษอริยสาธุชน แลเปนของนักปราชญ์เก่าได้ตริกตรองเห็นแล้วว่าชอบ ควรประพฤติเปนอาจิณนิพัทธกุศล สมณก็ดีพราหมณ์ก็ดีเปนวิญญูผู้รู้แจ้งรู้วิเศษในอดีตก็ไม่มีผู้ใดคัดค้านสละทิ้งเสีย ถึงในอนาคตเล่าท่านผู้วิญญูก็จักไม่ลบล้างละทิ้งเสีย ถึงปัจจุบันบัดนี้ท่านผู้รู้ก็ไม่รือแย่งห้ามท้วงด้วยประการใด อปฺปฏิกุฏฺฐานิ สมณพราหมณ์ทั้งหลายที่เปนวิญญูมิได้ห้ามคัดค้านเสียว่าไม่ชอบไม่ควรนั้นเลย ๆ กตมานิปญฺจมหาทานานิ มหาทานทั้ง ๕ เปนไฉน คืออันใดบ้างเล่า อิธภิกฺขเวอริยสาวโก ดูกรภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกในธรรมวินัยนี้ท่านมละเสียซึ่งปาณาติบาต การที่ให้ชีวิตสัตว์ตกล่วงไป ท่านเว้นไกลงดเสียเปนอันขาดจากปาณาติบาต กายทุจริต ๆ ปาณาติปาตาปฏิวิรโต อริยสาวกผู้เว้นไกลจากปาณาติบาตแล้ว ย่อมให้ซึ่งอภัยพ้นความกลัว ย่อมให้ซึ่งความไม่มีเวร ย่อมให้ซึ่งความไม่มีทุกข์ ความเบียดเบียฬต่าง ๆ แก่สัตว์ทั้งหลายไม่มีประมาณ อปริมาณานํ สตฺตานํ เมื่อท่านให้ความไม่มีภัย ไม่มีเวร ไม่มีทุกข์แก่สัตว์ทั้งหลายไม่มีประมาณแล้ว ก็ได้ซึ่งความกระเษมปราศจากภัยเวรแลทุกข์เบียดเบียฬมากไม่มีประมาณ อิทํ ทานํ มหาทานํ ทานคือเว้นจากปาณาติบาตนี้เปนทานใหญ่อย่างหนึ่ง ๆ ปุนจปรํ คำอื่นอีกอริยสาวกมละเสียซึ่งอทินนาทาน แลกาเมสุมิจฉาจาร แลมุสาวาท แลเหตุเปนที่ตั้งแห่งความประมาท เพราะของที่ให้เมาคือสุราเมรัย ท่านงดเว้นเสียไกลไม่ประกอบไม่กระทำ ท่านย่อมให้อภัยแก่สัตว์ทั้งหลายไม่มีประมาณ ก็ได้ส่วนความกระเษมสำราญนิราศภัยแลเวร อิทํ ทานํ ความเว้นจากเวรทั้ง ๔ ตั้งแต่อทินนาทานนี้เปนมหาทานละอย่าง ๆ อิมานิโข ภิกฺขเว ดูกรภิกษุทั้งหลาย ทาน ๕ อย่างเหล่านี้แหละเปนทานใหญ่ นักปราชญ์รู้ว่าเลิศและเปนวงศ์ของอริยสาธุชน สมณพราหมณ์ที่เปนวิญญู มิได้ห้ามปรามเกียจกันคัดค้านสละทิ้งเสียเลย ทั้งในอดีตอนาคตปัจจุบัน ณ บัดนี้ ๆ เอวนฺตํ ปัญจเวรวิรัติศีล ๕ ซึ่งเปนศีล

แห่งคฤหัสถ์ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่าเปนอภยทานมหาทาน ดังวิสัชชนามานี้ เอวํวุตฺตญฺจ แลศีลที่มีนัยดังกล่าวมานี้เปนศีลอย่างต่ำ ซึ่งจะลดเสียบ้างแต่องค์หนึ่ง เหลือไว้แต่เพียง ๔ หรือลดเสีย ๓,๒, เหลือไว้เพียง ๒,๓, ก็ดี ก็ไม่ควรจะกล่าวว่าศีลได้ แม้ถึงในพราหมณสมัยก็ยกเอาศีล ๕ ขึ้นบัญญัติว่ามีอยู่ในผู้ใด ผู้นั้นชื่อว่าเปนคนมีศีล อนึ่งย่อมกล่าวว่าศีล ๕ ชื่อจรณบ้าง หาบัญญัติแต่สักว่าองค์ ๑,๒ องค์เท่านั้นว่าเปนศีลไม่ เมื่อมาถึงพุทธสมัย องค์พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ทรงสั่งสอนสาวกแต่งตั้งสิกขาบทไว้เปนเขตร์แดนเล่า ก็มิได้เลิกลดหย่อนต่ำกว่าองค์ ๕ นั้นเลย มีแต่จะยิ่งจะอุกฤษขึ้นไปกว่าปฏิบัติศีล ๕ นั้นถ่ายเดียว แลบุคคลผู้จะมละเวร ๕ แล้วดำรงค์มั่นในศีลเปนนิพัทธกุศลธรรมเล่า ก็ต่อมากลัวแต่ทุกข์ส่วนอนิษฐวิบาก แลประสงค์หวังสุขสมบัติส่วนอิษฐวิบุลยผล จึ่งจะได้อุสาหะงดเว้นเวร ๕ นั้นแล้ว สมาทานมั่นในวิรัติ เปนอาจิณปรกติปฏิบัติในสันดานตน เตน ภควา เพราะเหตุนั้นสมเด็จพระทศพลผู้ทรงพระภาคผู้ฉลาดในที่จะสอนเวไนยสัตว์นั้น พระองค์ได้ทรงแสดงโทษแห่งเวร ๕ แลอานิสงส์ศีลโดยเทศนานัยมีประการต่าง ๆ ตามสมควรแต่เวไนยสัตว์นั้น ๆ ซึ่งเปนผู้รับเทศนา ฯ ตตฺถ อาทีนโว ตาว แลอาทีนพโทษพิบัติที่อยาบร้ายแห่งเวร ๕ นั้น ที่มีในปัจจุบันเห็นประจักษ์ ก็มีมากเปนเอนกอนันต์พ้นที่จะพรรณา แต่ฝ่ายผลเบื้องหน้าที่จะสุกพิเศษไป ล้วนไม่เปนที่รักใคร่ไม่เปนที่ปราถนา เมื่อจะกล่าวโดยอนิษฐวิบากสามัญเสมอกันทั้ง ๕ เวรแล้วก็ล้วนอยาบช้า สามารถจะให้สัตว์ผู้กระทำนั้น อุบัติบังเกิดในอบาย คือนรกกำเนิดเดียรัจฉานเปรตวิสัย โดยนัยพุทธภาษิตว่า ปาณาติปาโต ภิกฺขเว อาเสวิโต ภาวิโต พหุลีกโต ดูกรภิกษุทั้งหลาย ปาณาติบาตการที่แกล้งให้ชีวิตสัตว์ตกล่วงไปแลอทินนาทาน กาเมสุมิจฉาจารมุสาวาท และเหตุเปนที่ตั้งแห่งความประมาทเพราะของที่ให้เมาคือสุราเมรัย บุคคลมาส้องเสพให้เจริญกระทำให้มากแล้ว นิรยสํวตฺตนิโก ให้สัตว์ผู้กระทำนั้นเปนไปพร้อมเพื่อให้เกิดในนรก แลกำเนิดเดียรัจฉานแลเปรตวิสัย ฯ อนึ่งพระผู้มีพระภาคตรัสอาทีนพเบื้องน่าแห่งสีลพิบัติว่า ทุสฺสีโล สีลวิปนฺโน บุคคลผู้มีศีลทรพลพิบัติ เมื่อแตกแห่งกายเบื้องน่าแต่มรณะ ย่อมเข้าไปถึงซึ่ง

อบายทุคติวินิปาตนิรยะสถาน อันนี้เปนอาทีนพะโทษอันน่าแห่งศีลพิบัติ มีปาณาติบาตเปนต้น ๆ แลอนิษฐผลที่ต่าง ๆ เฉภาะส่วน จะพึงมีแก่สัตวเมื่อครั้งได้อัตตภาพเปนมนุษย์นั้น ก็ทรงแสดงไว้โดยแผนกฉนี้ว่า โยปาณาติปาตสฺส สพฺพลหุโสวิปาโก วิบากส่วนใดแห่งปาณาติบาต ที่เบาบางกว่าวิบากทั้งปวง วิบากส่วนนั้น อปฺปายุกสํวตฺตนิโก ย่อมเปนไปเพื่อจะให้สัตว์ผู้กระทำนั้นเมื่อบังเกิดเปนมนุษย์ มีอายุน้อยอายุสั้น วิบากส่วนเบาแห่งอทินนาทาน จะให้สัตว์นั้นเมื่อบังเกิดเปนมนุษย์ มีโภคพัศดุทรัพย์สมบัติน้อย วิบากส่วนเบาแห่งกาเมสุมิจฉาจาร จะให้สัตว์นั้นเมื่อบังเกิดเปนมนุษย์ มีสัตรูข้าศึกเบียดเบียพประทุษร้ายมาก วิบากส่วนเบาแห่งมุสาวาท จะให้สัตว์ผู้นั้นเมื่อบังเกิดเปนมนุษย์ มักมีผู้มากล่าวตู่ข่มขี่ด้วยมูลคดีที่ไม่จริงต่าง ๆ วิบากส่วนเบาแห่งสุราเมรัย จะให้ผู้นั้นเมื่อเปนมนุษย์เปนบ้าเสียจริตวิกลคลั่งไคล้ไม่มีสติสัมปฤดี อิเมวิปากา แลวิบากทั้งหลายเหล่านี้ ก็ล้วนไม่เปนที่รักที่ปราถนาพึงใจแห่งสัตว์ทั้งหลาย แม้จะไม่ครบทั้ง ๕ แต่เพียง ๔,๓ หรือเพียง ๒,๑ ก็ดี ก็ไม่ให้เกิดศุขสำราญใจได้ ตานิปหายปฏิวิรตสฺส เมื่อบุคคลได้เห็นโทษแห่งเวร ๕ นั้นแล้ว สมาทานอธิษฐานศีลปฏิบัติมละเสียซึ่งเวร ๕ แล้ว เว้นไกลงดเสียขาดไม่ล่วงกระทำ ดำรงตนเปนคนบริบูรณ์ด้วยศีลเบญจเวรวิรัติแล้ว โทษพิบัติอนิษฐวิบากคืออายุสั้นเปนต้น ก็จะมิได้บังเกิดมี เมื่ออาศรัยกุศลสมบัตินั้นเปนที่ตั้งก็จะพึงได้ศุขพิเศษ คืออายุยืนแลสมบัติมากไพบูลไม่ขัดสนพร้อมพรั่งด้วยมิตรสหาย ไม่มีสัตรูที่จะทำร้ายแก่ของรัก แลถาวรในสภายศโภคักขันธ์อันผู้อื่นมิอาจที่จะกำจัดให้เสื่อมถอย และไม่เปนบ้าพิกลจริต มีสติสมปฤดีบริบูรณ์ควรแก่กามบริโภค แลบำเพ็ญบุญประพฤติกุศลในอัตตภาพเปนมนุษย์นั้น คุณสมบัติอิษฐ-วิบากขันธ์ มีอายุยืนเปนต้นนี้ ล้วนเปนอิฏฐารมณ์ ที่รักที่พึงใจของสัตว์ทั้งหลายในสุคติภพ มีมนุษย์เปนต้น เมื่อบุคคลมาหวังต่อวิบุลยผลอิษฐวิบากสมบัตินั้นก็ควรตั้งกุศลฉันท์ สมาทานถือมั่นในเบญจเวรวิรัติเปนอริยธรรมปฏิบัตินิพัทธบุญจริยา ตกฺการโกบุคคลผู้มาล่วงกระทำอยู่ซึ่งเวร ๕ นั้น ชื่อว่า ทุสฺสีโล สีลวิปนฺโน คนทรพลศีล ไม่มีศีล ศีลพิบัติเสียแล้วดังนี้ ตพฺพิรตี สมาทายฐิโตปน ฝ่ายบุคคลผู้มาสมาทานถือมั่น

ซึ่งความเว้นจากเวร ๕ นั้นตั้งอยู่ มิได้ล่วงละเมิดกระทำให้บริบูรณ์อยู่ดังสมาทานนั้นแล้ว ชื่อว่าสัปปุริษบุคคล สีลวา มีศีลเปนนิพัทธกุศลสัมมาปฏิบัติ สีลสมฺปนฺโน ถึงพร้อมบริบูรณ์แล้วด้วยศีลมีศุขพิเศษเกิดในจิตร์ มิได้วิปปฏิสารเดือดร้อนเหตุทุจริตมีปาณาติบาตเปนต้น แม้จะถึงมรณะพินาศวายชนม์สิ้นชีพทำลายขันธ์ ก็จะมีสติสัมปชัญญะไม่ฟั่นเฟือน อาจอุบัติในสุคติภพเปนสัมปรายิกานิสังสผล เตนวุตฺตํ เหตุดังนั้นสมเด็จพระนราสภทศพลบรมสุคต จึงมีพระพุทธพจน์ตรัสอาทีนพแห่งศีลพิบัติ แลอานิสงส์แห่งศีลสมบัติแก่คฤหบดีชาวปาตลิคาม โดยนิทัศนนัยฉนี้ว่า อิธ คหปตโย ดูกรคฤหบดีทั้งหลาย อาทีนพโทษแห่งศีลพิบัติของบุคคลที่มีศีลพิบัติ ย่อมถึงซึ่งฉิบหายแห่งโภคทรัพย์ เปนความฉิบหายใหญ่มีความประมาทมัวเมาละเลิงใจเปนเหตุ อนึ่งกิตติศัพท์ของผู้นั้นล้วนเปนบาปฟุ้งขจรไปในทิศานุทิศ อนึ่งผู้นั้นย่อมครั่นคร้ามสทกสท้าน ย่างเข้าที่ประชุมกระษัตริย์พราหมณ์คฤหบดี แลสมณะบริษัท สยดสยองเพราะน้อยเดชานุภาพไม่อาจหาญ อนึ่งทุสสีลบุคคลนั้นย่อมเปนคนหลงฟั่นเฟือนกระทำกาลกิริยาไม่ได้สติสมปฤดีเหตุวิปปฏิสารี เดือดร้อนเพราะศีลพิบัติแห่งตน อนึ่งครั้นทำลายขันธ์แล้ว ก็อุบัติยังอบาย อิเมคหปตโย ดูกรคฤหบดีทั้งหลาย อาทีนพโทษแห่งศีลพิบัติของทุสสีลบุคคล ๕ ประการเหล่านี้ ดังแสดงมา อาทีนวํ ทสฺเสตฺวา สมเด็จพระผู้มีพระภาคทรงแสดงอาทีนพ แห่งศีลพิบัติโดยนิทัศนนัยฉนี้แล้ว จึงตรัสอานิสงศคุณแห่งศีลสมบัติ ๕ ประการว่า ปญฺจิเมคหปตโย ดูกรคฤหบดีทั้งหลาย อานิสงศคุณแห่งศีลสมบัติของบุคคลผู้มีศีลบริบูรณ์ด้วยศีลเหล่านี้ ๕ ประการ อิธ คหปตโย ดูกรคฤหบดีทั้งหลายบุคคลผู้มีศีลย่อมได้ซึ่งโภคักขันธ์ กองแห่งโภคสมบัติอันใหญ่ไพศาล มีความไม่ประมาทมัวเมาไม่ละเลิงใจเปนเหตุ อันนี้เปนอานิสงศ์ที่หนึ่ง สีลวโต สีลสมฺปนฺนสฺส กิตติศัพท์แห่งผู้มีศีลบริบูรณ์ย่อมไพเราะไปจากโทษกะลี ควรที่บัณฑิตจะพึงนับถือสาธุการฟุ้งตระหลบไปในนา ๆ สถานทุกสรรพทิศ จับใจของบัณฑิตทั้งมนุษย์เทพยดา อันนี้อานิสงศ์ที่สอง สีลวา สีลสมฺปนฺโน บุคคลผู้มีศีลบริบูรณ์ เมื่อจะย่างเข้าสมาคมกระษัตริย์พราหมณ์คฤหบดีสมณะบริษัทมณฑลใด ๆ ก็มิได้ครั่นคร้ามสยดสยองเกรง

เดชานุภาพ ย่อมองอาจเข้าไปใกล้โดยสดวก อันนี้เปนอานิสงส์ที่สาม อสมฺมุฬฺโหกาลํ กโรติ บุคคลผู้มีศีลย่อมเปนคนไม่หลงกระทำกาลกิริยา เปนอานิสงส์ที่สี่ สุคตึ สคฺคํ โลกํ อุปปชฺชติ เพราะแตกแห่งกายเบื้องน่าแต่มรณะ ย่อมเข้าไปถึงซึ่งสุคติโลกสวรรค์ อันนี้เปนอานิสงส์คำรบห้า อิเมโข คหปตโย ดูกรคฤหบดีทั้งหลาย อานิสงส์แห่งศีลสมบัติของบุคคลมีศีลบริบูรณ์ ๕ อย่างดังพรรณามานี้ ฯ เอวํปิ สีลสมฺปตฺติยา อานิสงส์แห่งศีลสมบัติ พระผู้มีพระภาคตรัสเทศนาโดยนัยอย่างนี้บ้าง เอวํโข ทานสีลานํ สมปรายิกผลํ สมเด็จพระผู้ทรงพระภาคทรงแสดงผลเบื้องน่าแห่งทานแลศีล เสมอกันโดยสามัญกถาว่า กายสฺส เภทา ปรมฺมรณา สุคตึ สคฺคํ โลกํ อุปปชฺชติ ทายกทานบดีผู้บำเพ็ญทาน แลผู้มีศีลบริบูรณ์ด้วยศีล เพราะแตกแห่งกายเบื้องน่าแต่มรณะ ย่อมเข้าไปถึงซึ่งสุคติโลกสวรรค์ ด้วยประการฉนี้ ตตฺถ โภคาวหํ ทานํ ในกุศลคือทานแลศีลทั้งสองนั้น เมื่อจะกล่าวผลโดยพิเศษส่วนอติสัยวิบากแล้ว ทานย่อมแรงกล้านำมาซึ่งโภคสมบัติ ให้ไพบูลในมนุษยโลกแลทิพยสถาน สีลนฺตุ ภวสมฺปทํ ฝ่ายศีลมีวิบากสามารถกล้าหาญในที่จะนำมาซึ่งภวสมบัติ ให้สำเร็จแต่ผู้ได้ก่อสร้าง ฯ อยญฺจอตฺโถ เนื้อความนี้มีทัพพิยาคมสถานที่อ้างด้วยสุมนาสูตร์ ซึ่งมีมาในปัญจ-กังคุตตรนิกาย ตตฺถหิ แท้จริงในพระสูตร์นี้ ความว่า นางสุมนาราชกุมารีทูลถามสมเด็จพระผู้มีพระภาค ด้วยทานแลศีลอันพิเศษโดยภูมิผลว่า อิมสฺส ภนฺเต ภควโต เทฺว สาวฺกาสมสทฺธา สมสีลา สมปญฺญา ข้าแต่พระผู้มีพระภาค ถ้าหากมีสาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้าสองพระองค์ มีศรัทธาแลศีลแลปัญญาเสมอกัน แต่สาวก ๑ เปนทายกได้บริจาคทาน สาวก ๑ มิได้เปนทายกมิได้บำเพ็ญทานเปนอติสัยกุศล เต กายสฺส เภทา สาวกทั้งสองนั้นสิ้นชีพแล้ว หากเกิดในสุคติโลกสวรรค์ไซ้ร เมื่อเปนเทพยดาแล้วจะมีความแปลกโดยภูมิผลบ้างหรือไม่ สิยา สุมเนติ ภควา อโวจ พระองค์ตรัสว่า ดูกรสุมนาความแปลกแห่งเธอทั้งสองนั้นก็มีอยู่ดังนี้ แล้วตรัสว่า โส สุมเน ทายโก ดูกรสุมนาสาวกใดเปนทายกได้บำเพ็ญทาน สาวกนั้นเมื่อเปนเทพยดาแล้วย่อมครอบงำเทพบุตร์อันมิได้บำเพ็ญทานนั้นเสียด้วยเหตุ ๕ สถาน คือ อายุ วรรณ ศุข

แลยศ แลความเปนอธิบดีซึ่งเปนของทิพย์ ๆ ถ้าหากจุติจากเทวโลกมาอุบัติยังมนุษย-ชาติไซร้ กุลบุตร์ผู้ทายกย่อมครอบงำกุลบุตร์ผู้มิได้บำเพ็ญทานนั้นเสียด้วยอายุวรรณเปนต้นที่เปนของมนุษย์ ๆ ถ้าหากกุลบุตร์ทั้งสองนั้น มละฆราวาศออกประพฤติพรหม-จรรย์เล่า ภิกษุที่เคยเปนทายก บำเพ็ญทานไว้ในกาลก่อน ย่อมครอบงำภิกษุผู้มิได้บำเพ็ญทานนั้นเสียด้วยเหตุ ๕ สถาน คือมีผู้มาวิงวอนให้บริโภคจีวรบิณฑบาต เสนาศนะคิลานเภสัชมาก ที่จะไม่มีผู้มาวิงวอนนั้นน้อย อนึ่งเธอนั้นเมื่ออยู่กับเพื่อนพรหมจรรย์แห่งใดแล้ว สพรหมจารีเหล่านั้นย่อมเรียกร้องเธอนั้น ด้วยกาย ด้วยวจี ด้วยมโนกรรมอันเปนที่เจริญใจมาก ที่จะเรียกร้องด้วยกายกรรมเปนต้น ไม่เปนที่เจริญใจนั้นน้อย ถ้าเธอทั้งสองสำเร็จพระอรหัตต์ไซร้ ซึ่งพระอรหัตตวิมุติของเธอทั้งสองจะต่างกันมิได้มี ด้วยความในสุมนาสูตร์นี้ แสดงว่าทานเปนผู้เพิ่มโภคสมบัติให้ไพบูล แม้ถึงในจุลกัมม-วิภังคสูตร์ เมื่อพระสุคตตรัสพยากรณ์ปัญหาข้อซึ่งศุภมาณพทูลถาม ถึงเหตุซึ่งให้สัตว์บางจำพวกมีโภคทรัพย์น้อย บางจำพวกมีโภคทรัพย์มากนั้น ก็ทรงแสดงทานโดยอติสัย-วิบากขันธ์ว่า เปนข้อปฏิบัติกุศลธรรมซึ่งให้สัตว์มีโภคทรัพย์มากไพบูล ๆ ส่วนมัจฉริย-โทษที่เปนเหตุหวงแหนไม่บริจาคทาน เปนพลวเหตุอันกล้าหาญที่จะให้สัตว์น้อยโภคทรัพย์ศฤงฆาร ขัดสนไม่มั่นคงโดยปริยายเทศนาฉนี้ว่า อิธมาณว เอกจฺโจ ดูกรมาณพสัตว์บุรุษบางคนในโลกนี้ นทาตา มีสันดานตระหนี่เหนียวแน่นไม่ให้ซึ่งทานวัตถุ มีเข้าน้ำผ้านุ่งห่มยวดยานเปนต้นแก่สมณะพราหมณ์ ด้วยมัจฉริยโทษเปนกรรมอกุศลนำให้ผู้นั้นไปเกิดในอบาย โนเจ ถ้ายังมิเกิดในอบายหรือเกิดในอบายแล้วแลมายังกำเนิดมนุษย์เกิดในตระกูลและประเทศใด ๆ ก็ดี อปฺปโภโค ย่อมมีโภคสมบัติน้อยยากจนอนาถาดูกรมาณพ อันโทษคือมัจฉริยะตระหนี่นี้ เปนปฏิปทาหนทางที่จะให้สัตว์ยากไร้ สมบัติน้อยไม่ไพบูล อิธ มาณว ดูกรมาณพสัตว์บุรุษบางคนในโลกนี้เห็นโทษในความตระหนี่มีจิตรอนุเคราะห์แลบูชาบริจาคทานวัตถุ คือ เข้าน้ำผ้านุ่งห่ม ยวดยาน ระเบียบดอกไม้เครื่องทา เตียงตั่งฟูกหมอน เครื่องปูลาด และศาลาเคหสถานที่พักอาศรัย และวัตถุสิ่งที่ใช้ในประทีปสรรพวัตถุต่าง ๆ ตามมีแด่สมณะพราหมณ์แลยาจกวณิพกคนกำพร้า

อนาถา แลชนสัญจรในมรรคา เตนกมฺเมน ด้วยอำนาจกุศลกรรมทานมัยบุญนั้น-สั่งสมกระทำให้มากมูล สิ้นชีวิตก็ไปเกิดในสวรรค์พร้อมด้วยทิพยสมบัติ ถ้าไม่เกิดในสวรรค์ หรือเกิดแล้วและมายังกำเนิดมนุษย์ไซร้ เกิดณะตระกูลประเทศใด ๆ ก็ดี มหาโภโค มีโภคสมบัติพัศดุศฤงฆารที่มีวิญญาณ คือทาษกรรมกร โคกระบือคชสารอัศดรเปนต้น ที่ไม่มีวิญญาณ คือแผ่นดินเขตร์สถานไร่นาเงินทองโภชนาหาร ผ้านุ่งห่มภาชนะภัณฑะเปนต้นมากมูลไม่ขัดสนหาได้โดยง่าย เอสามาณว ดูกรมาณพ การที่บุคคลบันเทาความตระหนี่เสียได้แล้วบริจาคทานนั้น เปนปฏิปาทาหนทางที่จะให้สัตว์มีสมบัติมากไพบูลพิเศษ ด้วยปริยายในสุมนาสูตร์แลจุลกัมมวิภังคสูตร์นี้ ก็แสดงว่าท่านมีวิบากสามารถในที่จะเพิ่มพูลโภคสมบัติ เปนอดิสยิฏฐผลก็แลซึ่งว่าศีล มีอุปการมากในอันให้สำเร็จภวสัมปทานั้น ให้บัณฑิตพึงแสดงด้วยทานุปปัตติสูตร์ ในอัตถกนิบาตอังคุตรนิกาย ตตฺถหิ แท้จริงในพระสูตร์นั้นพระโลกนาถตรัสเทศนาแก่ภิกษุทั้งหลายว่า อิธภิกฺขเว เอกจฺโจ ทานํ เทติ สมณสฺสวา พราหมฺณสฺสวา อนฺนํ ปานํ วตฺถํ ยานํ มาลาคนฺธํ วิเลปนํ เสยฺยาวสถํ ปทีเปยฺยํ โสยนฺเทติ ตํ ปจฺ-จาสึสติ ดูกรภิกษุทั้งหลาย บุคคลบางคนในโลกนี้ ย่อมให้ซึ่งทานเข้าน้ำผ้านุ่งห่มและยานระเบียบดอกไม้ของหอม แลเครื่องทาที่นอนที่อาศรัยแลสิ่งของที่จะใช้ในประทีป แด่สมณพราหมณ์ผู้เปนปฏิคาหกทักขิไณยบุคคล แลบุคคลผู้นั้นให้ซึ่งทานวัตถุสิ่งใดย่อมหวังเฉพาะซึ่งทานวัตถุสิ่งนั้น โสปสฺสติ ทายกบุคคลนั้นเห็นอยู่ซึ่งกระษัตริย์หรือพราหมณ์ หรือคฤหบดีที่เปนมหาสารพร้อมพรั่งบำรุงอยู่ด้วยกามคุณทั้ง ๕ ตสฺส เอวํ โหติ ผู้นั้นเกิดความปราถนาคำนึงปริวิตกคิดว่า อโหวตาหํ ขอตัวเราเมื่อทำลายขันธ์แล้วพึงเข้าไปถึงซึ่งความเปนสหาย ผู้บังเกิดกับของกระษัตริย์ หรือพราหมณ์คฤหบดีที่เปนมหาสารดังนี้ ๆ ตสฺส สุตํ โหติ อนึ่งหรือผู้นั้นได้ฟังว่าเทพยเจ้าเหล่าจาตุมหาราชิกนิกายแลดาวดึงษ์ ยามาดุสิต นิมมานรดี ปรนิมมิตวสวัตดีทิพยสถานล้วนมีอายุยืนนานมีพรรณอันงามมีความศุขมากดังนี้ แล้วปราถนาทิพยศุขในกามาพจรเทวโลกนั้นแก่ตนในเบื้องน่า โส ตํจิตฺตํ ปทหติ บุคคลผู้นั้นมาตั้งจิตรอธิษฐาน ด้วย

ความจำนงค์ประสงค์ทะยานอยากได้ ตสฺส ตํ จิตฺตํ หินเนอธิมุตฺตํ จิตรของผู้นั้นน้อมไปแล้วในของต่ำช้าคือกามคุณไม่ให้เจริญยิ่งขึ้นไปเพื่อโลกุตตราริยมรรคผล กายสฺส เภทา ปรมฺมรณา เพราะแตกแห่งกายเบื้องน่าแต่มรณผู้นั้นย่อมเข้าไปถึงซึ่งความเปนสหายแห่งมนุษยพิเศษมีกระษัตริย์มหาสารเปนต้น อนึ่งหรือย่อมเข้าไปถึงซึ่งความเปนผู้บังเกิดกับแห่งกามาพจรเทพยดา มีจาตุมหาราชิกเทพยเจ้าเปนต้นนั้นได้ดังใจประสงค์ ตญฺจโข สีลวโต วทามิ ก็แต่เราผู้พระตถาคตย่อมกล่าวซึ่งความบังเกิดได้ดังใจหวังนั้นแต่ผู้มีศีล โน ทุสฺสีลสฺส เราผู้พระตถาคตไม่กล่าวแต่ผู้ทรพลศีลเลย อิชฺฌติภิกฺขเว สีลวโต เจโต ปนิธิ สุทฺธตฺตา ดูกรภิกษุทั้งหลาย ความตั้งมั่นความปราถนาแห่งจิตรย่อมสำเร็จแก่ผู้มีศีล เพราะเหตุว่าความปราถนานั้นหมดจดบริสุทธ ด้วยเนื้อความในทานุปปัตติสูตรนี้แสดงว่า ศีลฝ่ายวิรัติกุศลมีกำลังกล้าในที่จะให้สำเร็จซึ่งภวสมบัติ เมื่อจะกล่าวโดยสามัญเสมอโดยวิบากสามารถแล้ว ทั้งทานแลศีลนั้น ก็นำสัตว์ ให้บังเกิดในสวรรค์ได้โดยสัมปรายิกผล สมเด็จพระนราศภทศพลก็ตรัสโดยเสมอกันว่า กายสฺส-เภทา ปรมฺมรณา สุคตึ สคฺคํ โลกํ อุปปชฺชติ ดังนี้ทายกทานบดี แลผู้มีศีลทำลายขันธ์แล้วอุบัติบังเกิดยังสุคติโลกสวรรค์ ได้ชื่อว่าเปนผลที่ทายกผู้มีศีลจะพึ่งได้ในเบื้องน่า ดังวิสัชชนามาฉนี้ เอวํ ฯ

ภาวนามัยบุญญกิริยาวัตถุที่ ๓

๚ นมตฺถุ สุคตสฺส ๚ ภาเวติกุสเลธมฺเม อาเสวติ วฑฺเฒติ เอตา-ยาติ ภาวนา๚ จตฺตาฬีสายกมฺมฏฺฐาเนสุ ขนฺธาทีสุจภูมีสุ ปริกมฺมสมฺมสนว-เสน สมฺปวตฺตา อปฺปนํ อปฺปตฺตาโคตรภูปริโยสาน เจตนาภาวนานามาติ ๚

อนุสนธิพระธรรมเทศนา มีบุพพาปรสืบเนื่องตามลำดับมา ณ บัดนี้จะได้รับพระราชทานถวายวิสัชชนาในกามาพจรกุศลภาวนามัยบุญญกิริยาวัตถุที่ ๓ สนองพระ-เดชพระคุณประดับพระปัญญาบารมี ดำเนินเนื้อความในภาวนามัยบุญญกิริยาวัตถุนี้ว่า เจตนาที่ไกลความเกียจคร้านเพิ่มพูนสันดานด้วยกุศลในจิตรที่ยังไม่เกิดมิให้เกิดขึ้น ที่เกิดมีแล้วให้เจริญทวีมากขึ้นไม่ให้เสื่อมสูญอันตรธานไปชื่อว่าภาวนา ๆ พระฎีกาจริยเจ้าแสดงโดยนิพจนนัยฉนี้ว่า ภาเวติกุสเลธมฺเม อาเสวติวฑฺเฒติเอตายาติ ภาวนา ๆ บุคคลผู้นั้น ๆ มาให้กุศลธรรมทั้งหลายเกิดมีขึ้นส้องเสพย์ซึ่งกุศลธรรมทั้งหลาย ให้กุศลธรรมทั้งหลายเจริญทวีมากขึ้นไปด้วยธรรมชาตินั้น เกิดขึ้นในจิตรเปนเหตุธรรมชาตินั้นชื่อว่าภาวนา กุศลธรรมชาติเปนเครื่องให้กุศลธรรมเกิดมีเจริญขึ้น คือเจตนาที่ไกลความเกียจคร้านมาเพิ่มพูนสันดานด้วยกุศลในจิตร ๆ เมื่อกล่าวโดยเนื้อความแล้ว เจตนาอันเปนไปในสมถกัมมัฏฐาน มีกสิณเปนต้นก็ดี เปนไปในวิปัสสาภูมีขันธเปนต้นก็ดี ด้วยอำนาจแห่งบริกรรมแลพิจารณาเปนแต่กามาพจรธรรมจนถึงโคตรภูญาณเปนที่สุด ส่วนที่ยังไม่ถึงอัปปนา เจตนาอันเปนเหตุให้เกิดกุศลในจิตรนี้ชื่อว่าภาวนา เจตนาให้กุศลเจริญให้กุศลเกิด แม้ถึงเจตนาที่เปนเหตุเรียนวิชาศิลปสาตร์ที่ไม่มีโทษ ก็ถึงซึ่งประชุมลงในภาวนาบุญญกิริยาวัตถุนี้นแหละ เมื่อจะแบ่งภาวนาเจตนานี้ ตามกาลเบื้องต้นก่อนแต่ให้กุศลธรรมเกิดมี แลขณะให้กุศลธรรมเกิดมีอยู่ แลกาลภายหลังครั้งได้ให้กุศลธรรมเกิดมีขึ้นแล้ว ก็ได้กุศลเจตนาเปน ๓ ประการ เมื่อบุคคลเกิดกุศลจิตรคิดว่าเราจะ

บำเพ็ญภาวนาทำให้กุศลเกิดขึ้นในจิตรที่ยังไม่เกิดจักให้เกิดขึ้น ที่เกิดขึ้นแล้วจักให้ทวี มากขึ้นไปดังนี้ เจตนานั้นชื่อว่าบุพพเจตนา กุศลเจตนาเกิดขึ้นแต่บุคคลผู้นั้น ๆ เมื่อขณะให้กุศลธรรมเกิดมีแลทวีมากขึ้น ชื่อว่าภาวนาเจตนา ฯ บุคคลผู้นั้นๆ ได้ก่อให้กุศลธรรมเกิดมีแลทวีมากขึ้นแล้วมาพิจารณาคำนึงไปว่าเราได้ให้กุศลเหล่านี้ ๆ เกิดขึ้นได้เจริญขึ้นได้แล้วดังนี้ ด้วยกุศลเจตนาใด กุศลเจตนานั้นชื่อว่าอปราปรเจตนา ฯ กุศลเจตนาทั้ง ๓ ประการภาวนากิจดังแสดงมานี้ เปนภาวนามัยบุญญกิริยาวัตถุสิ้นทั้งนั้น อนึ่งเมื่อบุคคลมาคิดด้วยกุศลเจตนา ๓ ประการนั้น ก็ย่อมคิดด้วยกามาพจรกุศลจิตร์ ๘ ดวง ๆ ใดดวงหนึ่ง หาคิดด้วยจิตรอื่นนอกจากกามาพจรกุศลจิตร์ ๘ ดวงนั้นไม่ ฯ อนึ่งเมื่อใดท่านสงเคราะห์ บุญญกิริยาวัตถุทั้ง ๑๐ ตามอภิธรรมนัยลงในบุญญกิริยาวัตถุ ๓ ตามสุตตันตนัยคงอยู่แต่ทานมัยสีลมัยภาวนามัยเท่านั้นแล้ว เมื่อนั้นภาวนามัยบุญญกิริยาวัตถุนี้ คงที่เปนภาวนามัยอยู่ตามปกติแห่งตนไม่มีกิจสงเคราะห์ในบุญญกิริยาวัตถุอื่น ๆ ข้อซึ่งมาทำกุศลอันยังไม่เกิดให้เกิดขึ้นให้ทวีมากขึ้น เปนฆ่าศึกแก่อุปกิเลศแห่งจิตร์ ปราบปรามอุปกิเลศให้บางเบาเสื่อมคลายลงได้ จึงชื่อว่าภาวนา ๆ นี้แจกตามประเภทเปน ๒ คือ สมถภาวนา ๑ วิปั้สสนาภาวนา ๑ ข้อซึ่งบุคคลมาทำอุบายเครื่องระงับจิตร์ให้เกิดขึ้นชื่อว่าสมถภาวนา ฯ ข้อซึ่งบุคคลมาทำปั้ญญาอันเหนวิเสสเหนแจ้งชัดโดยสามัญลักษณทั้ง ๓ ให้เกิดมีขึ้นในจิตรชื่อว่าวิปั้สสนาภาวนา ฯ แลภาวนาทั้ง ๒ นี้ สมถภาวนาชื่อว่าสัญญโม วิปั้สสนาภาวนาชื่อว่าทโมเหมือนในสถานที่มีมาว่า ยสฺสทาเนนสีเลน สญฺญเมนทเมนจ นิธิสุนิหิโตโหติ อิตฺถิยาปุริสสฺสวา ดังนี้เปนต้น ฯ แสดงขุมทรัพย์คือกุศลโดยเนื้อความว่า สัตรีแลบุรุษมาฝังขุมทรัพย์ลงไว้ด้วยทาน ๑ สีล ๑ สัญญม ๑ ทม ๑ แล้วชื่อว่าเปนผู้ได้ฝังขุมทรัพย์ไว้ด้วยดี ฯ สัญญมอุบายเครื่องสำรวมจิตร์ดังนายสารถีฝึกอัสสดรชาตินั้น คือสมถภาวนา ฯ ทมอุบายเครื่องทรมานดังบุรุษไล่ตกอนน้ำเสียฉนั้นคือวิปั้สสนาภาวนา ฯ บัดนี้จะได้รับพระราชทานถวายวิสัชชนาในสมถภาวนาแลวิปั้สสนาภาวนาซึ่งเปนข้อปฏิบัติของการกบุคคลทั่วทั้งคฤหัสถบรรพชิตตามนัยพุทธภาสิตพระโลกุตมาจาริยเจ้าตรัสประทานพุทธโอวาทเปนอาจิณณปฏิปทานั้นๆ สมถภาวนาซึ่งเปน

พุทธโอวาททั่วทั้งคฤหัสถ์ บรรพชิต สัตรี บุรุษนั้น คืออภิณหปัจจเวกขณวิธีพิจารณาที่ทั้ง ๕ สฐาน ฯ สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสประทานไว้ว่า ปญฺจิมานิภิกฺขเวฐานานิ อภิณฺหํปจฺจเวกฺขิตพฺพานิ อิตฺถิยาวาปุริเสนวา คหฏฺเฐนวาปพฺพชิเตนวา เปนต้น มีความว่า แนะภิกษุทั้งหลายฐาน ๕ ประการเหล่านี้ สัตรีก็ดี บุรุษก็ดี คฤหัสถ์ก็ดี บรรพชิตก็ดี พึงเห็นลงทุกคืนวันคือพึงหมั่นพิจารณาคำนึงนึกเนือง ๆ เปนจิตรภาวนามัย บุญกุศล ฐานที่ต้นนั้นให้สัตรีบุรุษคฤหัสถ์บรรพชิต พึงพิจารณาคำนึงเนือง ๆ ว่า ชราธมฺโมมฺหิชรํอนตีโต ว่าเราเปนผู้มีชราเปนธรรมดาไม่ล่วงความชราไปได้ ฐานที่ ๒ ให้คำนึงเหนลงเนือง ๆ ว่า พยาธิธมฺโมมฺหิพยาธึอนตีโต เราเปนผู้มีความป่วยไข้เปนธรรมดา ไม่ล่วงพ้นความป่วยไข้ได้ ฐานที่ ๓ ให้พึงพิจารณาคำนึงเหนเนือง ๆ ว่า มรณธมฺโมมฺหิมรณํอนตีโต เราเปนผู้มีความตายเปนธรรมดาไม่ล่วงความตายไปได้ ฯ ฐานที่ ๔ ให้พิจารณาคำนึงเหนลงเนือง ๆ ว่า สพฺเพหิเมปิเยหิมหาเปหินานาภาโววินาภาโว เราจะเปนต่าง ๆ คือแปรผันแลพลัดพรากจากของรักของเจริญใจทั้งปวง เราจะยักย้ายแปรผันแลพลัดพรากไปจากของที่เรารักใคร่ให้ใจเจริญทั้งปวง ฯ ฐานที่คำรพที่ ๕ ให้พึงพิจารณาคำนึงเหนลงเนือง ๆ ว่า กมฺมสฺสโกมฺหิกมฺมทายาโท กมฺมโยนิ กมฺมพนฺธุ กมฺมปฏิสรโณ ยํ กมฺมํกริสฺสามิ กลฺยาณํวา ปาปกํวา ตสฺสทายาโทภวิสฺสามิ ฯ เราเปนผู้มีกรรมคือบุญแลบาปที่ตนทำเปนของ ๆ ตน เปนทายาทผู้รับมรดกคือผลแห่งกรรมที่เปนบุญแลบาป มีกรรมเปนกำเนิด มีกรรมเปนเผ่าพันธุ์ มีกรรมเปนที่พึ่งที่พำนักอาศัย เราจะทำซึ่งกรรมใดเปนส่วนชอบไปจากโทษหรือ ๆ เปนส่วนผิดบาปทุจริตก็ดี เราก็จะเปนทายาทคือเปนผู้รับมรดกคือผลแห่งกรรมนั้น ฐานทั้ง ๕ เหล่านี้ สัตรีบุรุษคฤหัสถ์บรรพชิต พึงพิจารณาคำนึงเห็นลงเนือง ๆ ให้เปนจิตรภาวนาสัมมาปฏิบัติ ฯ สมเด็จพระผู้ทรงพระภาคประทานโอวาททั่วบริษัท ให้ดำรงจิตร์คำนึงในฐานทั้ง ๕ ด้วยประการฉนี้ โดยประสงค์จะไม่ให้ผู้ใดเลี่ยงเลี้ยวเปนอุบาย แล้วทำตนออกเปนภายนอกจากการพิจารณาคำนึงนั้นเสีย เพราะว่าอันสิ่งซึ่งเปนบุญเปนกุศลแล้วผู้ที่จะสำคัญว่าเปนกิจของตน ๆ แล้วปฏิบัติตามนั้นน้อยนักทุกสิ่งทั้งทานแลศีลแลภาวนา ฯ เมื่อมีผู้รับปฏิบัติ

ประพฤติเล่าก็ยังหลีกลัดประพฤติแต่บุญกุศลที่ทำง่าย ๆ ในกุศลทั้ง ๓ ทาน ศีล ภาวนา นั้น บุคคลทำยากเปนชั้น ๆ ตามลำดับ ฯ ทานนั้นทำง่ายกว่าศีลมีผู้บำเพ็ญมาก ศีลแม้ทำยากกว่าทานนั้นแล้ว ก็ยังเปนกุศลที่บุคคลทำง่ายกว่าภาวนา ฯ กุศลคือภาวนานั้นบุคคลทำโดยยากยิ่งกว่าศีล ฯ การพิจารณาฐานทั้ง ๕ ประการนี้ ก็เปนกุศลส่วนภาวนา ผู้ซึ่งจะสมัคคิดพิจารณาเนือง ๆ นั้นจะมีน้อยนัก ผู้นั้น ๆ ก็จะเบือนหน้าหนี ทำตนให้เปนภายนอกด้วยเลศอุบายเครื่องอ้างไปต่าง ๆ สัตรีก็จะรำพึงอ้างเหตุว่าตนมีสติปัญญาอุตสาหน้อยไม่อาจหาญ สามารถอยู่เพียงบำเพ็ญทาน หรือยิ่งขึ้นไปอีกก็เพียงศีล บุรุษมีสติปัญญาอุตสาหมากแกล้วกล้านัก การพิจารณาเนือง ๆ นั้นเปนกิจของบุรุษผู้แกล้วกล้ามีสติปัญญาอุตสาหมาก หาเปนกิจของเราผู้สัตรีอันเปนคนขลาดนี้ไม่ สัตรีจะพึงถ่อมตนอ้างเหตุเปนต้นฉนี้ แล้วประพฤติตนเปนคนภายนอกเสียจากการพิจารณานั้นเสีย หาสำคัญโดยเปนกิจที่ตนจะพึงรับปฏิบัติประพฤติตามไม่ ฯ ฝ่ายบุรุษก็พึงอ้างเหตุว่าตนแกล้วกล้า กิจใดที่สัตรีเปนผู้ขลาดไม่สามารถที่จะประกอบได้ กิจนั้นเปนการที่เราผู้บุรุษจะรับขวนขวายให้แล้วด้วยกำลังตน การซึ่งจะพิจารณาคำนึงเนือง ๆ ฉนั้นเปนกิจการของสัตรีอยู่กับเรือน จะพึงบำเพ็ญให้บริบูรณ์โดยสดวกได้ หาควรที่เราบุรุษผู้แกล้วกล้าจะพิจารณาให้เสื่อมถอยความอาจหาญเสียไม่ บุรุษจะพึงยกตนอ้างเหตุเปนต้นฉนี้ แล้วประพฤติเปนภายนอกจากการพิจารณาเนือง ๆ นั้นเสีย หารับปฏิบัติตามคำสอนนั้นไม่ ฯ อนึ่งคฤหัสถ์จะพึงอ้างเหตุว่าเราเปนผู้ครอบครองเรือนคับคั่งด้วยบุตรภรรยา ขวนขวายในกิจกรณีมากหาช่องที่จะได้ดำรงจิตรพิจารณาคำนึงเนือง ๆ ฉนั้นยากนัก ข้อนั้นเปนกิจสมควรแก่บรรพชิตผู้มีกิจกรณีย์แลกังวลห่วงใยน้อย บรรพชิตจงดำรงจิตพิจารณาให้ไพบูลเถิด คฤหัสถ์พึงอ้างเหตุเปนต้นฉนี้แลเบือนหน้าหนีเปนภายนอกเสียจากจิตรภาวนา หาสำคัญโดยเปนกิจที่ตนจะพึงประพฤติไม่ ฯ ฝ่ายบรรพชิตเล่าก็จะอ้างเหตุว่าเราเปนผู้เว้นจากความเปนคฤหัสถ์แล้วมีอันจะบำเพ็ญปฏิบัติส่วนกุศลยิ่ง คือ ศีล สมาธิ ปัญญา แสวงหาอุตริมนุสสธรรมวิเสสเบื้องน่า ล่วงพ้นกิจพิจารณาข้อนั้นมาแล้ว คฤหัสถ์ที่ยังกังวลห่วงใยอาลัยมาก ใกล้แต่ความประมาทนั้นและควรพิจารณาคำนึงนึกเนือง ๆ ใน

ฐานทั้ง ๕ นั้น เพื่อเปนอุบายบำบัดความประมาทเสียให้บางเบา บรรพชิตจะพึ่งอ้างเหตุเปนต้นฉนี้แล้ว ก็ทำตนให้เปนไป ณ ภายนอกจากการพิจารณานั้นเสียจะหาสำคัญโดยเปนกิจที่ตนจะพึ่งประพฤติบำเพ็ญไม่ ฯ ความคิดอ้างเหตุเปนเลศอุบายเลี่ยงเลี้ยวหลีกตนออกเปนภายนอกจากการพิจารณาฐานทั้ง ๕ นั้น ก็จะพึ่งบังเกิดมีขึ้นแด่ชนนั้น ๆ ต่าง ๆ ฉนี้ เพราะอาศัยจิตรที่คิดจะไม่รับปฏิบัติตามคำสั่งสอนนั้น แลเปนเหตุแรงกล้ากว่าเหตุอื่น ๆ ฯ เมื่อกิจที่พึ่งทำมีขึ้นแล้วผู้ปราถนาจะทำแต่กิจที่ทำง่าย ๆ นั้นมากกว่าผู้จะรับทำกิจที่ทำยาก อันนี้เปนปรกติของผู้ไม่มีความคิดไม่มีปัญญา ฯ สมเด็จพระโลกนารถเจ้าประสงค์จะไม่ให้ผู้ใดยกตนออกเปนภายนอกจากการพิจารณา ๕ สฐานนั้นเสียได้ จึ่งตรัสสอนครบทั้งสัตรี บุรุษ ให้หมั่นพิจารณาคำนึงนึกฐานทั้ง ๕ นั้นเนือง ๆ เปนจิตรภาวนาด้วยประการฉนั้น ฯ แลการพิจารณาฐานทั้ง ๕ ประการฉนี้ เมื่อมาบำเพ็ญเปนจิตรภาวนาอยู่เนือง ๆ แล้ว ก็เปนมรรคาอุบายเพื่อความบริสุทธิจากเครื่องเสร้าหมองจิตรได้เปนอานิสงสคุณเหนประจักษ์แด่บุคคลนั้น ๆ แน่โดยไม่สงสัย ฯ ก็แต่การกบุคคลเล่า ก็มีอันจะคิดอ้างเหตุนั้น ๆ เปนเลศอุบายหลีกเสียจากจิตรภาวนาโดยมากแล้ว ครั้นไม่ได้สดับไม่ทราบในอำนาจแห่งประโยชน์อานิสงสคุณภาวนานั้นด้วยแล้ว ก็จะห่างไกลจากจิตรภาวนานั้นโดยมากนัก ครั้นได้สดับได้ทราบอำนาจประโยชน์อานิสงสคุณแจ้งประจักษ์ก็เกิดอุสสาหแล้วหมั่นพิจารณาคำนึงนึก ตามนัยที่ตรัสสั่งสอนนั้นเนือง ๆ เปนอาจิณณปฏิบัติ เพราะเหตุนั้นสมเด็จพระทศพลเจ้าเมื่อทรงจำแนกฐานทั้ง ๕ นั้นแล้ว จึ่งทรงแสดงอำนาจแห่งประโยชน์อานิสงสคุณที่บุคคลจะพึ่งได้ด้วยการพิจารณาฐานที่๕นั้นตามลำดับฯ เมื่อพิจารณาถึงตนว่ามีความชราเปนธรรมดา ไม่ล่วงพ้นชราได้อยู่เนือง ๆ ก็จะละความเมาในวัยเสียได้ ฯ เมื่อพิจารณาถึงตนว่ามีความป่วยไข้เปนธรรมดา ไม่ล่วงพ้นความป่วยไข้ได้นั้นอยู่เนือง ๆ ก็จะละความเมาในความไม่มีโรคเสียได้ ฯ เมื่อมาพิจารณาถึงตนว่ามีมรณเปนธรรมดา ไม่ล่วงพ้นมรณได้นั้นอยู่เนือง ๆ ก็จะละความเมาในชีวิตเสียได้ ฯ เมื่อพิจารณาถึงความพลัดพรากจากของรักของเจริญใจทั้งปวงอยู่เนือง ๆ ก็จะละราคะความกำหนัดนัก ในของรักเจริญใจเสียได้ ฯ เมื่อมาพิจารณาถึงตนว่ามีกรรมคือบุญ

แลบาปที่ทำไว้เปนของ ๆ ตน ก็จะละทุจริตในกายวาจาใจเสียได้ ฯ เปนอานิสงส์คุณเหนประจักษ์แต่ผู้พิจารณาเปนจิตรภาวนานั้น ความเมาแห่งสัตว์ทั้งหลาย ๓ ประการ คือ เมาในวัยเมาเพราะวัย ๑ ความเมาในความเปนผู้ไม่มีโรค เมาเกิดเพราะความเปนผู้ไม่มีโรค ๑ ความเมาในชีวิตเมาเพราะชีวิต ๑ ฯ สัตว์ทั้งหลายมาอาศัยความเมาในวัยละเลิงจิตร์ว่าเรายังเจริญยังหนุ่มอยู่ยังไม่ใกล้ต่อความป่วยไข้ ยังห่างไกลมรณอยู่ คิดละเลิงจิตร์เมาในวัยฉนี้แล้ว ก็กำเริบไปต่าง ๆ ในทางทุจริต ปราถนาจะทำอันใดฆ่าสัตว์ลักทรัพย์ประพฤติกามมิจฉาจาร เจรจามุสาเสพย์สุราเมรัยเปนต้น ก็ไม่สยดสยองสดุ้งหวาดแต่บาปอกุศลนั้นเลย ประพฤติตามปราถนาไม่ท้อถอย เพราะโทษที่มัวเมาต่อวัยความหนุ่มนั้นเปนเหตุ ความเมาต่อวัยเปนเหตุให้สัตว์ประพฤติทุจริตด้วยกายวาจาใจฉนี้ ครั้นสัตว์บุรุษคฤหัสถบรรพชิตผู้นั้นมาหมั่นพิจารณาคำนึงนึกถึงตนว่า เราเปนผู้มีชราเปนธรรมดาไม่ล่วงพ้นชราได้ดังนี้อยู่เนือง ๆ เปนจิตรภาวนาแล้ว ความเมาในวัยซึ่งเปนเหตุให้ประพฤติทุจริตอันมีมากอยู่ในสันดานนั้น ผู้นั้นละเสียได้ด้วยประการทั้งปวงบ้าง เมื่อละไม่ได้ขาดก็เบาบางลงกว่า เมื่อยังไม่หมั่นพิจารณาชราธรรมนั้นเปนมั่นคง สำเร็จเปนอานิสงส์เห็นประจักอยู่ฉนี้ ฯ สัตว์บุรุษคฤหัสถบรรพชิตมาพิจารณาเห็นอำนาจแห่งประ-โยชน์อานิสงสคุณดังกล่าวมาฉนี้ จึงหมั่นพิจารณาคำนึงถึงตนว่า เราเปนผู้มีชราเปนธรรมดาไม่ล่วงชราได้ดังนี้ เนือง ๆ เปนจิตรภาวนาแห่งตน ๆ อนึ่งความเปนผู้ไม่มีโรคก็เปนเหตุให้สัตว์ประพฤติทุจริตประการหนึ่ง สัตว์ทั้งหลายมาละเลิงจิตร์เมาต่อความเปนผู้ไม่มีโรคนั้นเห็นลงว่า เรายังผาสุกสบายทั้งกายจิตร์ไม่ป่วยไข้ยังห่างไกลแต่มรณอยู่ เมื่อเมาต่อความเปนผู้ไม่มีโรคฉนี้ แล้วก็ประพฤติทุจริตด้วยกายวาจาใจตามปราถนา ไม่มีความพรั่นจิตร์แต่บาปนั้น ฯ ครั้นสัตว์บุรุษคฤหัสถบรรพชิตผู้นั้นมาหมั่นพิจารณาถึงตนว่าเราเปนผู้มีพยาธิความป่วยไข้เปนธรรมดา ไม่ล่วงความป่วยไข้ดังนี้ได้อยู่เนือง ๆ เปนจิตรภาวนาแล้ว ความเมาในความไม่มีโรคซึ่งเปนเหตุให้ประพฤติทุจริตอันมีมากอยู่ในสันดานนั้น ผู้นั้นละเสียได้ด้วยประการทั้งปวงบ้าง เมื่อไม่ละได้ขาดก็น้อยเบาบางลงกว่าเมื่อยังไม่หมั่นพิจารณาคำนึงนึกนั้นเปนมั่นคง สำเร็จเปนอานิสงส์เห็นประจักษ์อยู่ฉนี้สัตว์

บุรุษคฤหัสถ์บรรพชิตมาพิจารณาเหนอำนาจแห่งประโยชน์อานิสงส์คุณนี้ จึ่งควรหมั่นพิจารณาคำนึงถึงตนว่าเราเปนผู้มีพยาธิความป่วยไข้เปนธรรมดา ไม่ล่วงความป่วยไข้ได้ดังนี้เนือง ๆ เปนจิตรภาวนาแห่งตน ๆ อนึ่งความเมาในชีวิต เมาเกิดเพราะชีวิตมีแก่สัตว์ทั้งหลายเปนเหตุให้ประพฤติทุจริตด้วยกายวาจาใจ สัตว์ทั้งหลายมาอาศัยความเมาในชีวิต ก็ละเลิงจิตรมัวเมาว่า เรายังดำรงชีพจะมีชีวิตไปนานห่างไกลแต่มรณอยู่คิดฉนี้แล้ว ก็ประพฤติทุจริตด้วยกายวาจาใจตามปรารถนาไม่มีความสดุ้งหวาด ครั้นสัตว์บุรุษคฤหัสถ์บรรพชิตบัณฑิตชาติผู้นั้น มาหมั่นพิจารณาถึงตนว่า เราเปนผู้มีความตายเปนธรรมดา ไม่ล่วงความตายได้ดังนี้อยู่เนือง ๆ เปนจิตรภาวนาแล้ว ก็จะละความเมาในชีวิตอันเปนเหตุให้ประพฤติทุจริตนั้นเสียได้ด้วยประการทั้งปวงบ้าง เมื่อไม่ละความเมาในชีวิตได้ขาดก็บางเบาลงกว่าเมื่อยังไม่พิจารณานั้นเปนมั่นคง เมื่อสัตว์บุรุษคฤหัสถ์บรรพชิตมาพิจารณาเหนอำนาจแห่งประโยชน์อานิสงส์คุณนี้ จึ่งควรหมั่นพิจารณาคำนึงถึงตนว่าเราเปนผู้มีมรณเปนธรรมดา ไม่ล่วงมรณได้ดังนี้เนือง ๆ เปนจิตรภาวนาแห่งตน ๆ ๆ อนึ่งโสตราคะความกำหนัดในของรักเจริญใจทั้งหลายมีอยู่แก่สัตว์ทั้งหลาย เปนเหตุให้ผู้กำหนัดนักนั้นประพฤติทุจริตด้วยไตรทวาร สัตว์ทั้งหลายมาพัวพันด้วยราคกำหนัดนักในของรักของเจริญใจนั้นแล้ว ก็หาเกิดสติระลึกรู้ทุกขภัยที่จะมีมาเพราะทุจริตนั้นไม่ เมื่อของรักของเจริญใจนั้นจะมีมาหรือมีมาแล้ว จะมีความสุขด้วยประการใด ๆ ก็ประพฤติกายวาจาจิตรด้วยประการนั้น ๆ หาได้คิดว่าทุจริตมีวิบากเปนทุกขทรพลควรงดเว้นเสียดังนี้ไม่ ครั้นมาพิจารณาคำนึงนึกเนือง ๆ หยั่งรู้ว่าของรักเจริญใจทุกสิ่งทั้งสัตว์แลสังขาร ซึ่งจะคงทนพ้นความวิโยคพลัดพรากนั้นไม่มี เจ้าของพลัดพรากไปจากของรักเจริญใจนั้นก่อนบ้าง ของรักเจริญใจที่เปนสัตว์แลสังขารเหล่านั้นพลัดพรากไปจากเจ้าของเสียก่อนบ้าง หาควรจะเมาต่อของรักเจริญใจนั้น แล้วประพฤติทุจริตถมตนลงไว้ให้มากไม่ เมื่อมาหมั่นพิจารณาคำนึงนึกเนือง ๆ ฉนี้ก็จะละความกำหนัดนักในของรักเจริญใจอยู่นั้นเสียได้ด้วยประการทั้งปวงบ้าง เมื่อไม่ละความกำหนัดนั้นได้ขาดก็จะทำให้น้อยเบาบางลง กว่ายังไม่หมั่นพิจารณานั้นเปนมั่นคง เมื่อสัตว์บุรุษคฤหัสถ์บรรพชิตมาพิจารณาเหนอำนาจ

ประโยชน์อานิสงส์คุณฉนี้ จึงควรหมั่นพิจารณาคำนึงนึกว่าเราจะเปนต่าง ๆ จะมิเว้นวิโยคพลัดพรากไปจากของรักเจริญใจทั้งปวงดังนี้เนือง ๆ เปนจิตรภาวนาแห่งตน เมื่อสัตว์ทั้งหลายประพฤติทุจริตด้วยประการใด ๆ ก็เพลิดเพลินไปด้วยประการนั้น ๆ มาสำคัญบาปที่ตนทำเปนประหนึ่งว่าน้ำผึ้ง ก็ประพฤติไปตามปราถนา ครั้นมาหมั่นพิจารณาถึงตนว่าเราเปนผู้มีกรรมคือบุญแลบาปเปนธรรมดาของตน เปนทายาทผู้รับมรดกคือผลแห่งกรรม มีกรรมเปนกำเนิด มีกรรมเปนเผ่าพันธุ์ มีกรรมเปนที่พึ่งพำนักอาศัย เราจะทำด้วยกายวาจาใจซึ่งกรรมใดเปนส่วนชอบไปจากโทษหรือ ๆ เปนบาปลามกเราจะเปนทายาทผู้รับมรดกคือผลแห่งกรรมนั้นดังนี้อยู่เนือง ๆ เปนจิตรภาวนาแล้วก็จะละทุจริตในไตรทวารอันมีมากอยู่เหล่านั้นเสียได้ด้วยประการทั้งปวงบ้าง เมื่อไม่ละได้ขาดก็จะน้อยเบาบางลงกว่าปกติแต่ก่อน ครั้งยังไม่หมั่นพิจารณานั้นเปนมั่นคง สัตรีบุรุษคฤหัสถ์บรรพชิตมาพิจารณาเหนอำนาจแห่งประโยชน์อานิสงส์คุณฉนี้ จึงควรหมั่นพิจารณาคำนึงถึงตนเนือง ๆ ว่า เราเปนทายาทแห่งกรรมมีกรรมเปนกำเนิดมีกรรมเปนเผ่าพันธุ์ เราจะทำกรรมใดเปนส่วนดีไปจากโทษหรือเปนบาป เราจะเปนผู้รับมรดกคือผลแห่งกรรมนั้น ดังนี้เปนจิตรภาวนาแห่งตน ๆ การพิจารณาฐานทั้ง ๕ นั้นเนือง ๆ มีอานิสงส์คุณเหนประจักษ์เปนสันทิฏฐิกผล แต่การกบุคคลผู้ประพฤติตามพุทธโอวาทนั้นด้วยประการฉนี้ ฯ เพราะเหตุนั้นพุทธสาสนิกสาธุชนทั้งสัตรีบุรุษคฤหัสถ์บรรพชิต พึงหมั่นพิจารณาฐานทั้ง ๕ เนืองๆ เปนจิตรภาวนาว่า ชราธมฺโมมฺหิชรอนตีโต ดังนี้เปนต้น ฯ ก็การพิจารณา อภิณฺหปจฺจเวกฺขณ ๕ ประการนี้เปนสมถภาวนา ซึ่งพระโลกนาถตรัสสั่งสอนทั่วทั้งสัตรีบุรุษคฤหัสถ์บรรพชิตมีเนื้อความดังรับพระราชทานถวายวิสัชชนาฉนี้ ฯ ฝ่ายวิปัสสนาภาวนาซึ่งเปนพุทธโอวาททั่วทั้งคฤหัสถ์บรรพชิตทุกพุทธบริษัทนั้นคือปัญญาที่กำหนดรู้นามรูปเบ็ญจขันธ์โดยลักษณ ๓ ซึ่งแสดงในพหุลานุสาสนีคำสั่งสอนสาวกมากกว่าเรื่องอื่นว่า รูปํอนิจฺจํ รูปไม่เที่ยง เวทนา อนิจฺจา เวทนาความเสวยอารมณ์ไม่เที่ยง สญฺญา อนิจฺจา ความจำได้จำไว้ไม่เที่ยง สํขารา อนิจฺจา สังขารธรรมที่ปรุงใจทั้งหลายไม่เที่ยง วิญฺญาณํ อนิจฺจํ วิญญาณที่รู้วิเสสซึ่งอารมณ์ไม่เที่ยง รูปํอนตฺตา รูปมิใช่อาตมตัวตน

มิใช่แก่นสารไม่เปนไปในอำนาจความบังคับบัญชาของผู้ใดไม่มีใครเปนใหญ่บ้องกัน เวทนาอนตฺตา เวทนาความเสวยอารมณ์มิใช่อาตมตัวตน สญฺญาอนตฺตา ความจำได้จำไว้มิใช่อาตมตัวตน สํขาราอนตฺตา สังขารธรรมที่ปรุงใจทั้งหลายนี้มิใช่อาตมตัวตน วิญฺญาณํอนตฺตา ใจที่รู้วิเสสซึ่งอารมณ์มิใช่อาตมตัวตน สพฺเพสํขาราอนิจฺจา สังขารที่บัจจัยปรุงกะทำบัจจัยประชุมแต่งบัจจัยปรุงขึ้นทั้งหลายที่เปนอุปาทิณ์ณกอุปาทานเข้าถือเอามั่นมีใจครองก็ดี ที่เปนอนุปาทิณ์ณกอุปทานไม่เข้าไปถือเอามั่นไม่มีใจครองก็ดีทั้งปวงนี้ล้วนไม่เที่ยง ย่อมมีความเกิดขึ้นและเสื่อมไปเปนธรรมดา ย่อมเกิดขึ้นด้วยเสื่อมฉิบหายไปด้วย ย่อมเปนอย่างอื่นไปด้วย สพฺเพธมฺมาอนตฺตา ธรรมทั้งหลายที่เปนสังขตบัจจัยประชุมแต่งะเลเปน อสํขต มิใช่ธรรมที่บัจจัยประชุมแต่งก็ดี ทั้งปวงล้วนเปนอนัตตาสิ้น มิใช่อาตมตัวตนมิใช่แก่นสารไม่เปนไปในอำนาจบังคับบัญชาของผู้ใด ไม่มีผู้ใดเปนเจ้าของเปนใหญ่ครอบครองบ้องกันดังนี้ เมื่อคฤหัสถชนมาเจริญเปนอารักขกัม-มัฏฐานอยู่เนือง ๆ ก็เปนบัญญาสัมปทา ซึ่งเปนธรรมที่ ๔ ในประโยชน์เบื้องหน้า ดังตรัสเทศนาสอนคฤหัสถสาวกในฑีฆชาณุสูตร์แลอุชชยสูตร์เปนต้น ๆ เมื่อบรรพชิตมาหมั่นบำเพ็ญให้เปนไปในสันดานอยู่ไม่ขาด ก็เปนปฏิบัติธรรมอันสามารถเกื้อกูลแด่ปทานความเพียร แลบำรุงให้เจโตวิมุตติแก่กล้าดังนัยเทศนาในปทานิยังคสูตร์เปนต้นฉนั้น เมื่อสัตรีบุรุษคฤหัสถ์บรรพชิตมาหมั่นเจริญให้บัญญานั้นเกิดมีขึ้นอยู่เนือง ๆ แล้วก็ให้กุศลคือทานแลสีลสถาพรแลไพศาล นำผู้ปฏิบัติให้เจริญในกุศลสมาทานไม่เสื่อมถอยเปนอปริหา-นิยธรรมอันพิเสสมีอานิสงสคุณอันอเนกนัก ควรสาธุชนพุทธบริษัทจะเคารพรักษาปฏิบัติบำเพ็ญให้ไพบูลในสันดาน ฯ การกำหนดนามรูปโดยลักษณ ๓ ประการ เปนอุทยัตถคามินีบัญญานี้ เปนวิบัสสนากาวนาซึ่งพระโลกนารถตรัสเทศนาสั่งสอนพุทธบริษัททั่วทั้งคฤหัสถ์บรรพชิต มีเนื้อความสังขิตภาสิตดังรับพระราชทานถวายวิสัชชนามาฉนี้ ฯ เจตนาเปนเหตุให้สมถวิบัสสนาภาวนาเกิดมีขึ้น ด้วยอำนาจบริกรรมแลสัมมสนไม่ถึงอัปปนาส่วนมรหรคต แลโลกุตรเปนภูมิกามาพจรเพียงโคตรภูญาณเปนที่สุดชื่อว่าภาวนามัยกุศลในบุญ์ญกิริยาวัตถุกามาพจรธรรมนี้ เมื่อสาธุชนมาเจริญฐาน

ทั้ง ๕ เปนจิตรภาวนาภาวนอยู่เนือง ๆ ก็จะได้ประสบอานิสงส์มีละความเมาในวัยเปนต้นเสียได้ประจักษ์แต่ตนทำความประมาทให้บางเบา แลให้เจริญความไม่ประมาทขึ้นในสันดาน ฯ เมื่อสาธุชนมาหมั่นเจริญวิปั้สสนากัมมัฏฐานโดยมุข คืออุทยัตถคามินีปั้ญญาอยู่ไม่ขาด ก็จะได้ความสังเวชเหนื่อยหน่ายแลความไม่ประมาทนัก เปนอเนกคุณสมบัติทางสุคติภพแลนฤพานเพราะเหตุนั้นบัณฑิตชาติพึงทำความไม่ประมาท แลอาทรเอื้อเฟื้อในสมถวิปั้สสนาภาวนาบุญญกิริยาวัตถุ มีอานิสงสคุณมาก ดังรับพระราชทานถวายวิสัชนามาฉนี้ เอวํก็มี ฯ

อปจายนมัยปุญญกิริยาวัตถุที่ ๔

นมตฺถุสุคตสฺส ฯ อปจายติปูชาวเสนสามิ จิกโรติ เอตายาติอปจายนํ ฯ วยสาคุเณหิจเชฏฐานํ จีวราทีสุปจฺจาสารหิเตน อสํกิลิฏฐอชฺฌาสเยน ปจฺจุฏฐานอาสนาภินิหารวิธินา พหุมานกรณเจตนา อปจายนํนามาติ ฯ อนุสนธิพระธรรมเทศนามีบุพพาประสิบเนื่องตามลำดับมา บัดนี้จะได้รับพระราชทานถวายวิสัชชนา ในกามาพจรกุศลอปจายนมัย บุญญกิริยาวัตถุที่ ๔ สนองพระเดชพระคุณ ประดับพระปัญญาบารมีตามสมัย ดำเนินเนื้อความในอปจายนบุญญกิริยาวัตถุนี้ว่า กุศลเจตนาอันห้ามถัมภแลอติมานะเสีย แลประพฤติคำนับนบนอบชื่อว่า อปจายนะ ฯ พระฎีกาจารย์เจ้าแสดงไว้ โดยนิพจนว่า "อปจายติปูชาวเสนสามีจิกโรติ เอตายาติอปจายนํ" บุคคลย่อมตกต่ำ คือทำซึ่งความนบน้อมด้วยอำนาจแห่งอันบูชาด้วยธรรมชาตินั้นเกิดขึ้นในจิตรเปนเหตุธรรมชาตินั้นจึงชื่อว่าอปจายน กุศลธรรมชาติเปนเหตุคำนับตกต่ำ คือเจตนาเปนเหตุประพฤติต่ำตนในบุคคลเจริญวัยเจริญคุณ เมื่อกล่าวโดยเนื้อความแล้วเจตนาที่เปนเหตุกระทำซึ่งความนับถือมากด้วยวิธีมีต้อนรับแลให้อาศนะเปนต้น แก่บุคคลผู้เจริญวัยเจริญคุณด้วยอัธยาศัยอันไม่เศร้าหมองมิได้หวังอามิสลาภสักการชื่อว่าอปจายนะ กุศลเจตนาเปนเหตุคำนับตกต่ำ เมื่อจะแบ่งกาลเบื้องต้นก่อนแต่คำนับแลเมื่อคำนับอยู่ แลเมื่อขณะคำนับแล้วก็ได้กุศลเจตนาเปนสามประการ คือบุคคลเกิดกุศลจิตรคิดว่าเราจักทำความคำนับอย่างนี้ ๆ แต่บุคคลแลวัตถุควรคำนับนั้น ๆ ก็ดีเจตนานั้นชื่อว่าบุพพเจตนา กุศลเจตนาเกิดขึ้นแต่บุคคลนั้น เมื่อขณะคำนับอยู่ชื่อว่ากรณเจตนา บุคคลผู้นั้นได้คำนับแล้วแลมาพิจารณาคำนึงไปว่า เราได้ทำการคำนับนั้น ๆ แล้วดังนี้ เกิดด้วยกุศลเจตนาได้กุศลเจตนานั้นชื่อว่า อปราปรเจตนา แลเจตนาทั้ง ๓ ปรารภการคำนับดังแสดงมานี้ ชื่อว่าอปจายนมัยบุญญกิริยาวัตถุสิ้น อนึ่งเมื่อบุคคลมาคิดว่าเราจักทำความคำนับสิ่งนั้น ๆ ดังนี้ก็ดี คิดว่าเราทำความคำนับอยู่ดังนี้

ก็ดี คิดว่าเราได้ทำความคำนับแล้วดังนี้ก็ดี ก็ย่อมคิดด้วยกามาพจรกุศลจิตร์ ๘ ดวง ๆ ใดดวงหนึ่งหาคิดด้วยจิตร์อื่น นอกจากกามาพจรกุศลจิตร์ทั้ง ๘ ดวงนั้นไม่ อนึ่งเมื่อใด ท่านสงเคราะห์บุญญกิริยาวัตถุทั้ง ๑๐ ตามอภิธรรมนัยลงในบุญญกิริยาวัตถุ ๓ ตามสุตตันตนัยคงอยู่แต่ ทานมัย สีลมัย ภาวนามัยเท่านั้นแล้วเมื่อนั้น อปจายนมัยบุญญกิริยาวัตถุนี้ ถึงซึ่งสงเคราะห์เข้าในสีลเพราะเหตุอปจายนะนี้เปนจาริตศีล แลอปจายนกุศลนี้มีความปราถนาเบาบางแห่งถัมภะอติมานะเปนปทัฏฐาน เปนเหตุใกล้ที่จะให้การกบุคคลนั้น ๆ รับบำเพ็ญรับปฏิบัติ แท้จริงบุคคลผู้ใดเปนคนกระด้างด้วยถัมภอุปกิเลศเครื่องค้ำจิตร์ให้ดื้อดึง แลมีอติมานะถือตนไม่โอนอ่อนเปนปรกติของตนอยู่แล้ว บุคคลผู้นั้นก็เหินห่างละวางอปจายนมัยบุญญกุศลนี้เสียไม่ไหว้บุคคลควรไหว้ ไม่ต้อนรับซึ่งบุคคลควรต้อนรับ ไม่ให้อาศนะแด่บุคคลควรอาศนะ ไม่ให้หนทางแด่บุคคลที่ควรตนจะหลีกหนทางให้ไม่สักการะเคารพนับถือบูชา ซึ่งบุคคลควรจะสักการะควรเคารพนับถือบูชา ความประพฤติด้วยอำนาจถัมภะและอติมานะฉนี้ เปนปฏิปทานำให้ผู้นั้นเกิดณะตระกูลต่ำ เมื่อผู้นั้นมายังกำเหนิดมนุษย์เกิดในตระกูลแลประเทศใด ๆ ก็ดี ก็ย่อมเกิดแต่ในตระกูลอันต่ำที่มหาชนในประเทศนั้น ๆ ดูหมิ่นไม่นับถือมีตระกูลเนสาททหาษกรรมกรเปนต้น ข้อซึ่งบุคคลมามีจิตร์กระด้างไม่อ่อนน้อมแลอติมานะนี้เปนหนทางที่จะนำสัตว์เกิดในตระกูลอันต่ำช้า บุคคลผู้ใดมีสันดานมิได้ประกอบด้วยถัมภะอติมานะฉนั้น ปราบปรามถัมภะอติมานะนั้นเสียให้น้อยให้เบาบางเปนปรกติอยู่แล้ว บุคคลผู้นั้นจึงยินดีเคารพรับบำเพ็ญอปจายนมัยกุศลนี้ให้ไพบูล ย่อมกราบไหว้ซึ่งท่านที่ควรกราบไหว้ต้อนรับ ซึ่งบุคคลควรจะต้อนรับให้อาศนะแด่บุคคลควรแก่อาศนะเปนต้นถ้วนทุกประการ บุคคลผู้นั้นด้วยอำนาจกุศลสัมภารที่สร้างสมไว้มากเห็นปานนั้น นำปฏิสนธิให้เกิดในทิพยสถาน ถ้ามิเกิดในเทวโลกหรือเกิดแล้วแลยังมนุษย์กำเหนิดเมื่อเกิดตระกูลประเทศใด ๆ ก็ย่อมเกิดในตระกูลสูงศักดิ์ที่มหาชนประเทศนั้น ๆ ยำเกรงกราบไหว้แลบูชามีกระษัตริย์พราหมณ์เสษฐีมนตรีเปนต้น กุศลพิเศษคือเจตนาเครื่องปราบปรามถัมภะอติมานะเสียให้เบาบางแล้วประพฤติต่ำตนนี้ เปนหนทางที่จะนำบุคคลนั้นให้เกิดในตระกูล

สูงศักดิ์อันพิเศษในมนุษย์ด้วยประการฉนี้ แลกุศลเจตนาที่เกิดขึ้นให้บุคคลประพฤติความคำนับนี้ เปนความประพฤติของมนุษยนิกรซึ่งพุทธาทิบัณฑิตได้สรรเสิญไว้ว่า มตฺเตยฺยา เปตฺเตยฺยา สามญฺญา พรหมญฺญา กุเลเชฏฺฐาปจายิโน แลว่า มาตาเปตฺติภรํ ชนฺตุํ กุเลเชฏฺฐาปจายินํ ฯลฯ ตํ เว เทวา ตาว ตึสา อาหุสปฺปุริโส อิติ เปนต้นฉนี้ในที่มาหลายสถาน ควรที่ปราชญ์ผู้ปรีชาญาณจะหยั่งรู้โดยเปนมนุษยธรรมสัมมาปฏิบัติประการหนึ่ง แลอปจายนมัยกุศลนี้ บางสมัยก็เปนไปแม้ในหมู่สัตว์อันเกิดณะกำเนิดติรัจฉาน มีวัตถุนิทานอัตถสาธกแสดงไว้เรื่องนี้ได้เคยมีมาแล้วแต่ปางก่อนว่ายังมีนิโครธพฤกษ์ไทรใหญ่ต้นหนึ่ง ณะประเทศมณฑลข้างภูเขาหิมวันตบรรพต สัตว์สามสหาย นกกระทา ๑ วานร ๑ ช้าง ๑ อยู่อาศรัยต้นไทรใหญ่นั้นเปนวสนัฏฐานสหายติรัจฉานทั้ง ๓ นั้น ไม่เคารพยำเกรงแก่กันแลกัน ครั้งนั้น ๓ สหายจึ่งเกิดปริวิตกรำพึงว่า ขอให้เราทั้งหลายรู้ซึ่งผู้ใดจะเปนใหญ่กว่าเราโดยชาติ ผู้ใดได้เกิดก่อน เมื่อรู้แจ้งชัดแน่นอนแล้ว เราทั้งหลายจะพึงสักการเคารพนับถือบูชาซึ่งผู้นั้น อนึ่งเราทั้งหลายจะพึงตั้งอยู่ในโอวาทของผู้นั้น ยกผู้นั้นไว้เปนอาจารย์เปนที่คำนับนบนอบ ครั้งนั้นนกกระทากับวานรจึ่งถามช้างว่า ดูกรสหายผู้มีความเปนผู้เสมอท่านรฦกความข้อเก่าข้อไรได้บ้าง คิดถอยหลังรฦกไปสังเกตกำหนดจำมาได้แต่เมื่อใด ช้างจึ่งบอกข้อความว่าเมื่อเรายังเปนโปดกลูกช้างเล็กนั้น เราทำต้นไทรใหญ่นี้ณะระหว่างแห่งขาก้าวไปก้าวมาอยู่ ยอดอ่อนแห่งหน่อไทรนั้นถูกต้องท้องแห่งเรา เรารฦกความเก่าข้อนี้ได้กระจ่างนกกระทากับช้างถามวานรว่า ท่านผู้เปนสหายเล่ารฦกความเก่าข้อไรได้ วานรแจ้งความว่าเมื่อเรายังเปนวานรน้อยอยู่นั้น เรานั่งณะพื้นแผ่นดินแล้วเคยวกินซึ่งยอดหน่ออ่อนแห่งต้นไทรใหญ่ต้นนี้ เรารฦกความเก่าข้อนี้ได้ วานรกับช้างจึ่งถามนกกระทาว่าท่านรฦกข้อใดได้เปนความเก่าเล่า นกกระทาแจ้งความแสดงที่เดิมมาว่า ณโอกาศสถานโน้นมีต้นไทรใหญ่ต้นหนึ่ง เราได้บริโภคผลแต่ณะต้นไทรใหญ่นั้น แล้วมาถ่ายเว็จมูลลงณะที่นี้ ต้นไทรที่เราทั้ง ๓ อาศรัยอยู่ต้นนี้ เกิดขึ้นแต่พืชเม็ดในซึ่งเราถ่ายมูลลงนั้น ดูกรสหายทั้ง ๒ เมื่อว่าโดยชาติความเกิดแล้วเราเปนผู้ใหญ่โดยวิเศษ เราเปนผู้ใหญ่โดย

ชาติณครั้งนั้น เมื่อปฤกษาไต่ถามได้เนื้อความเก่าจะแจ้งแน่นอนว่า ช้างเกิดภายหลังวัยอ่อน พานรเกิดท่ามกลางมีวัยแก่กว่าช้าง นกกระทาเกิดก่อนมีวัยวิเศษกว่าพานรแลช้างฉนั้นแล้ว พานรกับช้างจึงยินยอมตนกล่าววาจายุบลกับนกกระทาว่า ข้าแต่สหายอันมีความเปนผู้เสมอท่านผู้ติดติรบักษี เปนผู้ใหญ่กว่าเราทั้ง ๒ โดยชาติแล้ว ท่านประเสริฐกว่าเราทั้ง ๒ โดยชาติแล้ว เราทั้ง ๒ ต้องสักการเคารพนอบน้อมคำนับบูชาซึ่งท่าน อนึ่งเราทั้ง ๒ จะพึ่งตั้งอยู่ในโอวาทคำสั่งสอนแห่งท่าน ตั้งท่านไว้เปนที่คำนับสักการบูชา ครั้งนั้นนกกระทาทิชะชาติผู้เจริญวัยก็สั่งสอนให้พานรกับช้างนั้น ประดิษฐานดำรงอยู่ในศีล ๕ ส่วนตนก็สมาทานประพฤติในศีล ๕ ประการ สหายทั้ง ๓ คือ นกกระทาแลพานรแลช้างนั้นมีความเคารพแก่กันแลกัน มีความอาศรัยพึ่งกันแลกัน มีความประพฤติเปนผู้สภาคเสมอ ส่วนกายวาจาจิตรแก่กันแลกันอยู่เปนศุขสำราญ ครั้นสิ้นชีวิตวายปราณแล้ว ก็บังเกิดยังสุคติโลกสวรรค์ ศีล ๕ ซึ่งสัตวทั้ง ๓ ได้รักษาปรากฎนามว่า ติติริยพรหมจรรย์ พรหมจรรย์ของนกกระทาด้วยประการฉนี้อปจายนมัยกุศล ได้เปนไปแม้ในสัตวติรัจฉานบางเหล่ามีณกาละบางสมัยฉนี้ ควรเปนอัศจรรย์ ข้ออปจายนกุศลนั้นพึ่งงามณะมณฑลมนุษยนิกรนี้ ด้วยเปนสัมมาปฏิบัติ บำเพ็ญให้ไพบูล ก็จะเปนไปเพื่อศุภผลสุขศิริสวัสดิ์ไพศาลทั้งภพนี้ภพน่า จึงมีพุทธภาษิตคาถาแสดงไว้โดยอัศดกฉันท์ว่า เย วุฑฺฒํ อปจายนฺติ นราธมฺมสฺสโกวิทา ทิฏฺเฐธมฺเมจ ปาสํสา สมฺปราโยจสุคฺคติ ดังนี้ มีความว่าชนทั้งหลายเหล่าใดเปนผู้ฉลาดในธรรม ย่อมมาคำนับนบน้อมซึ่งบุคคลเจริญยินยอมซึ่งผู้ใหญ่อยู่เปนอาจิณ ปฏิบัติชนเหล่านั้นเปนบุคคลพิเศษ ซึ่งบัณฑิตชาติจะพึ่งสรรเสริญในปัจจุบันภพเห็นประจักษ์ เบื้องน่าแห่งชนเหล่านั้นก็เปนสุคติด้วย โดยอธิบายว่าชนทั้งหลายนั้น ได้ความสรรเสริญในปัจจุบันแล้ว ครั้นทำลายขันธ์ก็มีสุคติเปนที่ไปณะเบื้องน่า อปจายนมัยบุญญกิริยาเปนความประพฤติชอบให้ผู้บำเพ็ญได้ประสบความศุขทั้งภพนี้แลภพเบื้องน่า ควรที่สาธุชนบัณฑิตชาติจะบำเพ็ญอปจายนมัยกุศลนั้นไว้เปนอาจิณจริยาให้ไพสาล เพื่อวิบุลผลศุขพิเศษฉนี้ แลอปจายนมัยวิธีที่บุคคลจะพึ่งประพฤตินั้น คือ อภิวาทนํ การกราบไหว้ ปจฺจุปฏฺฐานํ การลุกรับ

ต้อนรับ อาสนทานํ ให้อาศนะที่นั่ง มคฺคทานํ ให้หนทางที่ไปที่เดิน สกฺการครุการมานปูชา ทำสักการนับถือแลบูชา เหล่านี้เปนวิธีแห่งอปจายนกุศล อภิวาท การกราบไหว้เปนเบื้องต้นกว่าวิธีทั้งปวง วิธีเหลือนั้นมีลุกรับต้อนรับเปนต้น ชื่อว่าอปจายนะสามัญดังแสดงไว้ในพระคาถาว่า อภิวาทนสีลิสฺส นิจฺจํวุฑฺฒาปจายิโน จตฺตาโร ธมฺมาวฑฺฒนฺติ อายุวณฺโณสุขํพลํ ดังนี้ มีความว่าธรรมสิ่งที่ชอบเปนคุณซึ่งสัตว์ต้องประสงค์ ๔ ประการ คือ อายุ ๑ พรรณสีกาย ๑ สุขกายสุขใจ ๑ กำลังกายกำลังความคิด ๑ ย่อมเจริญมากขึ้น แต่บุคคลผู้มีการกราบไหว้เปนปรกติ คำนับนบน้อมผู้เจริญผู้ใหญ่อยู่เปนนิจ อธิบายว่าเมื่อบุคคลมาปราบปรามถัมภะและอติมานะให้บางเบาเสื่อมถอยลงจากสันดานแล้วมาบำเพ็ญ อปจายนมัยกุศลมีกิจกราบไหว้ผู้เจริญผู้ใหญ่เปนเบื้องต้น แลคำนับนบนอบผู้เจริญผู้ใหญ่ด้วยวิธี คือลุกรับต้อนรับแลให้อาศนะให้หนทางแลสักการเคารพนับถือบูชาอยู่เปนนิจแล้ว ธรรมคือคุณพิเศษซึ่งสัตว์ประสงค์ปราถนานัก ๔ ประการ คือ อายุ วัณณะ สุขะ พละ ย่อมเจริญทวีมากไพบูลเปนอิฐผลกุศลคือ อปจายนมัยบุญญกิริยาเปนประโยคสมบัติชักมีกอุบายมีกำลัง บำบัดอุปปีฬกกรรมอุปฆาฏกรรมเสียไม่ให้มีช่องเพิ่มอนิฐวิบากแต่ผู้นั้นได้ ผู้นั้นก็พ้นภัยันตรายต่าง ๆ มีอายุยืนดำรงนาน วัณณะ สุขะ พละ ทั้ง ๓ ประการ ก็เจริญตามอายุนั้นเพราะเหตุนั้น ควรที่สาธุชนบัณฑิตชาติเมื่อหวังวิบุลผล คือความเจริญ อายุ วัณณะ สุขะ พละ แต่ตนแล้ว พึงปราบปรามถัมภะอติมานะซึ่งเปนเครื่องเศร้าหมองนั้นเสียให้บางเบา ด้วยอุบายสมบัติมีอนิจจสัญญาเปนต้น แล้วบำเพ็ญอปจายนมัยกุศลให้พิเศษไพศาล ก็จะประสบความสุขศุภผล คือ เจริญ อายุ วัณณะ สุขะ พละ นั้นตามกุศลวิบากสามารถโดยประสงค์ทุกประการ เมื่อจะกล่าวอปจายนกิจที่เปนไปแต่มนุษยนิกรในโลก ตามปรกติสมัยไม่นิยมเฉภาะพุทธุปบาทกาลแล้ว ให้ปราชญ์ปรีชาพึงแจกประเภทวุฒบุคคลผู้เจริญผู้ใหญ่ ซึ่งเปนที่คำนับนั้นเปนสาม คือชาติวุฑฒะ ผู้เจริญโดยชาติ ๑ วยวุฑฒะ ผู้เจริญโดยวัยอายุกาล ๑ คุณวุฑฒะผู้เจริญโดยคุณความดี ๑ เปน ๓ ฉนี้ ในวุฑฒบุคคลทั้ง ๓ นั้น มนุษย์นรชนใดสูงโดยชาติที่มหาชนนับถือว่าเปน

ใหญ่ณะประเทศนั้น ๆ ตามกาลนั้น ๆ มีกระษัตริย์มหาสารแลราชกุลีกมนุษย์เปนต้น มนุษย์นรชนนั้นชื่อว่าชาติวุฑโฒ ผู้เจริญโดยชาติ มนุษย์ชนใดมีวัยอายุกาลมากมนุษย์นั้นชื่อว่าวยวุฑโฒ ผู้เจริญโดยวัย ผู้ใหญ่โดยอายุกาล มนุษชนใด มีคุณสมบัติความดีในสันดานมนุษย์นั้นชื่อว่าคุณวุฑโฒ ผู้เจริญโดยคุณ ผู้ใหญ่โดยความดี แสดงความคำนับแต่ท่านผู้เจริญชาตินั้นก่อน มนุษยชนเมื่อมาคำนับนบน้อมผู้เจริญชาตินั้น จะพึงเปนกุศลอปจายนมัยนั้นบ้างจะไม่พึ่งเปนอปจายนกุศล เปนแต่อุบายรักษาตนให้พ้นภัยในปัจจุบันนั้นบ้าง ตามสมควรแก่อัธยาศรัยแห่งผู้คำนับนั้น ๆ แท้จริงเมื่อบุคคลมารำพึงเห็นว่า ท่านผู้นี้บริบูรณด้วยชาติเปนที่คำนับแห่งประชุมชน เมื่อเราไม่คำนับ ประพฤติต่ำตนแก่ผู้นี้แล้วก็จะก่อให้เกิดความพิโรธแล้ว ให้เกิดโทษทุกข์ภัยแต่เราโดยอาฆาฏอุบายต่าง ๆ ยากที่จะหลบหลีกรักษาระวังตน ควรที่จะพึงคำนับนบนอบตามมหาชนประพฤติฉนั้นเถิด ก็จะเปนอุบายวิเศษอันล้ำเลิศป้องปัดทุกข์ภัยพินาศอันนั้นเสีย อย่าให้มีมาพ้องพาน บุคคลผู้นั้นมารำพึงโดยนัยเปนต้นฉนี้แล้ว ก็ไม่ประพฤติกายวจีอาการอันเปนวิสภาคอันใด คงคำนับนบนอบอยู่ตามวิสัยท่านผู้ชาติสูงสกุลสูงไม่ให้พิโรธร้าวราญ ความคำนับในท่านผู้เจริญโดยชาติซึ่งบุคคลมาประพฤติด้วยอัธยาศรัยเช่นนี้ จะไม่พึงเปนอปจายนมัยกุศล จะเปนอุบายสมบัติให้เกิดความสรรเสริญ แลรักษาตนให้พ้นทุกข์ภัยในปัจจุบันเท่านั้น เมื่อบุคคลรำพึงว่าท่านผู้นี้บริบูรณด้วยชาติผู้ประเสริฐเกิดตระกูลสูง เหตุมีบุญกุศลสุจริตสั่งสมบำเพ็ญไว้แต่ปางก่อน เพราะปราบปราม โลภะ โทษะ โมหะ เปนต้นเสียให้บางเบา วิเศษกว่าสามัญสัตว์ กุศลจริยาสัมมาปฏิบัตินั้น ควรที่สาธุชนจะคำนับเปนธรรมคารวะธัมมะบูชา แม้ท่านจะน้อยวัยอายุกาลแลคุณความดีในสันดานยังไม่แจ้งชัด ก็ควรคำนับต่อกุศลสมบัติซึ่งเปนมูลเหตุนั้น บุคคลมารำพึงปรารภ กุศลธรรมโดยนัยเปนต้นฉนี้ แลประพฤติคำนับต่อท่านผู้เจริญชาติสูงสกุลนั้นโดยอาการอันดีงามพร้อมทั้งกายวาจาจิตรอันนั้น เห็นชัดว่าเปนกุศลสุจริต ส่วนอปจายนมัยบุญนี้ ประหนึ่งว่าอปจายนวิธีซึ่งพราหมณปุโรหิตได้ประพฤติแต่ทีฆาวุกุมาร แต่ครั้งยังประดิษฐานภายในคัพโภทรมณฑลนั้น ชรอยพระโบราณาจารย์เจ้าจะเห็นเนื้อความตามต่างแห่ง

อัธยาศรัย ไม่นิยมชาติวุฑฒบุคคลลงเปนหนึ่งแน่ในความเปนวัตถุแห่งอปจายนกุศลถ่าย เดียวฉนี้แลหรือ จึ่งได้พรรณนาแสดงสรุปแห่งอปจายนกุศล เว้นชาติวุฑฒบุคคลเสีย ยกสัมปทานบุคคลแต่ผู้เจริญวัยเจริญคุณขึ้นว่า วยสาคุเณหิจเชฏฐานํ แต่บุคคล ทั้งหลายผู้ใหญ่โดยวัยโดยคุณทั้งหลายดังนี้ ดังรับพระราชทานถวายวิสัชชนามาแล้วณะ เบื้องต้น เมื่อปรารภมนุษย์พิเศษ คือชาติวุฑฒบุคคล ด้วยอปจายนวิธีแล้ว กล่าวตาม กาลกลียุคสมัยอันเปนอยู่บัดนี้ พุทธาทิบัณฑิตยสรรเสริญมนุษย์กระษัตริย์ ตามเหตุ สมบัติ คือชาติแลโคตร์สรรเสริญท่านผู้พร้อมไตรวิชชาแลจรณะ ว่าประเสริฐ ฝ่ายคุณสมบัติดังมาในคาถาสันนังกุมารพรหมภาสิต ซึ่งสมเด็จพระนราสภธัมมสามิศร ทรงพระอนุมัติอำนวยตามว่า ขตฺติโยเสฏฺโฐชเนตสฺมึ เยโคตฺตปฏิสาริโน วิชฺชา จรณสมฺปนฺโน โสเสฏฺโฐเทวมานุเส ดังนี้ เนื้อความว่า ชนทั้งหลายเหล่าใดมัก เดือดร้อนรังเกียจด้วยโคตร์แล้ว กระษัตริย์เปนผู้ประเสริฐ สิ้นรังเกียจในชนหมู่นั้น ท่านผู้ถึงพร้อมด้วยวิชชาแลจรณะแล้ว ผู้นั้นย่อมเปนผู้ประเสริฐในหมู่เทพยดามนุษย์ เหมือนฉนั้น ด้วยบรรยายมานี้เปนอัตถะสาธกทัพพหิยาคมสฐาน ควรให้ผู้มีปรีชาญาณ ทราบชัดว่า แม้ถึงมนุษย์พิเศษผู้เจริญชาติโคตรกุศลสมบัติก็เปนวัตถุที่ตั้งแห่งบัจจายน-ธรรม เมื่อผู้คำนับแม้จะไม่มีกุศลฉันท์ทำด้วยกลัวภัยเปนเบื้องน่า ไม่เปนอปจายนมัย บุญญกิริยาวัตถุแล้ว ก็จะเปนอุบายสมบัติรักษาตนให้เปนศุขในบัจจุบันชาติ แม้พุธธา ทิภาสิตโอวาทก็ได้สอนไว้โดยอัตถคาถาว่า ขตฺติยํชาติสมฺปนฺนํ อภิชาตํยสสฺสินํ ทหโรตินาวชาเนยฺย รกฺขํชีวิตมตฺตโน เปนต้น มีความว่าอันกระษัตริย์ผู้บริบูรณ์ ด้วยชาติเกิดครอบงำซึ่งชนอื่นมียศคืออิศรียแลบริวาร นรชนผู้ใดผู้หนึ่งเมื่อมารักษาชีวิต แห่งตนจะให้พ้นพินาศภัยยันตรายราชทัณฑ์แล้ว อย่าพึงดูหมิ่นว่าเด็กว่าเล็กดังนี้เลย แม้ ชาติวุฒฑ์บุคคลก็เปนที่ตั้งแห่งอปจายนธรรมด้วยประการฉนี้ ฝ่ายผู้เจริญวัยอายุกาลนั้น ควรคำนับด้วยวิธีมีกราบไหว้เปนต้นครบทุกประการ ดังเนื้อความใน ติตติรียพรหมจริย นิทานดังวิสัชชนามาแล้วนั้น กิจนั้นเปนมนุสธรรมสัมมาปฏิบัติที่ ๓ ซึ่งได้สรรเสริญไว้ตาม ลำดับว่า มตฺเตยฺยาเปตฺเตยฺยา มนุษย์ทั้งหลายเหล่านั้น ๆ ประพฤติเปนประโยชน์

เกื้อกูล แก่มารดาแลบิดา สามญฺญาพรหมญฺญา ประพฤติเปนประโยชน์เกื้อกูลแด่
สมณแลพราหมณ์ กุเลเชฎฺฐาปจายิโน คำนับนบนอบท่านผู้เจริญในตระกูลนี้บ้าง
เปนที่สองแห่งมาตาปีตุปัฏฐานธรรมซึ่งแสดงไว้ว่า มาตาเปติภรึชนฺตุํ กุเลเชฎฺฐา
ปจายินํ สัตว์ผู้เลี้ยงบิดามารดา ผู้คำนับท่านผู้ใหญ่ในตระกูลดังนี้บ้าง บุคคลผู้เจริญ
วัยนี้เปนที่ตั้งแห่งความคำนับทั่วทั้งคดีโลกคดีธรรมทุกประการ บุคคลผู้เจริญคุณความดี
ในสันดานนั้น ก็เปนที่ตั้งแห่งความคำนับของบัณฑิตทั้งคฤหัสถ์บรรพชิตมนุษย์แลเทพยดา
เว้นไว้แต่อภิวาทกิริยาไหว้กราบ ซึ่งพระพุทธบัญญัติตรัสห้ามตามวินัยบริยายเท่านั้น
เมื่อจะเพ่งเฉภาะแต่คุณธรรมเปนประธานฝ่ายเดียว แล้วก็ควรคำนับนบนอบอยู่เสมอ
เปนนิตย์นิรันดร์ ด้วยอปจายนวิธีนั้น ๆ ตามสมควรแลอปจายนมัยบุญกิริยาวัตถุ ซึ่ง
แล้วด้วยเจตนาเครื่องคำนับนี้ มีความปราศแห่งถัมภะแลอติมานะเปนปทัฏฐานเปนเหตุ
ใกล้ที่จะให้บุคคลได้ปฏิบัติ มีความสรรเสริญในปัจจุบัน แลสุคะติภพในเบื้องน่า เปน
อานิสงส์โดยสามัญอิฏ์ฐะวิบาก แลผลพิเศษซึ่งเปนอติสัยอันประจักษ์ชัด คือเปนหนทาง
นำผู้ปฏิบัติให้เกิดในตระกูลสูง ดังถวายวิสัชนามาแล้วแต่เบื้องต้น เพราะเหตุนั้นบัณฑิต
ชาติสาธุชน พึงทำความไม่ประมาทแลอาทรความเอื้อเฟื้อในอปจายนมัย อันมีคุณา-
นิสงส์พิเศษต่าง ๆ ดังรับพระราชทานถวายวิสัชนามาฉนี้ เอวังก็มี.

เวยยาวัจจมัยบุญญกิริยาวัตถุที่ ๕

๏ นมตฺถุสุคตสฺส ๏ ตํตํกิจฺจกรเณพยาวตสฺสภาโว เวยฺยาวจฺจํเตส-เมวคิลานานํจ ยถาวุตฺตชฺฌาสเยน ตํตํกิจฺจกรณเจตนา เวยฺยาวจฺจํนามาติ ฯ อนุสนธิพระธรรมเทศนา มีบุพพาปรสืบเนื่องเนื้อความตามลำดับมา ฯ

บัดนี้จะได้รับพระราชทานถวายวิสัชชนา ในกามาพจรกุศลเวยยาวัจจมัยบุญญกิริยาวัตถุคำรบ ๕ ตามนัยพระคัมภีร์อรรถกถาฎีกา แลสาธกนิทานมาสนองพระเดชพระคุณ ประดับพระปัญญาบารมี ดำเนินเนื้อความในเวยยาวัจจมัยบุญญกิริยาวัตถุนี้ว่า กุศลเจตนาซึ่งบังเกิดห้ามความเกียจคร้านเสีย แลประพฤติประโยชน์แด่ผู้อื่นเปนการชอบสำเร็จโดยประโยคกายประโยควาจา ประพฤติหิตจริยาโดยอุปการคุณพิเศษแพนกหนึ่งได้ชื่อ เวยฺยาวจฺจํ กิจการของผู้ขวนขวายกิจการของผู้ช่วยเกื้อหนุน ฯ พระฎีกาจารีย์เจ้าแสดงโดยนิพจนแห่งเวยยาวัจจสัพทว่า ตํตํกิจฺจกรเณ-พยาวตสฺสภาโว เวยฺยาวจฺจํ ฯ ความที่บุคคลมาเปนผู้ขวนขวายผู้ช่วยเกื้อหนุนในกิจนั้นชื่อว่าเวยยาวัจจความเปนผู้ขวนขวายกิจการของผู้ขวนขวาย โดยเนื้อความว่าเจตนาเครื่องเปนเหตุทำกิจนั้น ๆ แด่ผู้เจริญวัยเจริญคุณแลคนทั้งหลาย ทำด้วยอัทธยาศรัยไม่เศร้าหมองปราศจากโทษไม่มุ่งหวังลาภสักการเปนต้น ชื่อว่าเวยยาวัจจ เจตนา เครื่องเปนผู้ขวนขวาย ฯ เวยยาวัจจนั้นแลชื่อว่าเวยยาวัจจมัย การทำบุญนั้นเปนวัตถุแห่งอานิสงส์ทั้งหลายนั้น ๆ จึงชื่อว่าเวยยาวัจจมัยบุญญกิริยาวัตถุ บุญญกิริยาวัตถุแล้วด้วยกิจการแห่งผู้ขวนขวาย ฯ พระอรรถกถาจารีย์เจ้าแสดงเวยยาวัจจนั้นโดยนิทัสสนนัยที่บุคคลพึงรู้โดยง่าย ฯ เหมือนเมื่อภิกษุหนุ่มกระทำวัตตปฏิบัติแด่ภิกษุทั้งหลายอันเจริญด้วยพรรษายุกาล หรือเมื่อคฤหัสถชนได้เห็นภิกษุเข้าไปยังบ้านเพื่อบิณฑบาต แสวงหาภิกษาหาร แล้วช่วยรับบาตรไปแล้ว ให้ถือเอาภิกษาหารภัตต์ในบ้านแล้วเข้าไปถวายแด่ภิกษุ

นั้น หรือได้ยินผู้ใดผู้หนึ่งว่า ท่านจงไปนำเอาบาตร์แห่งภิกษุทั้งหลายมาเถิดดังนี้แล้วรีบไปโดยเร็ว รับบาตร์มาแต่มือแห่งภิกษุทั้งหลาย บุญญกิริยาวัตถุที่สหรคตไปพร้อมกับเวยยาวัจจนั้นบัณฑิตพึงรู้แจ้ง ในกาลเมื่อบุคคลทำความขวนขวายด้วยกายฉนี้ฯ เนื้อความพรรณนาดังรับพระราชทานถวายวิสัชชนามานี้ ฯ พระอรรถกถาจารย์เจ้าแสดงให้ผู้ศึกษาทราบเวยยาวัจจโดยง่าย พอเปนลักษณาการนิทัสสนนัย ฯ เมื่อจะกำหนดเวยยาวัจจนั้น ตามกรรมทวารก็ได้เปน ๒ อย่าง คือความขวนขวายด้วยกาย ๑ ขวนขวายด้วยวาจา ๑ ข้อซึ่งบุคคลไม่เพิกเฉยเสียแลตั้งจิตร์ชอบ ประกอบศุขประโยชน์แต่ผู้อื่นด้วยประโยคกายก็ดี ประโยควาจาก็ดี เปนหิตจริยา เปนอัตถจริยา โดยอุปการศุขแผนกหนึ่งพ้นจากการให้สิ่งของแลความคำนับนั้น ส่วนนี้เปนเวยยาวัจจกิจแห่งผู้ขวนขวาย คือช่วยเกื้อหนุน ประกอบอุบายแต่ผู้อื่นให้สำเร็จด้วยกายแลวาจา ฯ เวยยาวัจจมัยบุญญกิริยาวัตถุนี้ ควรในกรรมทวารทั้ง ๒ คือ กายแลวาจาด้วยประการฉนี้ เมื่อกล่าวโดยยิ่งอีกสถานหนึ่ง แม้เปนไปในมโนทวาร ยังไม่ถึงความกำเริบแห่งกายวาจา ก็อาจกล่าวว่าเวยยาวัจจมัยได้ให้ผู้มีปรีชาพึงแสดงเวยยาวัจจในกรรมทวารทั้ง ๓ นั้น ด้วยเมตตากายกรรม เมตตาวจีกรรม เมตตามโนกรรม ซึ่งมีในสาราณิยธรรม ๖ ประการนั้น ฯ เมื่อกล่าวโดยประจักษ์ตามกิจที่ชัด ๆ ก็ควรที่บัณฑิตจะบัญญัติเวยยาวัจจมัยบุญญกิริยาวัตถุนี้แต่เพียงในกายทวารแลวจีทวารเท่านั้น ฯ อนึ่งพระฎีกาจารย์เจ้า ยกสัมปทานบุคคลคือท่านผู้เจริญวัย ท่านผู้เจริญคุณความดีในสันดานบุคคลทั้งหลายที่ป่วยไข้ดังนี้ขึ้นแสดงไว้ว่า เจตนาเปนเหตุทำการขวนขวายแต่ผู้เจริญอายุศม์มาก แลผู้เจริญความดีแลคนป่วยไข้ชื่อว่าเวยยาวัจจมัยบุญญกิริยาวัตถุดังนี้ ก็เพื่อจะให้ผู้ศึกษาทราบเวยยาวัจจมัยโดยประจักษ์ชัด สังเกตกำหนดง่ายเปนการหยาบ ๆ เท่านั้น ฯ แม้ในพระบาลีประเทศที่เปนคาถาประพันธ์ ก็แสดงไว้ในนิคมคาถาในกาลสูตร์ว่า เวยฺยาวจฺจํ กโรนฺติ วา ชนเหล่าใดกระทำกิจการแห่งผู้ขวนขวาย คือช่วยด้วยแรงกายวาจาในกาลทานนั้น ทักขิณาทานเครื่องเจริญศุขสมบัติก็หาบกพร่องไป เพราะผู้อื่นมาช่วยนั้นไม่ แม้ชนที่ช่วยขวนขวายเล่า ก็เปนบุคคลได้บุญในกาลทานนั้นด้วยดังนี้ ก็เพื่อแสดงอาการที่ขวนขวาย

นับเนื่องเข้าในบุญญกิริยาวัตถุ ๓ ใช่จะแสดงว่านอกจากขวนขวายแต่ในกาลทานหรือปกติทาน จึ่งจะเปนเวยยาวัจจมัยกุศลนั้นหามิได้ มาอาศรัยซึ่งนัยพระบาลีแลคัมภีร์อรรถกถาฎีกา ดังรับพระราชทานถวายวิสัชชนามาฉนี้ ๆ ได้เนื้อความว่า กุศลเจตนาซึ่งบังเกิดขึ้นเปนเหตุแล้วให้บุคคลได้ขวนขวายในกิจไม่มีโทษ เปนอุบายในความศุขแลประ-โยชน์แต่ผู้อื่นแล้วด้วยกำลังกาย หรือด้วยกำลังวาจา ชื่อว่าเวยยาวัจจมัยบุญญกิริยาวัตถุด้วยประการฉนี้ ๆ เมื่อจะแบ่งกาลเบื้องต้นก่อน แต่กาลขวนขวายแลเมื่อขณะขวนขวายอยู่ แลเมื่อขณะขวนขวายแล้ว ก็ได้กุศลเจตนา ๓ ประการ เมื่อบุคคลมีจิตต์คิดบังเกิดขึ้นว่า เราจักทำกิจการแห่งผู้ขวนขวายสิ่งนั้น ๆ เมื่อนั้น ๆ ดังนี้ เจตนานั้นชื่อว่าบุพพ-เจตนาฯ กุศลเจตนาเกิดขึ้นแต่บุคคลผู้นั้น เมื่อขณะขวนขวายอยู่ ชื่อว่ากรณเจตนาฯ ครั้นได้ขวนขวายแล้ว แลมาพิจารณาคำนึงไปว่า เราได้ทำกิจการขวนขวายข้อนั้น ๆ แล้วดังนี้ เกิดด้วยกุศลเจตนาใด กุศลเจตนานั้น ชื่อว่า อปราปรเจตนาฯ แลเจตนา ๓ ปรารภการขวนขวายดังแสดงมานี้ ชื่อว่าเวยยาวัจจมัยบุญญกิริยาวัตถุสิ้น อนึ่งเมื่อบุคคลมาคิดว่าเราจักทำกิจการแห่งผู้ขวนขวายสิ่งนั้น ๆ ดังนี้ก็ดี คิดว่าเราทำความขวน-ขวายอยู่ดังนี้ก็ดี คิดว่าเราได้ทำความขวนขวายแล้วดังนี้ก็ดี ก็ย่อมคิดด้วยกามาพจรกุศลจิตร์ ๘ ดวง ๆ ใดดวงหนึ่ง หาคิดด้วยจิตต์อื่นนอกจากกามาพจรกุศลจิตต์ ๘ ดวงนั้นไม่ อนึ่งเมื่อใดท่านได้สงเคราะห์บุญญกิริยาวัตถุทั้ง ๑๐ ตามอภิธรรมนัยลงในบุญญกิริยาวัตถุตามสุตตันตนัยคงอยู่แต่ ทานมัย สีลมัย ภาวนามัย เท่านั้นแล้ว เมื่อนั้นเวยยาวัจจมัยบุญญกิริยาวัตถุนี้ ถึงซึ่งสงเคราะห์เข้าในศีล เพราะเหตุเวยยาวัจจนี้เปนจารีต-ศีลฯ แลเวยยาวัจจมัยบุญญกิริยาวัตถุนั้น ให้บัณฑิตกำหนดด้วยกิจต่าง ๆ ซึ่งสัตว์มาขวนขวายช่วยให้เสร็จแล้วโดยกำลังกาย กำลังวาจา กิจวิเศษต่าง ๆ นั้น คือชำระภูมิสถานพื้นที่ แผ่นดินให้ราบรื่นหลักตอเสี้ยนหนามหมดจดให้สอาด ควรเปนที่ปราถนาบุคคลได้เห็นแล้วอยากมายืนมานั่งมานอน อันนี้ก็เปนเวยยาวัจจมัยดังพรรณาไว้ว่ามฆมาณพได้ทำในบ้านอจลคามเปนต้น อนึ่งพึงแสดงด้วยผู้บำเพ็ญกุศล ให้เจริญขึ้นโดยลำดับมีวัตถุนิทานว่า ดังได้สดับมา มีพราหมณ์ผู้หนึ่งอยู่ณะเมืองสาวัตถี ออกไปจาก

บ้านเวลาเช้าย่ำแสงเห็นภิกษุทั้งหลายอันห่มคลุมเพื่อจะเที่ยวภิกขาจาร ๆ ที่นั้นมีติณชาติอัน งอกงามเจริญเปนที่ขังอยู่แห่งน้ำค้าง มุมจีวรของภิกษุองค์หนึ่งเกลือกเข้ากับติณชาติชุ่ม ด้วยหยาดน้ำค้าง พราหมณ์ได้เห็นแล้วคิดจะถากถางที่นั้นให้ปราศจากของเขียว รุ่งขึ้น เวลาเช้าถือเอาจอบไปถากที่นั้น ปราบให้เตียนให้เสมอ เหมือนกับมณฑลลานนวดเข้า ๆ เมื่อภิกษุทั้งหลายมาห่มคลุมณะที่นั้น มุมจีวรของภิกษุองค์หนึ่ง ตกลงที่พื้นเกลือกฝุ่น พราหมณ์ได้เห็นแล้ว คิดจะขจัดฝุ่นให้หายขนทรายมาใส่ณะที่นั้นภายหลังวันหนึ่ง แสง แดดกล้าในเพลาปุเรภัตต์พราหมณ์ได้เห็นภิกษุทั้งหลายอันห่มคลุมอยู่เหื่อไหลโทรมซ่าน ออกจากกายแล้ว คิดจะกันแสงพระอาทิตย์อันกล้านั้นเสียให้เกิดความสบายแด่ภิกษุสงฆ์ จึงสร้างเปนปรำกันกันแสงพระอาทิตย์ไว้ณะที่นั้น ๆ ภายหลังวันหนึ่งเปนเวลาเช้าเกิดฝน ตกพรำพร้อมกับลมพายุพัดกล้า พราหมณ์แลดูพระภิกษุทั้งหลาย มีจีวรชุ่มไปด้วยน้ำฝน ได้ความลำบากกว่าแต่ก่อน ๆ อีกเล่า จึงสร้างศาลาลงหลังหนึ่งเสร็จแล้ว ถวายทานแด่ ภิกษุสงฆ์ มีพระพุทธเจ้าเปนประธานเปนการฉลองศาลานั้น ๆ พราหมณ์ผู้บัณฑิตมาเกิด กุศลเจตนาตั้งความศุขประโยชน์แด่ท่านผู้เจริญคุณ บำเพ็ญกุศลเวยยาวัจจมัยบุญหน่อย หนึ่ง ๆ ในขณะนั้น ๆ นำมลทินแห่งตนออกเสียได้ โดยลำดับด้วยประการฉนี้ ๆ จึงได้ มีพระพุทธภาษิตคาถาอนุโมทนาต่อสัมมาปฏิบัตินั้นว่า อนุปุพฺเพน เมธาวี โถกํโถกํ- ขเณขเณ กมฺมาโรรชตสฺเสว นิทฺธเมมลมตฺตโน ๆ ผู้มีเมธามากระทำกุศลหน่อย หนึ่ง ๆ ในขณะ ๆ ตามลำดับมา ไม่หยุดยั้งให้ช่องแด่บาปธรรมแล้ว ก็จะพึงกำจัดบาป ธรรมเครื่องหม่นหมองแห่งตนออกเสียได้ ประหนึ่งช่างทองอันหมั่นหลอมหมั่นไล่ เป่า มลทินแห่งเงินทองออกเสียได้ฉนั้น ดังนี้ ๆ กิจพิเศษมีถากถางภูมิสถานให้เตียนเปนต้น ฉนี้ เปนกุศลเวยยาวัจจมัยประการหนึ่งการกวาดประเทศสถานที่นั่งประชุม มีโรงธรรมโรง อุโบสถเปนต้น แลภาคพื้นภายใต้โพธิมณฑล แลลานพระสถูปเจดียฐาน ก็เปนส่วน เวยยาวัจจกุศล ให้บัณฑิตพึงแสดงวิเศษผล ด้วยวัตถุแห่งนางโรหิณีสากยราชธิดาเปน ตัวอย่างดังได้สดับมา นางโรหิณีสากยราชธิดาเกิดโรคในผิว แล้วนางได้สละเครื่อง ประดับสร้างศาลาพื้นสองชั้น จำเดิมแต่ใส่ไม้เรียบเบื้องบนแล้วกวาดแลปูอาศนณะภายใต้

ถวายภิกษุทั้งหลายได้นั่งเปนนิจ โรคในผิวก็เหี่ยวแห้งไป ข้อนี้ก็ควรแสดงได้ว่า เปนอานิสงส์แห่งเวยยาวัจจมัยกรรมประการหนึ่ง การกวาดประเทศสถานมีลานพระเจดีย์เปนต้น ก็นับเนื่องในเวยยาวัจจมัย มีอานิสงส์ท่านว่าไว้ในคัมภีร์ปริวารมีอยู่ ๕ อย่าง คือ จิตต์ของผู้กวาดก็เลื่อมใส ๑ จิตต์ของผู้อื่นอันได้เห็นภูมิสถานที่ท่านกวาดไว้แล้วก็เลื่อมใส ๑ เทพยดาทั้งหลายมีจิตต์อันชื่นชม ๑ บุคคลผู้กวาดนั้น ย่อมสั่งสมบุญอันจะให้ความเปนบุคคลนำมาซึ่งความเลื่อมใสเปนไปด้วยดี คือจะให้ได้รูปศิริสมบัติณะภพภายหน้า ๑ บุคคลผู้กวาดด้วยกุศลจิตต์นั้น เพราะแตกแห่งกายเบื้องหน้าแต่มรณะ ย่อมเข้าไปถึงสุคติโลกสวรรค์ ๑ อานิสงส์แห่งการกวาดนั้น ท่านแสดงไว้ ๕ อย่างฉนี้ การกวาดประเทศสถานลานพระเจดีย์เปนต้นนั้น แลกวาดถนนให้เตียนควรที่ผู้สัญจรเดินโดยสดวกก็ดี ก็เปนเวยยาวัจจมัย ๆ อนึ่งปราชญ์พึงแสดงอานิสังสผลแห่งเวยยาวัจจกรรมวิเศษด้วยนิทานพระเจ้าจันฑปโชตราชแต่ปางหลัง ๆ ดังได้สดับมา เมื่อพระพุทธเจ้ายังมิได้บังเกิดในโลก พระเจ้าจันฑปโชตราชนั้น บังเกิดเปนบุรุษอุปัฏฐากของอิศรชนผู้หนึ่ง วันหนึ่งผู้อิศรชนไปยังภายนอกพระนครอาบน้ำแล้วกลับมา ได้เห็นพระปัจเจกพุทธเจ้าพระองค์หนึ่งอันเที่ยวภิกษาจารไม่ได้บิณฑาหารดำเนินกลับมา แลดูบาตร์เห็นว่างเปล่าไม่มีภิกษาหาร อิศร-ชนเกิดกุศลจิตต์คิดจะถวายบิณฑบาตทาน แต่ยังหารู้แน่ว่าภัตตาหารในเรือนตนสุกเสร็จแล้วหรือยังไม่เสร็จประการใดไม่ จึ่งไม่สามารถรับเอาบาตร์ของพระปัจเจกพุทธ-เจ้าได้เปนแต่ออกวาจานิมนต์ให้ยับยั้งอยู่หน่อยหนึ่งแล้วรีบไปเรือนโดยเร็ว รู้แน่ว่าภัตตาหารสุกเสร็จแล้ว จึ่งสั่งบุรุษอุปัฏฐากให้รีบเร็วไปรับบาตร์ของพระปัจเจกพุทธเจ้ามาเถิด ๆ เมื่ออิศรชนสั่งคำเดียวเท่านั้น บุรุษอุปัฏฐากวิ่งไปโดยกำลังเร็วรับบาตร์มาให้อิศรชนนั้นใส่โภชนาหารเต็มบริบูรณ์แล้ว สั่งบุรุษอุปัฏฐากว่าจงรีบเร็วนำบาตร์นี้ไปให้ถึงแต่พระผู้เปนเจ้าเถิด เราให้ส่วนบุญแต่บิณฑบาตทานนี้แก่ท่าน ๆ บุรุษอุปัฏ-ฐากรับบาตร์นั้นแล้วรีบไปโดยกำลังเร็ว ถวายบาตร์แด่พระปัจเจกพุทธเจ้า นมัสการแล้วแสดงความขวนขวายกล้าแลมโนปณิธานฉนี้ว่า ข้าแต่พระผู้เปนเจ้า เวลาภัตตาหารจวนใกล้นี้แล้ว ข้าพเจ้าได้รีบเร็วทั้งไปทั้งมา ด้วยผลแห่งกุศลเจตนาซึ่งได้รีบเร็วแห่งข้าพเจ้านี้ ขอพาหนะทั้งหลาย อันสามารถให้เดินไกลได้ ๕๐ ๖๐ } โยชน์ ๑๐๐ ๑๒๐ } โยชน์

จงบงเกิดมีแก่ข้าพเจ้าเถิด อนึ่งเมื่อข้าพเจ้าเดินไปเดินมาสามวารครั้งนั้น กายร้อนด้วยแสงพระอาทิตย์ แสงพระอาทิตย์แผดเผานัก ข้าพเจ้าทนทานไม่ท้อถอยเกียจคร้านประการใดเลย ด้วยผลแห่งความหมั่นกล้าหาญทนทานนั้น เมื่อข้าพเจ้าบังเกิดในสถานใด ๆ ขออาชญาของข้าพเจ้าจะสามารถกล้า เช่นกับเดชแห่งพระอาทิตย์เถิด อนึ่งท่านอิศรผู้เปนเจ้าได้ให้ส่วนบุญในบิณฑบาตนี้แก่ข้าพเจ้าด้วยผลแห่งกุศลภัตตานุโมทนามัยนั้น ขอข้าพเจ้าจงเปนบุคคลมีส่วนแห่งธรรมที่พระผู้เปนเจ้าได้แล้วนั้นเถิด คือจะบัลดุโลกุตตรธรรมอันประเสริฐส่วนทุกขนิสสรโณบาย ฯ พระปัจเจกพุทธเจ้ากล่าวว่า จงสำเร็จปรารถนาเถิดดังนี้ อนุโมทนาด้วยปัจเจกสัมมาสัมพุทธคาถา ฯ บุรุษนั้นมาในพุทธุปบาทกาลนี้ ผลแห่งอุปบารมีได้เปนบรมกระษัตริย์จันฑปโชตผ่านสมบัติเอกราชในอุชเชนีนคร มีพาหนะพิเศษ ๕ คือ ช้างพัง ชื่อภัททวดี ฝีเท้าไว วันหนึ่งเดินได้ ๕๐ โยชน์ ทาษคนหนึ่งชื่อว่ากากวรรณ วันหนึ่งเดินได้ ๖๐ โยชน์ ภาชี ๒ ชื่อว่าเวพกัฏฐี ๑ มุญชเกษี ๑ เดินได้วันหนึ่งสิ้นระยะทาง ๑๐๐ โยชน์ ช้างพลายชื่อว่า นาฬาคิรี เดินได้ ๑๒๐ โยชน์ ได้พาหนะพิเศษ ๕ พาหนะดังนี้ด้วยอำนาจกุศลเวยยาวัจจมัย ฯ อนึ่งการขวนขวายช่วยแบกหามยกขนทัพพสัมภาระ แลทำตนให้เปนพาหนะ ส่งท่านผู้ทุรพลน้อยกำลังให้ถึงที่เกษมดังบุรุษผู้หนึ่งช่วยยกพระเถระเจ้าอันทุพพลภาพขึ้นสู่บ่าเปนต้นทั้งสองนี้ เปนเวยยาวัจจมัยบุญญกิริยาวัตถุ แล้วด้วยกำลังกาย บัณฑิตชนย่อมสั่งสมบำเพ็ญปฏิบัติเปนมรรคาแห่งศุขสวัสดิวิบุลผล มีนิทัสสนตัวอย่าง ดังรับพระราชทานถวายวิสัชนามานี้ เปนกายเวยยาวัจจกิจการแห่งผู้ขวนขวายด้วยกาย สำเร็จโดยลำพังกำลังกาย ฯ แต่ส่วนเปนเวยยาวัจจที่สำเร็จด้วยวาจานั้น บัณฑิตพึงสันนิฏฐานโดยกิจวิเศษต่าง ๆ มีขวนขวายบ่าวร้องชักชวนประชุมชนให้บำเพ็ญบุญสร้างกุศลมีบริจาคทานเปนต้นนั้น ประหนึ่งการขวนขวายที่ท่านเวยยาวัติกบุคคล แลความขวนขวายที่สันตติอำมาตย์ได้ปฏิบัติมา ครั้งกาลพระศาสนาแห่งพระวิปัสสีสัมมาสัมพุทธเจ้าเปนต้นฉนั้น ฯ มีเนื้อความในคัมภีร์อรรถกถาแสดงไว้ว่าดังได้สดับมา บุรุษชาวสาวัตถีผู้หนึ่งเปนบัณฑิตชาติ ได้ฟังภัตตานุโมทนาว่าผู้ใดให้ทานด้วยตน แลชักชวนผู้อื่นให้บำเพ็ญทานด้วย ผู้นั้นย่อมได้เสวยผลพร้อมทั้ง

โภคสมบัติ แลบริวารสมบัติดังนี้ แล้วคิดจะบำเพ็ญกุศลทานมัย อันจะให้ผลโภคสมบัติ แลบริวารสมบัตินั้นบังเกิด จึ่งเชิญเสด็จพระศาสดากับภิกษุสงฆ์พุทธบริวาร เพื่อจะถวายภิกษาหารวันพรุ่งนี้ต่อไป พระองค์ทรงรับแล้ว บัณฑิตบุรุษนั้นเข้าไปชักชวนชาวบ้านเที่ยวป่าวร้องมหาชนว่า ข้าแต่ท่านทั้งหลาย พระภิกษุสงฆ์มีพระพุทธเจ้าเปนประธาน ข้าพเจ้าได้นิมนต์แล้ว เพื่อจะรับภิกษาหารณะวันพรุ่งนี้ ผู้ใดอาจถวายทานแต่ภิกษุเท่าใด ผู้นั้นจงให้สิ่งของมีเข้าสารเปนต้น เพื่อประโยชน์แก่ยาคูเปนต้น ถวายแต่ภิกษุเท่านั้นเถิด เราทั้งหลายจะหุงยาคูแลภัตต์ตกแต่งสูปะพยัญชนะวิกัติณะที่เดียวกันแล้วจะถวายทานวันพรุ่งนี้ มนุษย์ทั้งหลายได้ฟังคำบัณฑิตบุรุษนั้นป่าวร้อง แล้วบริจาคสิ่งของมีข้าวสารเปนต้นตามกำลังแห่งตน ๆ ส่งไปแก่บัณฑิตบุรุษนั้นให้ได้ตกแต่งยาคูแลภัตต์ถวายทานเวลาเช้าตามกาลนิยม ฯ กิจการที่บัณฑิตบุรุษทำด้วยป่าวร้องนั้น เปนเวยยาวัจจส่วนวาจาซึ่งรวบรวมสิ่งของมีเข้าสารเปนต้นได้แล้วขวนขวายมานั้น เปนเวยยาวัจจมัยแล้วด้วยกำลังกาย ข้อซึ่งขวนขวายดังสันตติมหาอำมาตย์ได้ทำนั้น ท่านแสดงไว้ว่า เมื่ออดีตสมัยครั้งกาลพระศาสนาพระวิปัสสิทศพล สันตติมหาอำมาตย์ได้บังเกิดณะสกูลหนึ่งเมืองพันธุมดีนครคิดว่ากิจการสิ่งใดหนอไม่ทำความหมั่นหมองแลเบียดเบียนซึ่งผู้อื่นดังนี้ แลพิจารณาเห็นว่า การป่าวร้องมหาชนในการบุญกุศลเปนกิจชอบนัก ฯ จำเดิมแต่นั้นไป กุลบุตรนั้นเมื่อทำกิจการป่าวร้องบุญญ์กรรมนั้น จึ่งป่าวร้องชักชวนมหาชนว่า ท่านทั้งหลายจงทำบุญให้ทานบำเพ็ญกุศลเถิด ถึงวันอุโบสถแล้ว จงสมาทานอุโบสถส่วนกุศลพรตกาลยุตต-พรหมจรรย์ จงให้ทานเปนการกุศลเฉลี่ยโภคสมบัติแต่ผู้ขัดสน แลผู้ทรงคุณควรบูชาให้ได้บริโภคซึ่งโภชน เกิดความศุขในกายในจิตต์ บันเทาโลภและตระหนี่เปนต้นให้บางเบาลง ท่านทั้งหลายจงฟังธรรมคำสั่งสอน ให้สำเร็จศุขประโยชน์แต่ตนและผู้อื่นภพนี้ภพหน้าเถิด สิ่งซึ่งเปนรตนะให้เกิดความยินดีอย่างอื่น ซึ่งจะเสมอด้วยพุทธรตนะ ธรรมรตนะสังฆรตนะ นั้นมิได้มี ท่านทั้งหลายจงทำสักการแต่พระรตนะทั้ง ๓ เถิด กุลบุตรนั้นเที่ยวร้องป่าวชักชวนมหาชนในการบุญโดยนัยเปนต้นดังนี้ ฯ พระเจ้าพันธุมดีบรมกระษัตริย์พุทธชนกนารถ ได้ทรงฟังเสียงป่าวร้องประกาศในการบุญนั้น ทรงเลื่อมใสแล้ว พระราชทาน

ม้าเปนพาหนะ กับพวงดอกไม้เครื่องประดับ คล้ายกับพวงแก้วมุกดา แต่กุลบุตรนั้นให้ประดับกายแล้วนั่งณะหลังม้าป่าวร้องในการบุญ ภายหลังพระเจ้าพันธุมดีมหากระษัตริย์ทรงพระราชทานทรัพย์เปนอันมาก แลช้างพลายพาหนะหนึ่ง กับเครื่องประดับสำรับหนึ่ง ให้ประดับกายนั่งณะคอคชาธาร เที่ยวป่าวร้องมหาชนในกิจกรรมซึ่งเปนแก่นสารคือบุญกิริยานุโยคนั้น จนมีกลิ่นคล้ายกับกลิ่นจันทน์ กลิ่นปากดังกลิ่นดอกอุบลๆ ซึ่งชวนขวายป่าวร้องให้บำเพ็ญบุญสร้างกุศล ดังสันตติมหาอำมาตย์ได้ประพฤติฉนี้ เปนเวยยาวัจจมัยบุญญราชส่วนวาจา สำเร็จโดยวจีประโยค วจีทวาร อนึ่งให้ปราชญ์พึงแสดงเวยยาวัจจโดยวาจานั้น ด้วยวัตถุนิทานในเสนาสนักขันธกะ สิวกยักษ์ ชวนขวายให้เกิดอุสสาหแก่อนาถบิณฑิกคฤหบดีมีเนื้อความว่า เมื่อสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เสด็จอยู่ป่าสีตวันใกล้เมืองราชคฤห์ อนาถบิณฑิกคฤหบดีผู้ภัศดาแห่งภคินีของราชคฤหเสรษฐี ออกจากเมืองสาวัตถีไปยังเมืองราชคฤห์สู่สำนักราชคฤหกเสรษฐี ได้ทราบว่าองค์พระพุทธรตนะบังเกิดแล้วในโลก เสด็จอยู่ในป่าสีตวันเวลานั้นก็เปนราตรีสมัย อนาถบิณฑิกคฤหบดีปราถนาจะไปเฝ้าในเพลานั้นให้จงได้ ราชคฤหกเสรษฐีห้ามไว้ว่าต่อรุ่งพรุ่งนี้สว่างแล้วจึงเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคย์องค์อรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้านั้นเถิด อนาถบิณฑิกคฤหบดีก็ยับยั้งนอนอยู่เรือนราชคฤหกเสรษฐี มีสติไปในพระพุทธเจ้าว่าพรุ่งนี้จักเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคย์องค์อรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าโดยกาล นอนมีสติรฤกถึงพระพุทธเจ้าเปนอารมณ์ด้วยกำลังปีติอันกล้าหาญ ตื่นขึ้นณะราตรีสามยามนั้น ด้วยสำคัญว่าสว่างแล้ว จึงออกจากเรือนราชคฤหกเสรษฐีไปยังสีวกทวาร อมนุษย์ทั้งหลายก็ชวนขวายเบิดพระทวารให้อนาถบิณฑิกคฤหบดีได้ออกไปนอกพระนครโดยสดวกๆ ครั้นคฤหบดีออกไปนอกพระนครแล้ว แสงสว่างที่บังเกิดนั้นมีแล้วก็หายไป เกิดมืดมนท์ปรากฏมีมา ความกลัวสดุ้งความเปนคนขลาดโลมชาติชูชันก็เกิดขึ้น อนาถบิณฑิกคฤหบดีนั้นปราถนาจะกลับเสียๆ จึงสีวกยักษ์เข้ามาไม่ให้เห็นกาย ช่วยชวนขวายให้ได้ยินแต่สำเนียงว่า หตฺถิสตํ อสฺสสตํ อสฺสตริรถาสตํ กญฺญาสตสหสฺสานิ อามุตฺตมณิกุณฺฑลา เอกสฺสปทวีติหารสฺส กลฺลํนาคฺฆติโสฬสึ อภิกฺกมคหปติ อภิกฺกมคหปติ อภิกฺกนฺเต

เสยฺโย โนปติกฺกนฺตํ ดังนี้ ๆ มีความดังนี้ว่า พาหนะพิเศษ คือช้างแลม้าแลรถเทียมด้วยอัสัสดรภาชี ๓ เหล่าพาหนะนั้น สิ่งละร้อย ๆ นางกัญญาเปนสัตรีงาม สวมใส่กุณฑลแก้วมุกดาแลแก้วมณีมากประมาณแสนหนึ่ง สิ่งของทั้งปวงนี้ไม่เท่าถึงส่วนเสี้ยวที่ ๑๖ แห่งกุศลจิตต์เปนเครื่องย่างเท้าหนึ่งของท่านได้ ดูกรคฤหบดีท่านจงก้าวไป ๆ เถิด การที่ท่านก้าวไปนี้เปนคุณความดีประเสริฐนัก ซึ่งท่านจะถอยกลับเสียไม่ประเสริฐเลย ๆ สิวกยักษ์ขวนขวายให้ได้ยินสำเนียงสรรเสริญในการไปให้อนาถบิณฑิกคฤหบดีเกิดอุสสาหในที่จะก้าวไป เพื่อจะเฝ้าพระผู้มีพระภาคย์องค์อรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้านั้นด้วยประการฉนี้ ๆ แลการซึ่งสุทัตตคฤหบดีจะไปเฝ้าพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ณะครั้งนั้นประเสริฐโดยวิเศษนักเพราะเหตุจะได้ซึ่งอนุตตริยคุณทั้ง ๖ ประการ เจริญด้วยเครื่องเจริญอย่างประเสริฐ ถือเอาแก่นสารคุณอันล้ำเลิศ แห่งร่างกายอันไม่มีแก่นสารนี้ได้ ๆ ครั้งนั้นคฤหบดีได้สดับเสียงสิวกยักษ์สรรเสริญอานิสังสคุณในการที่จะก้าวไปนั้น ก็ดำรงสติในพระพุทธเจ้าเดินไปด้วยแสงสว่างดังนัยหนหลัง เมื่อไป ๆ แสงสว่างหายเกิดมืดมาแล้วครั่นคร้ามคิดจะกลับเสีย จนบัลลุถึงสีตวันเมื่อเพลาใกล้รุ่ง เฝ้าพระผู้มีพระภาคย์ฟังธรรมเทศนาอนุบุพพิกถา แลจตุรารียสัจจ บัลลุโสดาบัตติผลโลกุตตรสมบัติณะอาศนที่นั่งฟังธรรมีกถานั้น แล้วเชิญเสด็จพระโลกนารถกับภิกษุสงฆ์ให้ทรงรับภัตตาหารบิณฑบาตณะพรุ่งนี้ภายหลังวันหนึ่งราชคฤหกเสรษฐีถวายทาน ตกแต่งด้วยขัชชโภชชาหารประณีตถวายบิณฑบาตทานเสร็จแล้ว เชิญเสด็จพระโลกนารถเพื่อจะให้จำพรรษาเมืองสาวัตถี พระองค์ทรงรับแล้ว อนาถบิณฑิกคฤหบดีโสดาบันอริยสาวกให้กิจซึ่งตนมานั้นเสร็จแล้วกลับยังเมืองสาวัตถี บริจาคทรัพย์นับด้วยโกฏิซื้อที่เชตวันสร้างพุทธาธิวาสนสถานแล้วปฏิบัติภิกษุสงฆ์มีพระพุทธเจ้าเปนประธาน ด้วยปัจจัยลาภแล้วไปยังวิหาร กระทำพุทธอุปัฏฐากฟังธรรมเทศนา ได้อนุตตริยคุณครบทั้ง ๖ ประการโดยนิยมดังนี้ ซึ่งสิวกยักษ์ไม่เพิกเฉยเสียมาคิดจะให้ประสบประโยชน์อันใหญ่ยิ่งแลขวนขวายไม่ให้เห็นกาย ให้ได้ยินแต่สำเนียงให้เกิดอุสสาหฉนั้น เปนเวยยาวัจจแล้วด้วยวาจา แม้ถึงการที่แสดงหนทางให้ผู้ที่ไม่รู้จักหนทางไปโดยสดวก หรือบอกมรรคาภิกขาจารแด่บรรพชิตแลแสดงหนทางไป

บ้านทานบดีให้แก่ยาจกก็ดี ก็เปนเวยยาวัจจมัยกุศล ให้บัณฑิตพึงสาธกด้วยวัตถุในฆฏบัณฑิตชาดกเปนนิทัศสนอุทาหรณ์ดังได้สดับมา มีทารกคนหนึ่งเปนทาษแห่งอังกุรราชกุมาร แต่บิดานั้นเปนไทยมิใช่ทาษ บิดาของทารกนั้นกระทำกาลกิริยาเสียแต่ทารกยังอยู่ในครรภ์มารดา ครั้นคลอดเจริญวัยแล้ว เกิดวินิจฉัยขึ้นในราชสกูล ว่าทาษหรือมิใช่ทาษ ๆ พระนางอัญชนะเทวีตัดสินว่า บิดาเปนไทยมิใช่ทาษ บุตร์เปนไทยมิใช่ทาษ ปลดเปลื้องทารกนั้นเสีย ให้พ้นจากความเปนทาษนั้นแล้ว ทารกละอายไม่อาจอยู่ในเมืองทวาราวดีนครที่ตนเกิดนั้นได้ จึงไปยังเมืองโรรุวนครได้ธิดาช่างหูกเปนภรรยา เลี้ยงชีวิตด้วยการทอผ้าขาย อยู่ใกล้บ้านอาศรัยเสรษฐีผู้เปนทานบดีบำเพ็ญทานครั้งนั้น ยาจกทั้งหลายมาแล้ว แลไม่รู้ว่าจะไปยังเรือนเสรษฐีนั้นโดยหนทางใด จึงได้ถามบุรุษช่างหูกนั้น ๆ อันมนุษยชนซึ่งเปนยาจกนั้น เมื่อผู้ใดได้เห็นแล้ว ก็เหมือนประหนึ่งบอกแก่ผู้เห็นนั้นว่า ท่านไม่บำเพ็ญทานสร้างกุศล ก็จะเปนมนุษย์ยากจนต้องขอทานท่านเลี้ยงชีวิตดังข้าพเจ้าทั้งหลาย เหล่ามนุษย์ยากจนชื่อว่าบอกอุบายแห่งศุขแลทุกข์แด่ผู้เห็นนั้นดังนี้ ๆ เพราะเหตุนั้น แม้มนุษย์ช่างหูกเมื่อได้เห็นยาจกอันมา ๆ รับทานท่านเลี้ยงชีวิตเหล่านั้นจึงคิดว่าเรานี้เพราะไม่ได้บำเพ็ญทานการบุญไว้แต่ปางก่อน บัดนี้จึงมาทรพลน้อยทรัพย์ศังคราร ไม่สามารถจะให้ทานหน่อยหนึ่งแด่ชนทั้งหลายอื่นเช่นยาจกเหล่านี้ได้ก็แต่ว่า เมื่อเราจะแสดงโรงทานแก่ยาจกทั้งหลายนี้จะได้เกิดปีติความอิ่มใจด้วยบอกอุบายแห่ลาภให้ เราจะได้เสวยบุญมาก แม้แต่ด้วยประโยคกายประโยคปากเพียงเท่านี้ บุรุษช่างหูกนั้นให้ความเอื้อเฟื้อแลเคารพบังเกิดขึ้นแล้วเหยียดแขนเบื้องขวาแสดงโรงทานแด่ยาจกทั้งหลายนั้นด้วยไมตรีจิตรคิดว่าจงไปที่นั้นแล้วจงได้ลาภที่ตนจะพึงได้นั้นเถิด ๆ บุรุษช่างหูกให้สร้างสมเวยยาวัจจมัยกุศลฉนี้ ครั้นภายหลังกระทำกาลกิริยาตายแล้ว ได้ไปบังเกิดเปนภุมมเทวดาอยู่ต้นไทรใกล้มรุกันดาร มีคุณานุภาพแผ่ไพศาลสถิตย์อยู่มือขวา ให้สำเร็จเข้าน้ำเป็นต้นตามปราถนา แด่มนุษย์ขาดเสบียงอันเดินไปทางมรุกันดารนั้น สำเร็จด้วยอานุภาพวิบากสามารถแห่งกุศลซึ่งได้ขวนขวายชี้มรรคาโรงทาน แด่ยาจกโดยเอื้อเฟื้อแลเคารพ ดังรับพระราชทานถวายวิสัชชนามาฉนี้ ๆ ประการหนึ่ง การปฏิบัติคนไข้ด้วยนวดฟั้นแลชำระ

ล้างอุจจาระ แลบั้สสาวะเขพะแลอาเจียนเสียโดยไม่เกลียดหน่ายซักผ้านุ่งผ้าห่มแลพยุงให้อาบน้ำ ขัดสีสกลกายให้เกิดศุขส่วนคิลานุปัฏฐานทั้งปวง เปนเวยยาวัจจมัยกุศลอันพิเศษมีผลวิบากสมบัติควรจะพรรณาโดยประเภทเปนอเนกวิจิตร์ สมเด็จพระนราศภธรรมสามิศร ก็ได้ทรงพระปรารภ ภิกษุเปนไข้ไม่มีผู้ใดปฏิบัติแล้วตรัสไว้ว่ามารดาบิดาของท่านทั้งหลายไม่มี ถ้าท่านทั้งหลายจะไม่พึ่งปฏิบัติอุปัฏฐากซึ่งกันแลกันแล้ว ใครจะปฏิบัติอุปัฏฐากเล่า โยมํ อุปฏฐเหยฺย โสคิลานํ อุปัฏฐเหยฺย ผู้ใดจะพึ่งปฏิบัติอุปัฏฐากเราผู้ตถาคตแล้ว ผู้นั้นพึ่งปฏิบัติอุปัฏฐากภิกษุไข้เถิดดังนี้ ฯ แลเวยยาวัจจมัยกุศลนี้เมื่อถึงอุกฤษอย่างยิ่งเพียงปาริจริยานุตตริยบุญ บำรุงปฏิบัติพระตถาคตหรือสาวกด้วยกำลังความเชื่อแลความเลื่อมใส่อันตั้งมั่นเวยยาวัจจมัยกุศลมีประเภทมาก ดังรับพระราชทานถวายวิสัชนาโดยเอกเทสนิทัสสนนัยทั้งปวงนี้ ย่อมให้เม็ตตากรุณามุทิตาสามอัปปมัญญาพรหมวิหารเจริญขึ้นในสันดานของผู้เจริญนั้นตามควรมีอานิสังสผลยิ่งแลหย่อน ตามเจตนาอันกล้าแลหย่อนแลเขตรอันต่ำแลสูงเปนต้น ฯ เพราะเหตุนั้นบัณฑิตชาติสาธุชนพึ่งกระทำความไม่ประมาท แลให้ความเอื้อเฟื้อแลเคารพบังเกิดขึ้นในเวยยาวัจจมัยบุญ์ญ-กิริยาวัตถุ อันมีอานิสังสคุณ ดังรับพระราชทานถวายวิสัชนามาฉนี้ เอวํ ก็มีด้วยประการฉนี้ ฯ

ปัตติทานมัยบุญญกิริยาวัตถุที่ ๖

ฯ นมตฺถุสุคตสฺส ฯ อตฺตโนสนฺตาเนนิพฺพตฺตาปตฺติ ทิยฺยติเอเตนาติ ปตฺติทานํ อตฺตโนสนฺตาเนนิพฺพตฺตสฺสปุญฺญสฺสปเรหิสาธารณภาวํปจฺจาสึสนเจตนาปตฺติทานํนาม ปตฺติทานเมว ปตฺติทานมยํ ปุญฺญกิริยาจสา เตสํ เตสํอานิสํสานํวตฺถุจาติ ปตฺติทานมยํปุญฺญกิริยาวตฺถูติ ฯ อนุสนธิพระธัมมเทศนามีบุพพาปรสืบเนื่องตามลำดับมา บัดนี้จะได้รับพระราชทานถวายวิสัชชนา ในกามาพจรกุศลบัตติทานมัยบุญกิริยาวัตถุคำรบ ๖ ตามนัยพระคัมภีร์อรรถกถาฎีกาแลสารถนิทาน สนองพระเดชพระคุณประดับพระบัญญาบารมี ฯ ดำเนินเนื้อความในบัตติทานมัยบุญกิริยาวัตถุนี้ว่าเจตนาซึ่งเกิดขึ้นห้ามความตระหนี่เสีย แลเฉลี่ยบุญกรรมที่ชอบให้ทั่วไปแต่ผู้อื่นชื่อว่าบัตติทาน คำพระฎีกาจาริยเจ้าแสดงโดยนิพจน อันมีความว่า อตฺตโนสนฺตาเนนิพฺพตฺตาปตฺติ ทิยฺยติเอเตนาติ ปตฺติทานํ ส่วนบุญที่เกิดแล้วณสันดานแห่งตน อันบุคคลย่อมให้ด้วยธรรมชาตนี้เปนเหตุ เพราะฉนั้นธรรมชาตนั้นจึงชื่อว่าบัตติทานเปนเครื่องให้ ส่วนบุญโดยเนื้อความว่าเจตนาอันหวังเฉภาะหน้าปราถนาจะให้บุญที่เกิดแล้วณสันดานตนทั่วไปแต่บุคคลทั้งหลายอื่น ชื่อว่าบัตติทานเจตนาเปนเครื่องให้ส่วนบุญ เจตนาเปนเครื่องให้ส่วนบุญนั้นแล ชื่อว่าบัตติทานมัย การที่ทำบุญนั้นเปนวัตถุแห่งอานิสงส์ทั้งหลายนั้น ๆ จึงชื่อว่าบัตติทานมัยบุญกิริยาวัตถุ บุญกิริยาวัตถุแล้วด้วยเจตนาเปนเครื่องให้ส่วนบุญด้วยประการฉนี้ เมื่อบุคคลได้บริจาคทานแล้ว หรือทำซึ่งบูชาด้วยสักการะพิเศษ มีของหอมเปนต้น แล้วให้ส่วนกุศลนั้นโดยเฉภาะว่า ขอส่วนบุญส่วนกุศลนี้จงมีจงสำเร็จแต่ผู้นั้น ๆ เถิดดังนี้ หรือมีทั่วไปแต่สัตว์ทั้งหลายว่า ขอส่วนบุญส่วนกุศลจงมีจงสำเร็จแต่สัตว์ทั้งหลายทั้งปวงเถิดดังนี้ก็ดี ความให้ส่วนบุญของบุคคลผู้นั้น บัณฑิตผู้มีบัญญาอันปรีชาพึงรู้แจ้งว่า บัตติทาน การให้ส่วนบุญ เจตนาเครื่องให้ส่วนบุญ มีคำถามว่าเมื่อบุคคลได้บำเพ็ญบุญบำเพ็ญกุสลแลมาให้ส่วนบุญ

แด่ผู้อื่นดังนี้ นี่บุญสิ้นไปหรือไม่สิ้นไปเปนไฉน แก้ว่าบุญหาสิ้นไปไม่ มีคำอุปมาว่าเหมือนเมื่อบุคคล จุดประทีป ตามประทีปดวงหนึ่งให้รุ่งเรืองชัชวาลสว่างแล้ว จุดเพลิงแต่ประทีปนั้น ไปจุดประทีปอื่นมากประมาณเพ้นดวงผู้หนึ่งผู้ใดไม่กล่าวได้ ว่าประทีปเดิมนั้นสิ้นไปแล้วดังนี้ แสงสว่างในประทีปภายหลัง ๆ รวมเข้าเปนอันเดียวกับแสงสว่างประทีปเดิม ก็เปนแสงสว่างยิ่งนักฉันใด เมื่อบุคคลผู้ได้ทำบุญบำเพ็ญกุศลดังจุดประทีปเดิมขึ้นไว้นั้น แลการให้ส่วนบุญแด่ผู้อื่น ๆ ต่อไปดังได้จุดเพลิงแต่ประทีปเดิมไปตามประทีปอื่นอยู่ฉนี้ บุญที่ว่าจะเสื่อมน้อยไปนั้นไม่มี มีแต่จะเจริญมากขึ้นถ่ายเดียวมีอุปมัยฉันนั้น แม้คำนี้ก็ได้กล่าวไว้ว่าเตเจวปูชิตาโหนฺติทายกาจอนิปฺผลา ๆ เมื่อบัณฑิตชนผู้ไม่ตระหนี่มาปรารภเหตุใดเหตุหนึ่ง เปนอารมณ์ ปรารภบุพพเปตญาติหรือวัตถุเทพยดาแล้วบริจาคทาน อุทิศกัลปนาผลให้บุพพเปตชนแลวัตถุเทพยเจ้าอนุโมทนาไซ้ร้ ก็เปนอันได้บูชาบุพพญาติด้วยบุพพเปตพลีบูชาเทพยเจ้าด้วยเทวดาพลี ชนทั้งหลายผู้บริจาคทาน ก็เปนผู้ไม่ไร้ผลด้วย แลกุศลที่บัณฑิตสาธุชนมาบำเพ็ญด้วยอุทิศกัลปนาผลให้เปนบุพพเปตพลี หรือเทวดาพลีก็ดี ทานบริจาคนั้นก็นับเนื่องเข้าในทานมัยบุญกิริยาวัตถุแล้ว แต่ฝ่ายปัตตาทิสนเจตนา อุทิศส่วนกุศลนั้นก็เปนปัตติทานมัยบุญกิริยาวัตถุนี้ เมื่อจะแบ่งกาลเบื้องต้น เมื่อจะให้แลให้อยู่แลให้แล้ว ก็ได้กุศลเจตนา ฝ่ายปัตติทานเปน ๓ ประการ เมื่อบุคคลเกิดกุศลจิตร์คิดว่าเราจักให้บุญกุศลแด่ผู้นั้น เราจักให้บุญกุศลแด่สัตว์ทั้งหลายทั้งปวงดังนี้ เจตนานั้นชื่อว่าบุพพเจตนา กุศลเจตนาเกิดขึ้นแด่ผู้นั้น เมื่อขณะให้ส่วนบุญกุศลแด่ผู้อื่นอยู่ชื่อว่ามุญจนเจตนา ครั้นได้ให้ส่วนบุญกุศลแล้วพิจารณาคำนึงไปว่า เราได้ให้ส่วนบุญแด่ผู้นั้น ๆ แล้วเราได้ให้ส่วนบุญแด่สัตว์ทั้งหลายทั้งปวงแล้วดังนี้ เกิดด้วยกุศลเจตนาใดกุศลเจตนานั้น ชื่ออปราปรเจตนา แลเจตนาทั้ง ๓ ปรารภการให้ส่วนบุญกุศลเปนอารมณ์นี้ ชื่อว่าปัตติทานมัยบุญกิริยาวัตถุสิ้น หนึ่งเมื่อบุคคลมาคิดว่า เราจักให้ส่วนบุญกุศลแด่สัตว์อื่นดังนี้ เปนส่วนบุพพ์เจตนาก็ดี เมื่อให้ส่วนบุญอยู่เปนมุญจนเจตนาก็ดี เมื่อได้ให้ส่วนบุญส่วนกุศลแล้ว พิจารณาคำนึงไปว่า เราได้ให้ส่วนบุญแล้วดังนี้เปนส่วนอปราปรเจตนาก็ดี ก็ย่อมคิดด้วยกามาพจรกุศลจิตร์ ๘ ดวง ๆ ใดดวงหนึ่ง หาคิดด้วย

จิตร์อื่นจากกามาพจรกุศลจิตร์ ๘ ดวงนั้นไม่ อนึ่งเมื่อใดท่านสงเคราะห์บุญกิริยาวัตถุทั้ง ๑๐ ตามอภิธัมมนัยลงในบุญกิริยาวัตถุ ๓ ตามสุตตันตนัย คงอยู่แต่ทานมัย ศีลมัยภาวนามัยเท่านั้นแล้ว เมื่อนั้นปัตติทานมัยบุญกิริยาวัตถุนั้น ถึงซึ่งสงเคราะห์เข้าในทานมัยบุญกิริยาวัตถุ เพราะว่าทานเปนข้าศึกแต่อิศสาแลตระหนี่ แม้ถึงปัตติทานมัยบุญกิริยาวัตถุ แล้วด้วยการให้ส่วนบุญส่วนกุศลนี้ ก็เปนข้าศึกแก่อิสสาแลความตระหนี่เหมือนทานมัยบุญกิริยาวัตถุนั้น อาศรัยปัตติทานมีลักษณอย่างเดียวกับทานด้วยมีปฏิปักษ์เสมอกันฉนี้ เมื่อย่นบุญกิริยาวัตถุ ๑๐ ลงเปน ๓ แล้วปัตติทานจึงสงเคราะห์เข้าในทานมัยด้วยประการฉนี้ แลปัตติทานนี้ เมื่อบัณฑิตชนมาประพฤติบำเพ็ญให้เปนกุศลวัตร์ก็เปนสัมมาปฏิบัติ มีอานิสงสคุณเปนอเนกปการ คือจะให้ผู้อนุโมทนาได้เสวยศุขพิเศษอันเปนผล แลจะให้เวรีชนบางจำพวกเกิดความเลื่อมใสต่อคุณสมบัติของท่านผู้ให้ส่วนบุญแต่ตนนั้นเปนต้น พระโปราณาจารย์เจ้านำอดีตนิทานมาแสดงไว้ว่า ดังได้สดับมาในกาลก่อนครั้งสาสนกาลแห่งพระกัสสปสัมมาสัมพุทธเจ้าอุบาสกโสดาบันคนหนึ่งกับกุฎมภีช่างกัลบก ขึ้นเรือสำเภาใหญ่ไปลำเดียวกันใช้ใบไปได้ ๗ วัน สำเภาใหญ่นั้นก็แตกทำลายณท่ามกลางสมุท ชนทั้งสองได้กระดานแผ่นหนึ่งเปนที่อาศรัยคลื่นลมซัดไปถึงเกาะแห่งหนึ่งแล้ว อาศรัยพักอยู่ที่เกาะนั้น กุฎมภีช่างกัลบกนั้นฆ่านกปิ้งบริโภคเปนอาหาร แล้วให้อุบาสกโสดาบันนั้นบ้าง อุบาสกห้ามเสียว่าไม่รับบริโภค คิดโดยสัปปุริสวิสัยว่าในสถานที่นี้ ยกเสียแต่สรณทั้ง ๓ แล้วที่พึ่งอื่นของเราไม่มีอุบาสกนั้นระลึกถึงคุณพระรตนตรัยอยู่เปนอารมณ์ พระยานาคซึ่งบังเกิดแล้วในเกาะนั้นเนรมิตกายให้เปนสำเภาใหญ่เต็มไปด้วยรัตน ๗ ประการ สมุททเทวดาเปนนิยานิกต้นหนสถิตย์ณสำเภาเรือใหญ่นั้นแล้วร้องประกาศสนั่นสำเนียงว่า ชนทั้งหลายผู้จะไปชมพูทวีปนั้นมีอยู่บ้างหรือ อุบาสกโสดาบันก็รับว่า ข้าพเจ้าทั้งหลายจะไปชมพูทวีป เทวดานั้นร้องเรียกขึ้นไปยังสำเภาเรือใหญ่ อุบาสกเมื่อจะขึ้นยังสำเภาเรือใหญ่นั้น จึงร้องเรียกกุฎมภีช่างกัลบก เทพยเจ้าผู้ต้นหนจึงว่า ศีลคุณแลอาจารคุณของช่างกัลบกนั้นไม่มีเพราะเหตุนั้นกุฎมภีช่างกัลบกนั้นหาควรจะขึ้นยังสำเภาเรือใหญ่ลำนี้ไม่ อุบาสกจึงว่าข้อนั้นยกไว้ ข้าพเจ้าให้ส่วนแต่ทานที่ได้ให้แล้ว แลศีลที่ได้รักษาแล้ว แลภาวนาที่เจริญ

แล้ว แก่กุฎุมภีช่างกลับกนั้น ช่างกลับกก็ออกวาจารับว่า ข้าพเจ้าอนุโมทนายินดีตาม ครั้งนั้นเทพยดาจึ่งให้ช่างกลับกลงประดิษฐานณลำเภาเรือใหญ่นั้น นำไปส่งเมือง พาราณสี่ขนทรัพย์ขึ้นในเรือนแห่งชนทั้งสองเสร็จแล้ว กลับไปยังทิพยพิมานแห่งตน บัณฑิตผู้ให้ส่วนบุญส่วนกุศลให้ผู้อนุโมทนาได้ความศุขโดยประการฉนี้ ฯ อดีตวัตถุหนึ่ง ว่า ในอดีตกาลครั้งเมื่อเมืองพาราณสี มีชื่อโมพินี พระโพธิสัตว์เปนพราหมณ์ชื่อสังข์ อยู่ณเมืองโมพินีนั้น จะลงสำเภาเรือใหญ่ไปค้าขาย ได้เห็นพระปัจเจกพุทธเจ้าองค์หนึ่ง อันเหยียบทรายร้อนเดินมาเวลาแดดร้อนกล้าณกลางทาง สังขพราหมณ์มีจิตร์ยินดีว่า บุญเขตร์ของเรามาแล้ว จึ่งถวายร่มแลรองเท้าแด่ปัจเจกพุทธเจ้านั้นแล้วไปยังท่าขึ้นสำเภา เรือใหญ่ ไปถึงวันที่ ๗ สำเภาเรือใหญ่แตก พระบรมโพธิสัตว์พาเอาบุรุษอุปัฏฐาก ผู้หนึ่งแล้วทาสกลกายด้วยน้ำมัน เคี้ยวจุณน้ำตาลกรวดกับสัปปิบริโภคเสร็จแล้ว ให้บุรุษ อุปัฏฐากนั้นบริโภคเสร็จแล้ว ขึ้นบนยอดเสากับบุรุษอุปัฏฐากนั้นโดดโจนไปจากเสา ตกลงที่สุดแห่งอุสุภ ๑ ปรารภจะข้ามมหาสมุทพยายามว่ายอยู่ล่วงไปได้ถึง ๗ วัน ครั้งนั้น มณีเมขลาเทวธิดาซึ่งรักษามหาสมุทปรารถนาจะยกพระโพธิสัตว์ขึ้น จึ่งเนรมิตเรือแล้ว ด้วยรัตนเต็มด้วยแก้ว ๗ ประการ ยกพระโพธิสัตว์ประดิษฐานณรัตนนาวาแล้ว หาแลดู บุรุษอุปัฏฐากไม่ พระโพธิสัตว์จึ่งให้ส่วนกุศลที่ตนได้กระทำแล้ว แด่บุรุษอุปัฏฐากนั้น ให้อนุโมทนาบุรุษนั้นก็ได้อนุโมทนายินดีตามกุศลนั้น เทพยดาเจ้าจึ่งให้บุรุษนั้นประดิษฐาน ในเรือนำมาส่งถึงโมพินีนคร ขนทรัพย์ขึ้นประดิษฐานณเรือนพระโพธิสัตว์แล้วเทพยดา นั้นก็กลับไปยังทิพยวิมานบัณฑิตบุคคลให้ส่วนกุศลให้ผู้อื่นได้อนุโมทนา ได้ความศุขด้วย ประการฉนี้ ซึ่งว่าปัตติทานเปนอุบายที่จะให้เวรีชนบางจำพวกเสื่อมไสนั้น พึงแสดงด้วย วัตถุสุมังคลเสรษฐีเปนสาธกอุทาหรณ์ ดังได้สดับมาในสาสนกาล แห่งพระกัสสปสัมมา-สัมพุทธเจ้าสุมังคลเสรษฐีปูพื้นที่ด้วยอิฐทองสร้างพระวิหารถวายพระทศพล แล้วมาทำ มหกรรมการฉลอง วันหนึ่งเวลาเช้าไปยังสำนักพระศาสดา ได้เห็นโจรคนหนึ่งเท้าเปื้อน เปือกตมคลุมศีษะด้วยผ้าย้อมฝาด นอนอยู่แทบประตูศาลาแห่งหนึ่งใกล้ประตูพระนคร จึ่งเจรจาว่าบุรุษเท้าเปื้อนเปือกตมคนนี้ ชะรอยจะเปนมนุษย์เที่ยวในราตรีแล้วมานอน อยู่นี่ โจรเปิดผ้าแลเห็นสุมังคลเสรษฐีแล้ว คิดแค้นผูกอาฆาฏประทุษร้ายเสรษฐีนั้น

เผานาเสีย ๗ วาร ตัดเท้าโคในคอกเสีย ๗ วาร เผาเรือนเสีย ๗ วาร แล้วยังไม่หายแค้น ไม่อาจให้ความโกรธดับเสียได้ ภายหลังสืบรู้ว่าสิ่งอื่นนอกจากพระคันธกุฎีแล้ว ซึ่งจะเปนที่รักของเสรษฐีนั้นไม่มี เราจะเผาคันธกุฎีนั้นเสียแก้แค้นให้จงได้ เมื่อสมเด็จพระสาศดาจาริยเจ้าเสด็จเข้าไปเพื่อบิณฑบาต โจรนั้นทุบต่อยหม้อน้ำใช้น้ำฉันแล้วจุดเพลิงณพระคันธกุฎีสุมังคลเสรษฐีได้ยินว่าเพลิงไหม้คันธกุฎีมาทันเวลาเพลิงยังไหม้อยู่ก็มิได้มีความโทมนัศแม้มีประมาณน้อยหนึ่ง แล้วสละทรัพย์สร้างพระคันธกุฎีลงใหม่บริจาคทานแด่สมเด็จพระสาศดากับภิกษุพุทธบริพารอีกเปนอันมากเปนการฉลอง โจรผู้ผูกอาฆาฏคิดจะฆ่าเสรษฐีนั้นเสีย เหน็บกฤชเข้าไว้ภายในผ้านุ่งเที่ยวอยู่ในพระวิหารถึง ๗ วัน ก็มิได้ช่องที่จะประทุษร้าย ฝ่ายสุมังคลเสรษฐีถวายทาน ๗ วันแล้วก็กราบทูลพระสาศดาว่าบุรุษคนหนึ่งได้ประทุษร้ายแก่ข้าพระองค์แล้วดังนี้ จนถึงเผาคันธกุฎีเปนที่สุด ข้าพระองค์ให้ส่วนบุญเปนปถมที่แรกในทานนี้แด่บุรุษนั้น โจรได้ฟังคำเสรษฐีให้ส่วนบุญนั้นแล้วคิดว่ากรรมอันหนักหนอเราได้ทำแล้ว เมื่อเราเปนผู้ทำความผิดอย่างนี้ แม้สักว่าความโกรธก็ไม่มีแด่ท่าน ท่านมาให้ส่วนบุญเปนปถมที่แรกในทานนี้แด่เราผู้เดียว เรามาประทุษร้ายในเสรษฐีนี้อันมีคุณ เปนอัศจรรย์เมื่อเราไม่ให้ท่านอดโทษเสีย แม้เทวทัณฑ์จะพึงตกลงณสีสะแห่งเรา โจรคิดแล้วก็หมอบลงใกล้เท้าแห่งเสรษฐี กล่าววาจาขอโทษว่า ขมาหิเมสามิ ข้าแต่เจ้าท่านจงอดโทษแด่ข้าพเจ้าเถิด เสรษฐีได้ถามโจรก็บรรยายความผิดสิ้นทุกสิ่ง เสรษฐีก็รับอดโทษแด่โจรนั้น บัตติทานการให้ส่วนบุญเปนอุบายให้เวรีชนบางจำพวกเลื่อมใสด้วยประการฉนี้ อนึ่ง การให้ส่วนบุญนี้ บัณฑิตชนย่อมประพฤติ แม้ในกาลเมื่อแสดงธรรม ดังสาณุสามเณรเปนต้นฉนั้น มีเนื้อความว่าดังได้สดับมา สาณุสามเณรนั้น เปนบุตรแห่งอุบาสิกาคนหนึ่ง บรรพชาเปนสามเณรแต่กาลเมื่อเปนเด็กอยู่ จำเดิมแต่บรรพชามาแล้ว ก็เปนบุรุษอันพิเศษมีศีลบริบูรณ์ด้วยวัตร์ทำวัตร์ปฏิบัติแด่อาจาริย์อุปัชฌาย์แลภิกษุอาคันตุกะ ครั้นถึงวันฟังธรรมแล้วลุกขึ้นแต่เช้าตั้งน้ำไว้ในโรงน้ำ กวาดโรงเปนที่ฟังธรรม ตามประทีปแล้วป่าวร้องการฟังธรรมด้วยเสียงอันไพเราะ ภิกษุทั้งหลายมาประชุมที่โรงฟังธรรมแล้วอาราธนาสามเณรนั้นให้กล่าวบทภาณ สาณุสามเณรนั้นก็มิได้ผัดเพี้ยนประการใด รับอาราธนาโดยเคารพ ขึ้นยัง

ธรรมาศน์กล่าวบทภาณ เมื่อจะลงจากธรรมาศน์จึ่งกล่าววาจาให้ส่วนบุญว่า มยฺหํ มาตาปีตูนํ อิมสฺมึภณฺเณปตฺติธมฺมิ ข้าพเจ้าให้ส่วนกุศลในการกล่าวบทภาณนี้ แต่บิดามารดาของข้าพเจ้า ก็แลเปนสัตว์ซึ่งเปนมารดาบิดาของสามเณรนั้นในอดีตะภาพเปนลำดับ มาบังเกิดเปนยักขินีมาฟังธรรมกับด้วยเทพยดาทั้งหลายได้ฟังธรรมแล้ว ครั้นสามเณรนั้นได้ให้ส่วนบุญ จึ่งออกวาจารับอนุโมทนาว่า อนุโมทามิตาต ดูกรพ่อข้าพเจ้าอนุโมทนายินดีตามซึ่งส่วนบุญอันท่านให้ บัณฑิตชาติเมื่อได้ประพฤติ นิรามิศกุศลมีกล่าวบทภาณเปนต้น ย่อมให้ส่วนบุญด้วยประการฉนี้ แลข้อซึ่งอุทิศส่วนบุญให้แก่สัตว์อื่น ด้วยเมตตากรุณาจิตร์ฉนี้นั้น เปนจารีตนักปราชญ์ได้ประพฤติมาแล้วแต่ปางก่อน มีนิทัศนอุทาหรณ์ กล่าวด้วยพระเจ้าติโลกวิชัยจักรพรรดิ์ อันทรงบำเพ็ญกุศลแล้ว ทรงอุทิศส่วนบุญให้แด่สรรพสัตว์โดยหิตูปเทศ มโนปนิธิปรวัติ แสดงไว้ในปาฐะแห่งอปทานว่า พระเจ้าติโลกวิชัยทรงอุทิศด้วยพระหฤทัย ทรงประสิทธิ์สุภอรรถวิบุลผลโดยอัศดกนิพนธ์ ๔ คาถาว่า ยํกิญฺจิ กุศลกมฺมํ กตฺตพฺพํกิริยํมม กาเยนวาจามนสาติทเส-สุคตํกตํ ว่ากิจที่ควรทำคือกรรมอันเปนกุศล สิ่งใดสิ่งหนึ่งซึ่งจะพึงทำด้วยกายวาจาใจเปนของ ๆ เราได้สั่งสมก่อสร้างบำเพ็ญแล้วมีอยู่ กุศลทั้งปวงนั้น เราได้ทำแล้วให้เปนไปในเหล่าเทพยดา คือมีอานุภาพวิบากสมบัติกล้า ควรจะนำให้อุบัติบังเกิดในดาวดึงษาลัยทิพยสถาน เยสตฺตาสญฺญิโนอตฺถิ เยจสตฺตาอสญฺญิโน สัตว์เหล่าใดที่มีสัญญา หนึ่งสัตว์ทั้งหลายเหล่าใด ที่มิใช่สัตว์มีสัญญา ดำรงอยู่สักว่ารูปอย่างเดียวก็ดีกตํปุญฺญผลํมยฺหํ ผลแห่งบุญที่เราได้ก่อสร้างแล้วทั้งปวงนี้ สพฺเพภาคีภวนฺตุเต ขอสัตว์ทั้งหลายทั้งปวงครบถ้วนทุกหมู่เหล่า จงมีส่วนจงได้เสวยซึ่งผลแห่งบุญนั้นเถิด เยตํกตํสุวิทิตํ บุญที่เราได้ทำแล้ว สัตว์เหล่าใดได้รู้แจ้งชัดแล้ว ทินฺนํปุญฺญผลํมยา ผลแห่งบุญเราให้แล้วแด่สัตว์ทั้งหลายนั้น เยจตตฺถนชานนฺติ ก็ในหมู่สัตว์เหล่านั้นสัตว์เหล่าใดยังไม่รู้ซึ่งบุญนั้นเหลืออยู่บ้างไซร้ เทวาเตสํนิเวทยุํ ขอเทพยเจ้าผู้ทรงเทวฤทธานุภาพทั้งหลายจงบอกให้สัตว์ทั้งหลายนั้นรู้แจ้งแล้วได้อนุโมทนาเถิด สพฺเพ-โลกมฺหิเยสตฺตา ชีวนฺตาหารเหตุกา สัตว์ทั้งหลายเหล่าใดในโลก บันดาที่มีอาหารเปนเหตุ ย่อมเปนอยู่ดำรงอยู่ เพราะอาหารเปนเครื่องเลี้ยงรูปกาย มนุญฺญํโภชนํ-

สพฺเพลภนฺตุมมเจตสา สัตว์ทั้งหลายเหล่านั้นทั้งปวง ขอจงได้โภชนอันอุดมประณีต เปนที่สูงขึ้นแห่งจิตร์ สำเร็จด้วยบุญฤทธิ์ตามจิตร์แห่งข้าพเจ้าจำนง เกื้อหนุนประโยชน์ศุขฉนี้ พระเจ้าติโลกวิชัยจักรพรรดิ์ ได้ทรงพระอุทิศส่วนพระราชกุศลแด่สรรพสัตว์ด้วยคาถาทั้ง ๔ มีเนื้อความดังถวายวิสัชชนามาฉนี้ เปนตัวอย่างที่บัณฑิตชนเมื่อบำเพ็ญโดยปรกติกาล หรือมีอารมณ์นั้น ๆ มาประจวบแล้ว ควรที่จะอุทิศส่วนกุศลแด่สัตว์อื่นด้วยหิตูปเทศจิตร์โดยเฉภาะแลมิได้เฉภาะ ตามสมควรแก่อารัมณสมัยนั้น ๆ ด้วยประ-การฉนี้ ๆ แลปัตติทานมัยบุญกิริยาวัตถุนี้ เมื่อบัณฑิตมาประพฤติแล้วให้ประโยชน์ตนบริบูรณ์ด้วยสั่งสมปัตติทานขึ้นในสันดาน แลให้ประโยชน์ผู้อื่นบริบูรณ์ด้วยให้เกิดปัตตานุโมทนามัย ๆ อนึ่ง เปนอุบายสมบัติให้เมตตากรุณา มุทิตา ๓ อัปปมัญญาพรหมวิหารนี้ เกิดขึ้นในสันดานตามควร เหตุดังนั้นปราชญ์ผู้ปรีชา พิจารณาเห็นประโยชน์ตนแลประโยชน์ผู้อื่น แล้วพึงทำความเอื้อเฟื้อแลเคารพในปัตติทานมัยบุญกิริยาวัตถุ มีอานิสงสคุณดังรับพระราชทานถวายวิสัชชนามาฉนี้ ๆ เอวํ ก็มีด้วยประการฉนี้ ๆ

ปัตตานุโมทนามัยบุญญกิริยาวัตถุที่ ๗

๏ นมตฺถุสุคตสฺส ๏ ปตฺตึ อนุโมทติ เอตายาติ ปตฺตานุโมทนา ปเรหิ ทินฺนสฺส อทินฺนสฺสาปิ ปุญฺญสฺส มจฺเฉรมลวินิสฺสฏฺเฐน จิตฺเตน อพฺภานุโมทนเจตนา ปตฺตานุโมทนา นามาติ ฯ

อนุสนธิพระธรรมเทศนา มีบุพพาปรสืบเนื่องตามลำดับมา ณบัดนี้จะได้รับพระราชทาน ถวายวิสัชชนาในกามาพจรกุศล ปัตตานุโมทนามัยบุญกิริยาวัตถุคำรบ ๗ ตามนัยพระคำภีร์อัฏฐกถา ฎีกาแลสาธกนิทาน สนองพระเดชพระคุณประดับพระปัญญาบารมีดำเนินเนื้อความในปัตตานุโมทนามัยบุญกิริยาวัตถุนี้ว่า "เจตนาซึ่งบังเกิดขึ้น ห้ามความตระหนี่แลถัมภมานะเปนต้นเสีย ชื่นชมบุญกรรมกุศลธรรมที่ชอบซึ่งผู้อื่นประกอบให้ทั่วมาในตน ชื่อว่าปัตตานุโมทนา พระฎีกาจารย์แสดงโดยพจนพากย์ว่า "ปตฺตึ อนุโมทติ เอตายาติ ปตฺตานุโมทนา" บุคคลย่อมยินดีบันเทิงตามซึ่งส่วนบุญ ด้วยเจตนานั้นเปนเหตุ เพราะฉนั้นเจตนานั้นชื่อว่า ปัตตานุโมทนา เปนเครื่องยินดีตามซึ่งส่วนบุญ พระฎีกาจารย์เจ้าแสดงว่า เจตนาสำหรับบันเทิงตามซึ่งส่วนบุญ เปนเครื่องอนุโมทนาโดยยิ่งซึ่งบุญอันผู้อื่นให้นั้น หรือบุญแม้ที่ผู้อื่นไม่ได้ให้ ก็บันเทิงใจยินดีตาม ด้วยจิตรอันออกเสียห่างไกลแล้วจากความตระหนี่ ชื่อว่าปัตตานุโมทนา ฯ เจตนาเปนเครื่องอนุโมทนาซึ่งส่วนบุญนั้นแลชื่อว่า ปัตตานุโมทนามัย การที่ทำบุญนั้นเปนวัตถุแห่งอานิสงส์ทั้งหลายนั้น ๆ จึงชื่อว่าปัตตานุโมทนามัยบุญกิริยาวัตถุ บุญกิริยาวัตถุแล้วด้วยเจตนาเครื่องอนุโมทนาซึ่งส่วนบุญด้วยประการฉนี้ เมื่อส่วนบุญอันคนทั้งหลายให้หรือ ๆ บุญกิริยาอื่น ๆ ที่บุคคลนั้น ๆ ได้ทำ มีผู้ใดมาบอกให้รู้หรือตนรู้มาด้วยเหตุใดเหตุหนึ่ง แล้วยินดีตามว่าดีแล้วชอบแล้ว กุศลเจตนานั้น บัณฑิตพึงรู้แจ้งว่าปัตตานุโมทนา เมื่อจะแบ่งกาลเบื้องต้นก่อนแต่อนุโมทนา แลเมื่ออนุโมทนาอยู่ แลเมื่อได้อนุโมทนาแล้ว ก็ได้กุศล

เจตนา ฝ่ายปัตตานุโมทนานี้เปน ๓ ประการ ๆ เมื่อบุคคลเกิดกุศลจิตร์คิดว่า เราจักอนุโมทนาซึ่งส่วนบุญส่วนกุศลแต่ผู้นั้น ๆ ดังนี้ เจตนานั้นชื่อว่าบุพพเจตนา กุศลเจตนาเกิดขึ้นแก่บุคคลนั้น เมื่อขณะอนุโมทนาส่วนบุญส่วนกุศลนั้น ๆ อยู่ ชื่อว่าอนุโมทนเจตนาดังมุญจนเจตนาฉนั้น ครั้นได้อนุโมทนาซึ่งส่วนบุญส่วนกุศลแล้ว แลพิจารณาคำนึงไปว่าได้อนุโมทนาซึ่งส่วนบุญส่วนกุศล แต่ผู้นั้น ๆ แล้วดังนี้เกิดด้วยกุศลเจตนาใดกุศลเจตนานั้น ชื่อว่า อปราปรเจตนา แลเจตนาทั้ง ๓ ปรารภการอนุโมทนาซึ่งส่วนบุญส่วนกุศลเปนอารมณ์นี้ ชื่อว่า ปัตตานุโมทนามัยบุญกิริยาวัตถุสิ้น อนึ่งเมื่อบุคคลมาคิดว่า เราจักอนุโมทนาซึ่งส่วนบุญส่วนกุศลของผู้อื่นดังนี้ ส่วนบุพพเจตนาก็ดี เมื่ออนุโมทนาซึ่งส่วนบุญส่วนกุศลอยู่ ส่วนอนุโมทนเจตนาก็ดี เมื่อได้อนุโมทนาซึ่งส่วนบุญส่วนกุศลแล้ว แลพิจารณาคำนึงไปว่า เราได้อนุโมทนาซึ่งส่วนบุญส่วนกุศลแล้วดังนี้ ส่วนอปราปรเจตนาก็ดี ก็ย่อมคิดด้วยกามาพจรกุศล ๘ ดวง ๆ ใด ดวงหนึ่งไม่คิดด้วยจิตร์อื่น นอกจากกามาพจรกุศลจิตร์ ๘ ดวงนั้นเลย ฯ อนึ่งเมื่อใดท่านสงเคราะห์บุญกิริยาวัตถุทั้ง ๑๐ ตามอภิธัมมนัยลงในบุญกิริยาวัตถุตามสุตตันตนัย คงอยู่แต่ทานมัย ศีลมัยภาวนามัยเท่านั้นแล้ว เมื่อนั้นปัตตานุโมทนามัยบุญกิริยาวัตถุนี้ ถึงซึ่งสงเคราะห์เข้าในทานมัย เพราะว่าทานเปนข้าศึกแก่ริศยาแลตระหนี่ แม้ถึงปัตตานุโมทนามัยบุญกิริยาวัตถุแล้วด้วยการอนุโมทนาซึ่งส่วนบุญส่วนกุศลนี้ ก็เปนข้าศึกแก่ริศยา แลความตระหนี่เหมือนทานมัยฉนั้น อาศรัยปัตตานุโมทนามีลักษณอย่างเดียวกับทานมัยด้วยมีปฏิปักษ์เสมอกันฉนี้ เมื่อย่นบุญกิริยาวัตถุ ๑๐ นี้เปน ๓ ปัตตานุโมทนาจึงสงเคราะห์เข้าในทานมัยด้วยประการฉนี้ แลปัตตานุโมทนามัยบุญกิริยาวัตถุนี้ ท่านแสดงด้วยอนุโมทนาบุญฝ่ายบุพพเปตพลี ดังมีมาในติโรกุฑกัณฑ์ แลอนุโมทนาส่วนบุญที่บัณฑิตได้บำเพ็ญแล้ว แลให้เพื่ออนุโมทนาโดยเฉภาะ ดังอุบาสกโสดาบันให้ส่วนบุญแก่กุฎมภีช่างกลับกก ช่างกลับกก็รับอนุโมทนา แลสังขพราหมณ์ให้แก่บุรุษอุปัฏฐาก บุรุษอุปัฏ-ฐากนั้นก็รับอนุโมทนาส่วนบุญนั้น ในนิคมคาถาแห่งกาลทานสูตร์ ก็ได้แสดงปัตตานุ-โมทนานั้นไว้ว่า 'เย จ ตตฺถานุโมทนฺติ' ก็บุคคลเหล่าใดมิใช่เจ้าของทาน มิใช่ผู้บริจาค

ทานเปนแต่อนุโมทนายินดีตามบันเทิงจิตร์ ตามนัยในกาลทานนั้น ทักขิณาก็ไม่พร่องไป เพราะผู้อื่นมาอนุโมทนานั้น แม้ชนซึ่งอนุโมทนาเหล่านั้นก็เปนผู้ได้บุญในกาลทานด้วยดังนี้ อันนี้บัตตานุโมทนามัยกุศลสัตว์สั่งสมอาศรัยทานที่ท่านบริจาคนั้นฯ เมื่อจะกล่าวโดยสามัญลักษณแลยุติแล้ว เจตนาที่เปนกุศลเกิดขึ้นเปนเหตุ แล้วอนุโมทนายินดีตาม ต่อสิ่งสุจริตความชอบที่ท่านผู้อื่นประกอบ ได้บำเพ็ญได้ปฏิบัติด้วยกายวาจาใจ อนุโมทนาเจตนานั้นชื่อว่าอนุโมทนามัยบุญกิริยาวัตถุทุกประการ ก็แลเมื่อท่านสัปปุรุษมีสันดานดีสงบรำงับมาสละบริจาคซึ่งพัศดุสิ่งของยากที่บุคคลจะสละได้ แลมาทำซึ่งกิจอันยิ่งใหญ่ ยากที่บุคคลอื่น ๆ จะทำได้ อสัปปุรุษพาลชนสันดานทรามทรพลโฉดเขลา ย่อมไม่ประพฤติตาม แลอนุโมทนายินดีตาม ต่อความชอบด้วยใจแลวาจา ฝ่ายสัปปุรุษสาธุชนบัณฑิตชาติ ดำเนินด้วยปรีชาจึงประพฤติปฏิบัติตาม แลอนุโมทนาต่อความชอบนั้น ให้ปราชญ์พึงสำรอกด้วยวัตถุนิทานแห่งนายสุมนมาลาการ แลกาพอำมาตย์ชุณหอำมาตย์ เปนนิทัสสนนัย ว่านายสุมนมาลาการ ถวายดอกมลิในพระเจ้าพิมพิสารบรมกษัตริย์วันละ ๘ ทนาน ๆ รับพระราชทานมูลราคา ๘ กหาปณ ๆ เปนนิตย์ วันหนึ่งถือดอกไม้จะไปถวายตามกำหนด ครั้นได้เห็นสมเด็จพระบรมสุคตอันภิกษุสงฆ์แวดล้อมเปนพุทธบริวาร เปล่งพระรัศมีมีพรรณ๖ประการ เสด็จพระพุทธดำเนินยังพระนครเพื่อบิณฑบาต นายสุมนมาลาการเกิดความเลื่อมใส บริจาคชีวิตไม่คิดต่อราชภัย ถวายดอกมลิ ๘ ทนานนั้น ซัดไปเปนพุทธบูชาดอกไม้ที่ซัดไป ๆ ก็ประดิษฐานเปนเพดานแลฝาเบื้องซ้ายขวา แลด้านปรัศดางค์สมเด็จพระโลกนาถ เสด็จพระพุทธดำเนินไป ดอกไม้ซึ่งเปนฝาใน ๓ ด้านแลเปนเพดานในเบื้องบนนั้น ก็มิได้กระจัดกระจายไป พระองค์ทรงสถิตย์ที่ใด ดอกไม้ก็หยุดอยู่ในที่นั้น เปนมหัศจรรย์เอิกเกริกทั่วสกลนคร ฝ่ายนายมาลาการได้บูชาด้วยกำลังความเลื่อมใส กล้าฉนั้นแล้ว ชมบูชาตามสมควรแก่ความเลื่อมใส ถวายนมัศการแล้วถือเอากระเช้าเปล่ากลับไปเรือนฯ ภรรยาไต่ถามก็แสดงความว่า บูชาพระบรมโลกนาถเจ้าด้วยดอกไม้ ๘ ทนานนั้น ไม่ได้ถวายในพระมหากระษัตริย์เจ้า แล้วเล่าอัศจรรย์ในพระพุทธบูชานั้นแก่ภรรยาทุกประการ ฝ่ายภรรยาเปนสัตรีอันธพาล ไม่ทำความเลื่อมใสในกุศลอัศจรรย์นั้นคิดจะปลีกตนเสียให้พ้นจากราชภัย อันเกลือกจะมีมาเพราะขาดถวายดอกไม้ไปวันหนึ่งนั้น

พาบุตร์ธิดาไปเฝ้าพระเจ้าพิมพิสารกราบทูลให้ทรงทราบว่า ตนไม่ได้พร้อมใจกับนายสุมน-มาลาการ แล้วให้ขาดการถวายดอกไม้ไปวันหนึ่งนั้น เมื่อราชทัณฑ์จะมีมาแก่นายมาลาการฉันใด จงถึงแก่นายมาลาการนั้นผู้เดียว พระเจ้าพิมพิสารได้ทรงฟังแล้วทรงพระดำริห์ว่าสัตรีนี้เปนสัตรีอันธพาลหาได้เกิดความเลื่อมใสในคุณความอัศจรรย์ฉนี้ไม่ ท้าวเธอส่งสัตรีภาพนั้นไปแล้ว เสด็จพระราชดำเนินยังสำนักพระศาสดาโดยด่วน ทรงสัญจรตามเสด็จพระศาสดาด้วยอำนาจแห่งความเลื่อมใสอันมีกำลังกล้า สมเด็จพระศาสดาทรงทราบความเลื่อมใสแห่งบรมกระษัตริย์แล้ว พระพุทธประสงค์จะทำคุณนายมาลาการให้ปรากฏ เสด็จพุทธดำเนินตามพระศาสดา ด้วยอำนาจทางหลวง เที่ยวประกาศตลอดระยะย่าน ๓ คาพยุตไม่ประทานบาตย์ทรงให้แก่ผู้ใด เสด็จไปถึงหน้าพระลานประทานบาตร์ให้แก่พระเจ้าพิมพิ-สารแล้วทรงนั่งณสถานพระลานหลวงนั้น ท้าวเธอทรงอังฆาศด้วยอาหารบิณฑบาตอันประณีต เสด็จภัตตกิจแล้วพระองค์เสด็จพระพุทธดำเนินยังพระเชตุวัน พุทธาธิวาศวิหาร เสด็จไปสู่พระคันธกุฎี ดอกไม้ทั้งหลายนั้นก็ตกลงประดิษฐานอยู่ณซุ้มพระทวารสิ้นฯ ฝ่ายสมเด็จบรมกระษัตริย์ส่งเสด็จพระศาสดาแล้ว เสด็จสู่พระราชนิเวศน์ทรงอนุโมทนาต่อบูชาพิเศษของนายมาลาการแล้ว ทรงพระราชทานพาหนะคือช้างแลม้า ทาษทาษีแลนารีประดับด้วยสรรพอลังการแลบ้านส่วยสิ่งละ ๘ ๆ กับกหาปณ ๘ พัน กับเครื่องประดับใหญ่ ๘ สำรับแก่นายสุมนมาลาการทรงแสดงซึ่งอนุโมทนาต่อพุทธบูชาซึ่งผู้อื่นยากที่จะกระทำ นายมาลาการบริจาคชีวิตแล้วกระทำได้เปนอัศจรรย์นัก ควรที่บัณฑิตจะอนุโมทนาฉนี้ ฯ แลวัตถุนิทานแห่งกาฬอำมาตย์ชุณหอำมาตย์นั้นว่าดังได้สดับมา พระเจ้าปัสเสนทิโกศล-ราชทรงบำเพ็ญอสทิสทานเปนมหาบริจาค อันผู้อื่นนอกจากบรมกระษัตริย์ผู้ได้มุทธาภิเศกแล้ว ไม่สามารถจะบำเพ็ญได้นั้น กาฬอำมาตย์ปรารภทานบริจาคนั้นคิดว่า ความเสื่อมแห่งราชตระกูลมีมาแล้วหนอ โดยกาลวันเดียวเท่านั้น พระราชทรัพย์มาสิ้นไปถึง ๑๔ โกฏภิกษุทั้งหลายผู้ปฏิคาหกบริโภคทานนี้แล้วจักไปนอนหลับเสีย โอราชตระกูลฉิบหายเสียแล้วหนอ พระราชทรัพย์ในราชตระกูลมาพินาศไปแล้วหนอ ฯ กาฬอำมาตย์คิดโดยความตระหนี่ ไม่คิดยินดีต่อพระราชกุศลทานบริจาคนั้น โดยนิยมดังนี้ฯ ฝ่ายชุณหอำมาตย์ชื่นชมอนุโมทนาต่อพระราชกุศลมหาทานบริจาคจึงคิดว่า ทานของพระมหากระษัตริย์เจ้าเปน

อัศจรรย์เพราะว่า ทานแล้วด้วยไทยธรรมประณีตอุดมมหัศฆภัณฑ์เห็นปานฉนี้ ผู้อื่นที่ไม่สถิตย์ในไอสุริยสถาน เปนพระมหากระษัตริย์มุทธาภิสิตประเทศราชแล้ว ไม่สามารถจะบำเพ็ญบริจาคได้ เมื่อสมมุติเทวราชทรงบำเพ็ญทานเปนการบริจาคใหญ่ฉนี้ พระองค์จะไม่ทรงพระราชทานส่วนพระราชกุศลแด่สรรพสัตว์ทั้งหลายนั้นไม่มีแล้ว พระราชหทัยทรงกระเษมนฤมลพ้นอิสสามัจฉริยโทษ โปรดประทานส่วนพระราชกุศล แด่สรรพสัตว์เราผู้เสวกามาตย์ราชภัฏตามเสด็จสมเด็จพระบรมกระษัตริย์ทั้งกายทั้งวาจา ขออนุโมทนายินดีตามซึ่งพระราชกุศลมหาทานบริจาคนี้ ชุณหอำมาตย์มาคิดชอบอนุโมทนาต่อพระราช-กุศลทานมัยนั้น ด้วยประการฉนี้ ๆ เมื่อสัปปุรุษสาธุชนมาบริจาคซึ่งสิ่งของยากที่ผู้อื่น ๆ จะบริจาคได้อสัปปุรุษพาลชนย่อมไม่อนุโมทนาแม้แต่ด้วยใจ จะป่วยกล่าวไปใยถึงที่จะทำตามด้วยกายวาจานั้นเล่า ฯ ฝ่ายสัปปุรุษสาธุชนบัณฑิตชาติมาคิดชอบแล้ว อนุโมทนายินดีตามด้วย อัธยาศัย กุศลฉันทบริสุทธิไกลจากถัมภอิสสาแลตระหนี่เปนต้น อาศรัยความประพฤติของเหล่าพาลชน แลบัณฑิตนั้นต่างกันโดยฉันทแลอัธยาศัยฉนี้ จึ่งมีพุทธภาสิตคาถาแสดงมิจฉาปฏิบัติแลภพภายหน้าของพาลชน แลสัมมาปฏิบัติแลสุภวิบุลผลของบัณฑิตชาตินั้นไว้ โดยอินทรวิเชียรฉันท์ฉนี้ว่า "นเวกทริยา เทวโลกํ วชฺชนฺติ พาลาหเว นปฺปสํสนฺติ ทานํ ธีโรจ ทานํ อนุโมทมาโน เตเนว โส โหติ สุขี ปรตฺถ" ดังนี้ มีความว่าเหล่าชนผู้ตระหนี่เหนียวแน่นซึ่งยาจกยากที่จะเข้าใกล้ได้ ครั้นมรณแล้วก็ย่อมไม่ไปยังเทวโลกได้ พาลชนโฉดเขลาไร้ปรีชาญาณตัดประโยชน์ตนประโยชน์ท่าน แลประโยชน์ภพนี้ภพหน้าเสีย ดำรงชีพด้วยสักว่าหายใจเข้าหายใจออกสองสถานเท่านั้น มีทุจริตในไตรทวารเปนเครื่องหมายให้ปราชญ์รู้จักว่าตนเปนพาลชน คนพาลพวกนี้ย่อมไม่สรรเสริญซึ่งทานเลย ก็แต่บุคคลมีปรีชารู้เหตุผลรู้อรรถธรรมเปนโคจรนั้น อนุโมทนายินดีตามซึ่งทานการให้นั้นอยู่เปนอาจิณจริยา อาศรัยกุศลสำเร็จด้วยปัตตานุโมทนา นั้นแลเปนชนกเหตุผู้มีปรีชานั้น จึ่งมีความศุขพิเศษส่วนอิฏฐผล ณ ภพเบื้องหน้า ข้อซึ่งเบือนหนีไม่อนุโมทนาต่อสิ่งที่ชอบมีทานเปนต้น เปนความปฏิบัติของคนพาล อสัปปุรุษผู้โฉดเขลาการที่มีจิตรเบิกบานอนุโมทนาอำนวยตามต่อสิ่งที่ชอบมีทานเปนต้น อันท่านผู้อื่นประกอบเปนสาธุกิจปฏิบัติชอบของสัปปุรุษบัณฑิตชน มีวัตถุ

สาธกทั้งสอง ดังรับพระราชทานถวายวิสัชชนามาฉนี้ แลการอนุโมทนานี้ เมื่อบุคคลมาปฏิบัติสั่งสมด้วยยินดีตามส่วนบุญ แต่บุญสุจริตกิจชอบที่ผู้ใดบำเพ็ญแล้ว เจ้าของผู้บำเพ็ญแล้วนั้นจะออกปากให้หรือ ๆ ไม่ออกปากให้ก็ดี บุคคลได้ยินได้ฟังได้รู้แล้ว ไม่กระด้างด้วยถัมภ์ไม่อิสสาแลมานะ ดำรงจิตรอนุโมทนายินดีตามอยู่ฉนั้น ก็ให้ปัตตานุโมทนามัยบุญกิริยาวัตถุ เกิดขึ้นในสันดานตนเปนส่วนตนอย่างหนึ่งแล้ว ๆ อนึ่งมาอนุโมทนาด้วยกายวิการวจีวิการ ให้ผู้บำเพ็ญนั้นรู้ว่า ตนอนุโมทนาก็เปนเพิ่มกำลังแต่ผู้ประพฤติชอบ ผู้ประพฤติชอบนั้นก็จะปรีดาปราโมทย์ แลอุสสาหมั่นถ้อนกล้าหาญบำเพ็ญสุจริตนั้น คงอยู่ตามปรกติกาลหรือเจริญมากขึ้นกว่าเก่า ข้อนี้เปนส่วนประโยชน์ผู้อื่น บุคคลผู้อนุโมทนาส่วนบุญอนุโมทนาต่อสิ่งที่สุจริตชอบของผู้อื่น ย่อมบำเพ็ญประโยชน์ตนประโยชน์ผู้อื่นให้บริบูรณ์ขึ้น ด้วยประการฉนี้ ก็แลซึ่งอนุโมทนาต่อกิจชอบที่ผู้อื่นประกอบแลอนุโมทนากถาภาสิตโดยเปนสุภาสิตนี้นั้นเปนปรกติธรรมปฏิบัติของนักปราชญ์ มีสมเด็จพระศาสดาบรมโลกนาถเจ้าเปนต้น ได้ประพฤติมาเหมือนเมื่อครั้งเสด็จจำพรรษาเมืองเวรัญชาเกิดเข้าแพง ภิกษุทั้งหลายได้เข้าแดงประมาณแล่งหนึ่ง ๆ มาแตสำนักพ่อค้าม้าแล้วใส่ครกตำบริโภค ห้ามความพิบัติวิกล เพราะเดือดร้อนแลอิจฉาจารเสีย พระองค์ก็ได้ทรงอนุโมทนาว่า ซึ่งได้ชำนะต่อความเดือดร้อนอิจฉาจารได้นั้น เปนความดีโดยสัปปุริสวิสัย ครั้งหนึ่งราชบริษัทเมืองราชคฤห์ประชุมแลปฤกษากันว่า จะถวายเงินแลทองแก่ภิกษุทั้งหลาย บัณฑิตผู้หนึ่งชื่อว่ามณิจุฬกนั่งอยู่ในหมู่ราชบริษัทนั้นด้วยชักเหตุผลมาแสดงให้เห็นแล้วห้ามบริษัทเสียว่าไม่ควร แล้วเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้ากราบทูลเนื้อความนั้น ๆ พระองค์ก็ทรงอนุโมทนาว่า ซึ่งได้ห้ามเสียตามเหตุผลให้บริษัทรู้ว่า สมณศากยปุตติยมณฑลไม่ยินดีเงินทองนั้นเปนความชอบแล้ว ซึ่งทรงอนุโมทนาต่อสิ่งชอบที่คฤหัษฐ์บรรพชิต ได้ประกอบโดยนัยเปนต้นฉนี้ มีในพระวินัยปริยาย ครั้งหนึ่งพระเจ้าปัสเสนทิโกศล ได้ทรงสดับธรรมิกถาพุทโธวาทเนือง ๆ ก็ทรงพระปรีชาสามารถ ทรงพระดำริห์ถึงมิจฉาปฏิบัติแลสัมมาปฏิบัติ ดำเนินตามพุทธานุมัติได้เสด็จอยู่ ณ ที่สงัดทรงพระดำริห์ว่า ชนเหล่าใดในโลกนี้มาประพฤติทุจริตด้วยกายวาจาใจอยู่ ไม่สละละเสียได้แล้ว ชนเหล่านั้นไม่รักตน ชนเหล่าใดมาประพฤติสุจริตด้วยไตรทวารอยู่ สละละทุจริตเสียห่างไกล

ชนเหล่านั้นรักตน ทรงดำริห์ฉนี้แล้วเสด็จไปยังพระเชตวันทูลข้อพระราชปริวิตกทั้งปวงแด่พระโลกนาถ พระองค์ก็ทรงอนุโมทนาเนื้อความนั้นว่า เปนจริงดังพระราชดำริห์แล้ว ตรัสธรรมปริยายนั้นซ้ำอีกวาระหนึ่ง เพิ่มอุปมาเข้าให้พิศดารว่า ผู้ประพฤติทุจริตด้วยไตรทวารนั้น แม้มาเจรจาว่ารักตนก็หาสมตามสัปริสวิสัยไม่เหมือนไพรีปองร้ายมาประพฤติความฉิบหายแด่ปัจจามิตร์มิตร์ฉนั้นเหล่าชนซึ่งมาประพฤติสุจริตธรรม แม้มาเจรจาว่าไม่รักตนก็ชื่อว่าเปนผู้รักตนตามสัปปุริสวิสัย เหมือนมิตร์สหายใจผูกพันธ์ประพฤติศุขประโยชน์แด่มิตร์สหายฉนั้นดังนี้ อนึ่งเมื่อภิกษุทั้งหลายได้ฟังมธุปิณฑิกธรรมปริยายแด่สำนักพระกัจจายนเถรเจ้าแล้ว ไปเฝ้าพระศาสดากราบทูลโดยที่พระเถรเจ้าได้พยากรณ์แล้วนั้น พระองค์ก็ทรงอนุโมทนาว่า ดังพระองค์ได้ทรงพยากรณ์แล้วก็ตรัสสั่งภิกษุทั้งหลายให้จำทรงเนื้อความนั้นไว้ อย่างพระมหากัจจายนเถรเจ้าได้พยากรณ์นั้น ฯ ซึ่งทรงอนุโมทนาต่อสุภาสิตที่คฤหัษฐ์บรรพชิตได้ประกอบโดยนัยเปนต้นฉนี้ มีในสุตตันตปริยายฯ ข้อซึ่งอนุโมทนาต่อสิ่งชอบที่ควรอนุโมทนานั้น เปนธรรมปฏิบัติของนักปราชญ์ทั้งหลายมีพระพุทธเจ้าเปนต้นด้วยประการฉนี้ ก็แลปัตตานุโมทนามัยบุญกิริยาวัตถุนี้ เมื่อสัปปุรุษสาธุชนบำเพ็ญปฏิบัติ ก็เปนอุบายบำบัดถัมภแลมานอิสสาเปนต้นเสียให้บางเบา แลให้มุทิตาอัปปมัญญาพรหมวิหารเจริญขึ้นในสันดานแห่งนรชาติผู้อนุโมทนานั้น ปัตตานุโมทนามัยกุศล มีอานิสงส์คุณวิเศษ มีนัยเปนต้น ดังรับพระราชทานถวายวิสัชชนามาฉนี้ เอวํ ก็มี ฯ

ธัมมเทสนามัยบุญญกิริยาวัตถุที่ ๘

๚ นมตฺถุสุคตสฺส ๚ ธมฺมํเทเสนฺติ เอตายาติ ธมฺมเทสนา๚ ลาภสกฺการาทีสุนิรเปกฺขตาย โยนิโสมนสิการโต หิตูปเทสเจตนา ธมฺมเทสนานามาติ ๚

อนุสนธิพระธรรมเทศนา มีบุพพาประสืบเนื่องตามลำดับมา บัดนี้จะได้รับพระราชทานถวายวิสัชชนา ในกามาพจรกุศลธรรมเทสนามัยบุญญกิริยาวัตถุที่ ๘ สนองพระเดชพระคุณประดับพระบัญญาบารมี ๆ ดำเนินเนื้อความว่าเจตนาซึ่งบังเกิดขึ้นห้ามความเกียจคร้านเสียให้ห่างไกล ดำรงจิตร์คิดตั้งประโยชน์แต่ผู้อื่นแสดงข้ออัตถธัมมะสอนผู้อื่นด้วยประโยคกาย แลประโยควาจาโดยอัธยาศรัยอันบริสุทธิ์ไม่เศร้าหมอง ชื่อว่าธัมมเทสนาเจตนาเครื่องแสดงธรรม ๆ พระฎีกาจารย์เจ้าแสดงวจนัตถแลสรูปแห่งธรรมเทสนานั้นไว้ว่า "ธมฺมํ เทเสนฺติ เอตาย" ชนทั้งหลายแสดงซึ่งธรรม ด้วยเจตนาอันเกิดขึ้นในจิตร์นั้นเปนเหตุ เจตนานั้นชื่อว่าธรรมเทสนาคือกุศลเจตนาเปนเหตุให้บุคคลตั้งจิตร์แสดงซึ่งธรรม ๆ โดยเนื้อความว่า บุคคลมีจิตร์บริสุทธิ์มิได้ประสงค์ต่อความสรรเสริญ แลโลกามิศลาภสักการเปนที่ตั้งหวังจะให้เปนคุณประโยชน์แก่บุคคลผู้อื่น อันได้สดับจะให้รู้ซึ่งเนื้อความอันลึกลับที่บุคคลทั้งหลายนั้นยังมิได้รู้ และอนุเคราะห์เนื้อความที่รู้แล้วให้แจ่มแจ้งประจักษ์ชัดผู้สดับนั้นจะได้ปฏิบัติให้เปนประโยชน์แก่ตนก็ดี หรือบุคคลปราถนาจะให้เปนประโยชน์แก่ตนด้วย เมื่อแสดงไปรู้อัตถธัมม ได้ปีติปราโมทย์ทั้งหลายอยู่จนถึงพ้นจากอาสวะกองกิเลส สำเร็จเปนวิมุตตายตนะแกตนก็ดี แล้วและแสดงธรรมสั่งสอนบุคคลผู้อื่น ด้วยกุศลเจตนาใด กุศลเจตนานั้นชื่อธรรมเทสนาเปนบุญญกิริยาวัตถุประการ ๑ ๆ แม้ถึงเจตนาซึ่งเปนเหตุแสดงซึ่งวิชาอันไม่มีโทษ มีการนับและการช่างแกะช่างกลึง เปนต้น สั่งสอนบุคคลผู้อื่น ก็สงเคราะห์ลงในธรรมเทสนามัยบุญญกิริยาวัตถุ

นั้นสิ้น ๆ เมื่อจะแสดงเนื้อความพิศดารแห่งธรรมเทศนานั้น พึงกำหนดรู้ซึ่งธรรมนั้นก่อน ๆ แท้จริงคำว่า ธมฺโมนั้น เปนชื่อแห่งส่วนที่เปนคุณ ความชอบสรรพสิ่งกายวจีมโนกรรม อันไม่มีโทษ จะให้เปนคุณสุขประโยชน์ แก่บุคคลผู้ประพฤติปฏิบัติทำตาม ในปัจจุบันชาติเห็นประจักษ์ แลภพเบื้องหน้า เปนวิสัยแห่งปัญญาของบัณฑิตชนส่วนซึ่งเปนความชอบนี้ ชื่อว่า ธมฺโม โดยสัททนัยว่า "อตฺตานํ ธาเรนฺตํ ธาเรตีติธมฺโม" สภาวพิเศษอันใด ทรงไว้ซึ่งบุคคลผู้ทรงตนไว้ ด้วยสามารถให้ได้เสวยผลสุขโสมนัศตามสมควร สภาวพิเศษนั้น ชื่อว่า ธมฺโม ๆ เมื่อจะกล่าวด้วยอำนาจพระรัตนตรัย คือพระพุทธ พระ-ธรรม พระสงฆ์แล้ว ธรรมนั้นเปนสามประการ คือ ปริยัติธรรม ๑ ปฏิบัติธรรม ๑ ปฏิเวธธรรม ๑ ฯ แท้จริงคำแห่งพระพุทธเจ้า ซึ่งพระองค์ตรัสเทศนาสั่งสอนสัตว์ เทศนาเปนโวหารแลปรมัตถ์หรือทรงบัญญัติแต่งตั้งไว้เปนสิกขาบท อุทเทสมาติกาเปนต้น ส่วนข้างวินัยหรือเปล่งออกเปนพุทธอุทานในกาลบางสมัยก็ดี พุทธวจนะทั้งปวงนั้นชื่อว่า ปริยัติธรรม เพราะบุคคลจะพึงถึงรอบด้วยจำทรงบอกกล่าวเล่าบ่นท่องสาธยาย อุตส่าห์เรียนอุเทศ ปริปุจฉาถามอัตถเนื้อความให้เข้าใจเปนต้น ส่วนนี้ชื่อว่าปริยัติธรรมแลปริยัติธรรมแสดงประกาศเบิดเผยซึ่งข้อปฏิบัติ คือศีลสมาธิปัญญาอันใด ศีล สมาธิปัญญากับธรรมที่เปนอุปการนั้น ชื่อว่าปฏิบัติธรรม แลศีลสมาธิปัญญาซึ่งเปนปฏิบัติ-ธรรมนั้น เมื่อสัตว์บำเพ็ญทำให้บริบูรณ์แล้ว ย่อมให้บันลุคุณพิเศษคืออริยมรรคอริยผลโลกุตตราภิสมัย สมมตนิยมไว้ว่า โลกุตรธรรมอันสละกิเลสขาดเปนสมุจเฉทปหาน ตามกำลังแห่งตน ๆ นั้น ชื่อว่าปฏิเวธธรรม ด้วยอัตถว่า อันบุคคลผู้ปฏิบัติ จะพึงตรัสรู้ตลอดด้วยปัญญา ฯ ธรรมนั้นเมื่อกล่าวด้วยอำนาจแห่งธรรม อันนับเนื่องในรตนตรัยได้ประเภทสาม คือ ปริยัติ ปฏิบัติ ปฏิเวธ ดังพรรณนามาฉนี้ ฯ ในธรรมทั้งสามนั้น ปฏิเวธธรรมจะมีก็เพราะอาศรัยปฏิบัติ เปนบุพพภาคเบื้องต้น ข้อปฏิบัติเล่าบุคคลผู้ปฏิบัติจะได้ปฏิบัติ ก็อาศรัยได้เล่าเรียนศึกษาสดับฟังปริยัติธรรมนั้นเปนมูลเค้า ฯ เหตุการณ์ดังนั้นปริยัติธรรมจึงชื่อว่าเปนมูลเปนรากเง่า แห่งปฏิบัติ แลปฏิเวธทั้งสองนั้น ธรรมสาม

อย่างนี้ก็ดีสรรพสิ่งอันเปนกุศลไม่มีโทษ ย่อมเปนไปเพื่อศุขและประโยชน์แด่ผู้ประพฤติผู้ปฏิบัตินั้นก็ดี ชื่อว่าธรรมทั้งสิ้น ฯ กุศลเจตนาเกิดขึ้นเปนเหตุ ให้บุคคลแสดงธรรมดังกล่าวมานี้ สั่งสอนผู้อื่นด้วยอัธยาศรัยอันบริสุทธิ์ไม่เศร้าหมอง ชื่อธรรมเทสนามัยบุญญกิริยาด้วยประการฉนี้ ฯ เมื่อจะแบ่งกาลเบื้องต้นก่อนแต่แสดง แลขณะเมื่อแสดงอยู่ และเมื่อแสดงแล้ว ก็ได้กุศลเจตนานั้นเปนสาม คือบุพพเจตนา เทสนเจตนา อปราปรเจตนา ชื่อว่าธรรมเทสนามัยบุญญกิริยาวัตถุสิ้น ฯ อนึ่งเมื่อบุคคลมาคิดว่า เราจักแสดงธรรมแก่ผู้อื่นดังนี้ ก็ย่อมคิดด้วยกามาพจรกุศลจิตร์ ๘ ดวง ดวงใดดวงหนึ่ง เมื่อบุคคลแสดงธรรมสอนผู้อื่นอยู่ก็ย่อมแสดงด้วยกุศลจิตร์ ๘ ดวงนั้น ดวงใดดวงหนึ่ง เมื่อบุคคลมาพิจารณาคำนึงไปว่า เราได้แสดงธรรมแก่ผู้อื่นแล้ว ดังนี้เล่าก็ย่อมพิจารณาด้วยกามาพจรกุศลจิตร์ ๘ ดวง ๆ ใดดวงหนึ่ง ๆ ก็แลเมื่อใดท่านสงเคราะห์บุญญกิริยาวัตถุทั้ง ๑๐ ตามอภิธรรมนัยลงในบุญญกิริยาวัตถุตามสุตตันตนัย คงอยู่แต่ทานมัย ศีลมัย ภาวนามัย เท่านั้นแล้ว เมื่อนั้นธรรมเทสนามัยบุญญกิริยาวัตถุนี้ ถึงซึ่งสงเคราะห์ในภาวนามัยเพราะเหตุธรรมเทสนานี้ เปนอาเสวนฝ่ายปัญญาฯ และเมื่อบุคคลแสดงธรรมแก่ผู้อื่นนั้นมีอาการวิเศษ ๔ ประการ คือแจกกุศลอกุศลออกให้ผู้ฟังรู้เข้าใจ แจกกุศลกรรมบถ อกุศลกรรมบถออกให้ผู้ฟังรู้แจ่มแจ้ง ๑ ทำซึ่งกรรมแลกรรมวิบากให้ปรากฏให้ชัดทำซึ่งโลกนี้โลกหน้าให้ปรากฏให้ชัดประหนึ่งแสดงให้เห็นประจักษ์ ๑ ให้ผู้ฟังกลับจากธรรมทั้งหลายที่เปนอกุศล ๑ ให้ผู้ฟังตั้งอยู่ในธรรมทั้งหลายที่เปนกุศล ๑ บุคคลประพฤติอาการ ๔ อย่างอยู่ แสดงธรรมแก่ผู้อื่น ชื่อว่าแสดงธรรม ฯ เจตนาแห่งผู้นั้น ชื่อว่าธรรมเทสนา ฯ แลอาการที่ ๑ ซึ่งว่าแจกออกซึ่งกุศลอกุศล แจกออกซึ่งกุศลกรรมบถอกุศลกรรมบถนั้นคือแจกออกว่า ธรรมเหล่านี้เปนกุศลธรรม ธรรมเหล่านี้เปนอกุศลธรรมทั้งหลายที่เปนอกุศลเหล่านี้มีโทษที่ผู้มีปัญญาจะพึงว่ากล่าวติเตียน มีโทษที่บุคคลจะพึงเว้นเสีย ท่านผู้รู้หากติเตียน เมื่อบุคคลมาสมาทานถือมั่นแล้ว ย่อมเปนไปเพื่อความฉิบหายมิใช่ประโยชน์เกื้อกูล เปนไปเพื่อความทุกข์กายทุกข์จิตร์ที่สัตว์เกลียดชัง ธรรม

ทั้งหลายที่เปนกุศลเหล่านี้ไม่มีโทษ ท่านผู้รู้หากสรรเสริญ เมื่อบุคคลมาสมาทานถือมั่นชื่นชมว่าชอบแล้ว ย่อมเปนไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความสุขกายสุขจิตรที่สัตว์รักใคร่ปราถนา จำแนกบาปแลบุญโดยนัยนี้เปนอาการที่ ๑ คือจำแนกกุศลอกุศล จำแนกกุศลกรรมบถ อกุศลกรรมบถนั้น ๆ อาการที่สองซึ่งว่า ทำกรรมแลกรรมวิบาก และโลกนี้โลกหน้า ให้ปรากฏนั้นผู้แสดงสั่งสอนให้ปรากฏแก่ผู้ฟังว่า เจตนาความคิดอ่านเปนตัวกรรม เจตนาที่เปนกุศลเปนกุศลกรรม เจตนาที่เปนอกุศลเปนอกุศลกรรม สุขกายจิตร์เปนผลสุกพิเศษไปแต่กุศลกรรม เปนวิบากแห่งกุศลกรรม ๆ ทุกข์กายจิตร์ เปนผลทุกข์พิเศษไป แต่อกุศลกรรม เปนวิบากแห่งอกุศลกรรม ความบริบูรณ์ด้วยความเพียรความหมั่น ต่อสืบบ่สาตร์อุบายเลี้ยงชีพนั้น ๆ และรักษาทรัพย์ที่ได้มา แล้วด้วยการขวนขวายนั้นไว้ ไม่ให้เปนอันตราย แลคบกัลยาณชนมาเปนมิตร์เปนสหาย และเลี้ยงชีวิตเสมอกับทรัพย์ที่เกิดขึ้น ๔ ประการนี้ เปนไปเพื่อประโยชน์และความสุขในภพปั๊จยุบัน ๆ ความบริบูรณ์ด้วยความเชื่อ บริบูรณ์ด้วยศีล บริบูรณ์ด้วยการบริจาค บริบูรณ์ด้วยปัญญา ๔ ประการนี้ เปนไปเพื่อประโยชน์และความศุขณะภพนี้และเบื้องหน้า ซึ่งมาทำกรรมแลกรรมวิบาก แลโลกนี้โลกหน้าให้ปรากฏโดยนัยนี้ เปนอาการที่สอง ๆ อาการที่สามซึ่งว่าให้ผู้ฟังกลับจากอกุศลนั้น คือท่านผู้แสดงธรรมแสดงโทษ แห่งทุจริตอกุศล โดยนัยเปนต้นว่า อกุศลเหล่าทุจริตในไตรทวารนี้ พระโลกนาถเจ้าตรัสว่าควรที่สัตว์จะหลีกหนีเสียไม่ควรทำโดยส่วนเดียว ผู้ซึ่งประพฤติทุจริตแล้วตนก็ติเตียนตน ท่านผู้รู้อื่นพิจารณาแล้วก็ติเตียนกิตติศัพท์ของผู้ประพฤติทุจริตนั้น เปนบาปลามกฟุ้งไป ผู้ประพฤติทุจริตนั้นย่อมเปนคนหลงทำกาลกิริยาแล้วอุบัติบังเกิดยังอบายทุคติวินิบาตนรก ความประพฤติทุจริตอกุศลมีอาทีนพเปนต้นนี้ เพราะเหตุนั้นควรที่บุคคลจะพึงกลัวแต่โทษมีติเตียนเปนต้นนั้น แล้วสลดใจเพียรละทุจริตนั้นเสีย อย่าพึงทำฉันทะความชอบใจในบาปทุจริตนั้น เพราะว่าการสั่งสมก่อบาปขึ้นไว้นี้ มีแต่นำความทุกข์ซึ่งเปนผลมาถ่ายเดียว ผู้แสดงธรรมาประพฤติโดยนัยวิธีนี้ เปนอาการที่สาม ๆ ซึ่งว่าให้ผู้ฟังประดิษฐานดำรงอยู่ในกุศลกรรมนั้น คือท่านผู้แสดงธรรมนั้นแสดงอานิสงส์แห่งกุศลสุจริตโดยนัยเปนต้นว่า อันกุศล

สุจริตสัมมาปฏิบัตินี้ พระโลกนาถตรัสว่าไม่ควรที่สัตว์จะหลีกหนีเสียเลยควรจะทำโดยส่วน
เดียว ผู้ซึ่งประพฤติสุจริตแล้ว ตนหาติเตียนตนไม่ ท่านผู้รู้ทั้งหลายพิจารณาแล้วย่อมสรร-
เสริญกิตติศัพท์ของผู้ประพฤติสุจริตนั้นไพเราะฟุ้งไป ผู้ประพฤติสุจริตย่อมเปนคนไม่หลง
ทำกาลกิริยาแล้วเกิดยังสุคติโลกสวรรค์ ความประพฤติสุจริตกุศลธรรม มีอานิสงส์เปนต้น
ฉนี้ เพราะเหตุนั้นควรที่บุคคลจะพึงปรารถนาอานิสงส์ มีไม่ติเตียนเปนต้นนั้น แล้วบรรเทิง
จิตรเพียรบำเพ็ญสุจริตธรรมให้เกิดขึ้นในสันดาน พึงทำฉันทะความชอบใจในสุจริตบุญนั้น
เนือง ๆ เพราะว่าการสั่งสมก่อบุญกุศลสุจริตนี้ มีแต่นำความสุขซึ่งเปนผลมาถ่ายเดียว
ผู้แสดงธรรมมาประพฤติโดยนัยวิธีฉนี้เปนอาการที่ ๔ ซึ่งว่าให้ผู้ฟังประดิษฐานอยู่ในกุศล
ธรรมนั้น ๆ เมื่อบุคคลให้อาการทั้ง ๔ นี้เปนไปอยู่ แสดงธรรมแต่บุคคลผู้อื่นด้วยอัธยา-
ศรัยบริสุทธิ์ไม่เศร้าหมอง ประสงค์จะให้เปนประโยชน์แต่ผู้อื่นอันได้ฟังนั้นเปนเบื้องหน้า
ชื่อว่าธรรมเทศนาเครื่องแสดงธรรม เมื่อจะกล่าวโดยชื่อว่าทานก็เปนธรรมทาน และ
อาการแสดงธรรมที่พระตถาคตและสาวกพระตถาคตประพฤติ เมื่อแสดงธรรมนั้น ๔ ประ-
การนี้ คือ สนฺทสฺสนา แสดงให้ผู้ฟังเห็นสิ่งซึ่งควรละและสิ่งซึ่งควรเจริญเปนต้น ๑
สมาทปนา ชักชวนประชุมชนผู้ฟังให้ถือเอาด้วยดี ซึ่งกิจมีการละเสียและการเจริญเปน
ต้น ๑ สมุตฺเตชนา ให้ผู้ฟังแกล้วกล้าอาจหาญขึ้นด้วยดี ในกิจที่จะรับปฏิบัติให้ชอบนั้น ๑
สมฺปหํสนา ให้ผู้ฟังอันเกิดจิตรคิดจะปฏิบัติตามให้ชอบนั้น รื่นเริงด้วยดีด้วยแสดงคุณ
อานิสงส์แห่งผู้เว้นจากทุจริตและผู้บำเพ็ญสุจริตนั้น ๑ เปน ๔ อาการฉนี้ พระตถาคตและ
สาวกพระตถาคตเจ้า ย่อมประพฤติในการเมื่อแสดงธรรมแต่บริสัชทั้ง ๔ มีภิกษุเปนต้นฯ
เพราะเหตุนั้นเมื่อบุคคลมาประสงค์คุณประโยชน์แต่ผู้อื่นโดยอัธยาศัยไม่เศร้าหมอง แสดง
ธรรมด้วยอาการทั้ง ๔ มี สนฺทสฺสนา เปนต้นนี้ ชื่อว่า ธรรมเทศนามัยบุญญกิริยาวัตถุ
และชื่อว่าธรรมทาน ๆ ประการหนึ่งธรรมเทศนาอย่างยิ่งเปนยอดแห่งธรรมทานธรรม
เทศนาอื่น ๆ นั้น ท่านพรรณาไว้ว่า บุคคลมีอัธยาศัยและประสงค์ประโยชน์ดังกล่าวแล้ว
มาแสดงธรรมคือข้อปฏิบัติ เพื่อบันลุอมฤตยนฤพาน แสดงอริยสัจทั้ง ๔ ให้แจ้งชัดว่า
ธรรมเหล่านี้เปนอภิญเญยยะอันบุคคลพึงรู้ด้วยปัญญาอันยิ่ง ธรรมเหล่านี้คือทุกขสัจที่สัตว์

ทนยาก คือเกิดแก่ไข้ตายเศร้าโศรกร่ำไรเจ็บกายไม่สบายจิตร์คับแค้น และประสบกับสัตว์และสิ่งของที่ตนไม่รักใคร่ พลัดพรากไปจากสัตว์และสิ่งของที่ตนรักใคร่ และปรารถนาอันใดไม่ได้สมประสงค์เหล่านี้ทุกข์ของที่สัตว์ทนยากย่นลงในอุปาทานขันธ์ ร่างกายที่ใจครองอยู่พร้อมเวทนาสัญญาเจตนานี้จัดเปน ๕ กอง คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เปนวิสัย แห่งอุปาทานการถือมั่นว่าตัวเราของเราดังนี้เปนต้น ชื่อว่าอุปาทานขันธ์ ๕ หมวดนี้ทุกขสัจเปนปริญเญยยะอันบุคคลพึงกำหนด รู้ด้วยญาตปริญญา ติรณปริญญา ปหานปริญญา ฯ ธรรมเหล่านี้คือตัณหาสิ่งเครื่องสดุ้งใจสัตว์ยึดอารมณ์ คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรม ๖ ประการนี้เปนอาธารวิสัย แบ่งโดยอาการที่เปนไป ๓ คือ กามตัณหา ภวตัณหา วิภวตัณหา หมวดนี้สมุทัยสัจเปนปหาตัพพธรรมอันบุคคลจะพึงละเสีย ฯ ธรรมเหล่านี้อันบุคคลพึงทำให้แจ้ง คือทุกขนิโรธ ความดับไปไม่เหลือแห่งทุกข์ความที่ทุกข์ดับสิ้นเชิง ข้อซึ่งตัณหาผู้เหตุแห่งทุกข์นั้นแลมาดับสนิทด้วยปราสยอมไม่เหลือ ความสละตัณหานั้นเสีย สละคืนตัณหานั้นเสีย เปลื้องปลดปล่อยตัณหานั้นเสีย ความที่ตัณหาผู้เหตุแห่งทุกข์นั้น ๆ แลไม่มาพัวพันอยู่ได้ อันนี้ทุกขนิโรธอริยสัจเปนสัจฉิกาตัพพธรรม อันบุคคลพึงทำให้แจ้งทำให้ประจักษ์ต่อญาณจักษุ ฯ ธรรมเหล่านี้เปนภาเวตัพพะ อันบุคคลพึงให้มีให้เกิดขึ้น อันบุคคลพึงเจริญ คือหนทางมีองค์ ๘ อย่างไปจากข้าศึก เปนข้อปฏิบัติให้สัตว์ถึงความดับทุกข์ ฯ องค์ ๘ นั้น ความเห็นชอบ เห็นในทุกข์ เห็นในเหตุอันให้เกิดทุกข์ เห็นในความดับทุกข์ เห็นในข้อปฏิบัติที่ให้สัตว์ถึงความดับทุกข์ ความเห็นในของจริงทั้ง ๔ นี้ ๑ ความดำริห์ชอบดำริห์ที่ประกอบด้วยจะออกไป ดำริห์ที่ประกอบด้วยไม่ให้ประโยชน์แลสุขฉิบหายไป ดำริห์ที่ประกอบด้วยอันจะไม่เบียดเบียฬความดำริห์ชอบนี้ ๑ เจรจาชอบเว้นจากกล่าวเท็จ เว้นจากคำส่อเสียด เว้นจากคำหยาบ เว้นจากเจรจาคำไม่มีประโยชน์ เจรจาชอบเว้นวาจาผิดเสียนี้ ๑ ทำชอบเว้นจากฆ่าสัตว์ เว้นจากถือเอาของที่เจ้าของไม่ให้ เว้นจากกามมิใช่พรหมจรรย์ความประพฤติผิดในกามทำชอบ เว้นจากทำผิดด้วยกายเสียนี้ ๑ อาศรัยเลี้ยงชีวิตชอบ มละกิจเครื่องอาศรัยเลี้ยงชีวิตผิดเสีย สำเร็จการเลี้ยงชีวิตชอบ ๑ พยายามชอบ พากเพียรเพื่อว่าบาปที่ยังไม่เกิด จะไม่ให้เกิดขึ้น บาปที่เกิดขึ้นแล้วจะมละ

เสีย กุศลที่ยังไม่เกิดจะให้เกิดขึ้น กุศลที่เกิดแล้วจะให้เจริญยิ่งขึ้นไป พยายามชอบโดยกิจทั้ง ๔ นี้ ๑ ระลึกชอบระลึกกายเปนอารมณ์ ระลึกเวทนาเปนอารมณ์ ระลึกจิตรเปนอารมณ์ ระลึกธรรมที่เปนกุศลแลอกุศลเปนอารมณ์ ระลึกอารมณ์ ๔ อย่างนี้ ๑ ตั้งใจไว้เสมอชอบ บันลุถึงฌานทั้ง ๔ ไม่ให้จิตรหวั่นไหวด้วยนิวรณ์ได้ ๑ หนทางพร้อมองค์ ๘ อย่างนี้ชื่อว่า ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ ของจริงอย่างประเสริฐ คือข้อปฏิบัติอันให้ผู้ปฏิบัติถึงความดับทุกข์โดยไม่เหลือ ส่วนนี้ภาเวตัพพธรรมอันบุคคลพึงให้เกิด พึงให้มี พึงให้เจริญ ฯ เมื่อบุคคลมีอัธยาศัยบริสุทธิ์ และหวังประโยชน์ดังกล่าวแล้ว มาแสดงธรรมคือข้อปฏิบัติเพื่อบันลุอมฤตยนฤพาน แสดงอริยสัจทั้ง ๔ ให้แจ้งชัดโดยนัยวิธีเปนต้นฉนี้ ชื่อว่าธรรมเทสนา ชื่อว่าธรรมทาน ถึงซึ่งเปนยอดอย่างยิ่งอย่างอุกฤษ สมเด็จพระนราศภ ธรรมสามิศรเจ้า ทรงอาศรัยความแสดงจตุรารียสัจจธรรมทางอมฤตปฏิบัตินี้ ทรงสรรเสริญผู้แสดงธรรมแด่ผู้อื่นไว้ว่าเปนผู้ให้อมฤตย์ นฤพาน โดยพระพุทธนิพนธปริหารกึ่งพระคาถาว่า "อมตนฺทโทจโสโหติ โยธมฺมมนุสาสติ" บุคคลผู้ใดสั่งสอนซึ่งธรรมแด่ผู้อื่น บุคคลผู้นั้นเปนผู้ให้ซึ่งอมฤตยธรรมดังนี้ ฯ บุคคลผู้จะแสดงธรรมแด่ผู้อื่น บำเพ็ญกุศล คือ { ธรรมเทสนา / ธรรมทาน } นี้ พึงให้ธรรม ๕ ประการ ประดิษฐานดำรงอยู่ในตนแล้ว จึงแสดงธรรมแด่ผู้อื่น จึงจะเปนกุศล { ธรรมเทสนามัย / ธรรมทาน } นั้น ธรรมซึ่งผู้แสดงธรรมจะพึงให้เข้าไปตั้งอยู่ในสันดานห้าอย่างนั้น สมเด็จพระผู้ทรงพระภาคย์ตรัสแด่พระอานนทเถระผู้รับเทสนาเริ่มบุพพกถาว่า "นโขอานนฺทสุกรํ ปเรสํ ธมฺมํ เทเสตุํ" ดูกรอานนท์อันจะแสดงธรรมแด่บุคคลทั้งหลายอื่นนี้ บุคคลไม่ทำได้ด้วยง่ายเลย ดูกระอานนท์เมื่อบุคคลจะแสดงธรรมแด่ผู้อื่น พึงให้ธรรม ๕ ประการเข้าไปตั้งอยู่ภายในก่อน แล้วจึงแสดงธรรมสั่งสอนแด่บุคคลทั้งหลายอื่น ธรรม ๕ ประการนั้น คือดำรงจิตรคิดจะกล่าวอนุบุพพิกถา กล่าวโดยลำดับ ทานแล้ว ศีลแล้ว สวรรค์แล้ว กามาทีนพแล้ว เนกขัมมา

นิสงส์ กล่าวตามลำดับกถานั้นหรือ ๆ เมื่อเชิญสุตตบทและธรรมประเภทใด มาตั้งลง
เปนนิกเขปไว้ แล้วจะกล่าวไปตามลำดับแห่งสุตตบทและธรรมประเภทนั้น ๆ ความดำรง
จิตร์คิดจะแสดงกถาไปตามลำดับฉนี้เปนธรรมที่ ๑ ฯ ธรรมที่สอง คือดำรงจิตร์คิดว่าเมื่อ
เราจะกล่าวกถาเรื่องนั้น ๆ เราจักแสดงปริยายแสดงเหตุนั้น ๆ ให้ผู้ฟังเห็น ฯ ธรรมที่ ๓
ว่าพึงดำรงจิตร์คิดว่าเราจักอาศรัยความกรุณาความเอ็นดูแก่ผู้ฟังเปนเบื้องหน้า แล้วและ
กล่าวกถาเรื่องนั้น ๆ สั่งสอนจะให้ผู้ฟังรู้เข้าใจเกิดสังเวชเลื่อมใส แล้วปฏิบัติตาม ละสิ่ง
มีโทษเสีย บำเพ็ญสิ่งชอบให้เกิดขึ้นในตน ๆ ธรรมที่ ๔ ว่า เราจักไม่เปนบุคคลมีอามิศ
ในใจแล้วและกล่าวกถานั้น ๆ เราจักไม่มุ่งไม่จำนงประสงค์อามิศลาภสักการะแก่ตน ๆ
ธรรมคำรบ ๕ ว่า พึงดำรงจิตร์คิดว่า เราจักกล่าวกถาถ้อยคำสั่งสอนไม่เข้าไปกระทบ
กระทั่งทั้งตนและผู้อื่น เราเมื่อกล่าวธรรมสอนอยู่นั้น จักไม่เบียดเบียฬตนด้วยยกตนข่มผู้อื่น
เปนต้น จักไม่เบียดเบียฬผู้อื่นด้วยกำจัดคุณท่านเสียเปนต้น ดูกระอานนท์ อันจะแสดง
ธรรมแก่ผู้อื่นทั้งหลาย บุคคลไม่ทำได้ด้วยง่ายเลย เมื่อบุคคลจะแสดงธรรมแก่ผู้อื่นพึงให้
ธรรม ๕ ประการเหล่านี้ เข้าไปตั้งอยู่ภายในตน แล้วจึงแสดงธรรมแก่ผู้อื่นทั้งหลายฯ พุทธ
ภาสิตตรัสสอนผู้จะแสดงธรรมแก่ผู้อื่นนั้นโดยนิยมดังนี้ ฯ เหตุดังนั้น เมื่อบุคคลจะแสดง

ธรรมสอนผู้อื่นให้เปนกุศลขันธ์ คือ ธรรมเทศนามัย / ธรรมทาน } พึงให้ธรรม ๕ ประการในพุทโธ

วาทนี้ ประดิษฐานในตนแล้วพึงแสดงธรรมแก่ผู้อื่น ตามสมควรแก่กริยาที่ซึ่งเปนคฤหัสถ์
และบริสัชเปนบรรพชิตนั้น ๆ อนึ่งเมื่อแสดงและบอกแก่ผู้อื่นก็ดี พึงบอกและแสดง
โดยพิศดาร จึงจะเปนอุบายปัจจยสมบัติอันกล้าหาญ เพื่อจะให้พระสัทธรรมตั้งอยู่ได้
นานไม่เสื่อมสูญ สมด้วยพุทธภาสิตตรัสสอนแก่ภิกษุทั้งหลาย โดยภาสิตปริยายจำแนก
ธรรม ๕ ประการ มีความว่า ซึ่งภิกษุทั้งหลายไม่เรียนธรรมนวังคะสัตถุสาสนาคำสอน
พระศาสดามีองค์ ๙ ประการ คือ สุตตะ เคยยะ เวยยากรณ์ คาถา อุทาน อิติ-
วุตตกะ ชาตกะ อัพภูตธรรม เวทัลละนี้เปนที่ ๑ ฯ ภิกษุทั้งหลายได้ฟังได้เรียนธรรม

ไว้ฉันใดแล้ว ไม่แสดงแด่ผู้อื่นโดยพิศดารกว้างขวางฉนั้นเปนที่ ๒ ๆ ไม่บอกไม่สอนธรรมที่ได้ฟังได้เรียนไว้แล้วนั้นโดยพิศดาร เปนที่ ๓ ๆ ไม่สาธยายท่องบ่นโดยพิศดาร ตามที่ฟังที่เรียนแล้วนั้น เปนที่ ๔ ๆ เมื่อได้ฟังได้เรียนไว้แล้ว ไม่ตามตริกไม่ตามพิจารณาไม่ตามเพ่งด้วยจิตร์ ให้เนื้อความแจ่มแจ้งประจักษ์แด่ใจ อันนี้เปนธรรมคำรพ ๕ ๆ ความปฏิบัติผิด ๕ ประการนี้ เปนไปเพื่อจะให้พระสัทธรรมฟั่นเฟือนอันตรธานไป ๆ เมื่อภิกษุทั้งหลายไม่ประพฤติผิดดังกล่าวมาห้าประการฉนี้แล้ว ก็เปนการปฏิบัติชอบ เปนเหตุเปนปัจจัยจะให้พระสัทธรรมตั้งอยู่นาน ไม่ฟั่นเฟือนไม่อันตรธาน ๆ เมื่อภิกษุบริสัชเปนต้นมาให้ธรรม ๕ ประการตั้งอยู่ในตน แล้วบอกแลแสดงธรรมแด่ผู้อื่นโดยพิศดาร เปนเหตุเปนปัจจัยให้พระสัทธรรมตั้งอยู่ได้นานไม่เสื่อมสูญ เปนประโยชน์แด่ประชุมชนเปนอันมากให้ได้เล่าเรียนแลสดับฟัง แล้วเกิดสังเวชเลื่อมใสได้ศรัทธาในพระรัตนตรัยเปนต้น แล้วบำเพ็ญบุญสร้างกุศลแสวงหาความศุขทาง สวรรค์ / นฤพาน } เมื่อภิกษุเปนต้น มาดำรงจิตร์คิดจะให้เปนประโยชน์แด่ผู้เรียนผู้ฟัง แล้วบอกแลแสดงโดยพิศดาร ให้สำเร็จเปนปัจจยสมบัติอันกล้าหาญ เพื่อจะไม่ให้พระสัทธรรมเสียฉนั้น เปนความประพฤติชอบแห่งผู้บอกผู้แสดงประการหนึ่งแล้ว อานิสงสคุณอื่นยังมีอีก คือข้อซึ่งธรรมเทศนานั้นเปนวิมุตตายตนะ เปนเหตุแห่งความพ้นวิเศษ คือเปนเหตุให้ผู้ฟังผู้แสดงบัลลุพระอริยผลพ้นจากอาสวะกองกิเลสเปนสมุจเฉทปหานได้ ๆ สมเด็จพระโลกนาถเจ้าตรัสไว้ในวิมุตตายตนสูตร์ว่า ภิกษุแสดงธรรมแด่ผู้อื่นโดยพิศดารตามที่ตนได้ฟังได้เรียนแล้วฉันใด แสดงไปแสดงไปก็เปนผู้รู้แจ้งเฉภาะซึ่งอัตถะธัมมะในธรรมที่ตนแสดงนั้น ครั้นเธอมารู้แจ้งเฉภาะซึ่งอัตถะธัมมะในธรรมนั้นอยู่ปราโมทย์ความเปนผู้บันเทิงจิตร์ คือปีติอ่อนก็เกิดแด่ภิกษุนั้น แล้วเกิดปีติกล้า เมื่อเธอมีปีติในจิตร์อยู่ฉนั้น ปัสสัทธิความระงับกายระงับจิตร์ก็เกิดขึ้น ครั้นเธอมีนามกายระงับแล้วก็เสวยความศุข เมื่อเธอมีความศุขอยู่ จิตร์ก็ตั้งเสมอตั้งมั่น อันนี้วิมุตตายตนะเหตุแห่งความพ้นวิเศษ บัลลุพระอริยผล พ้นจากอาสวะกองกิเลส ๆ ภิกษุเปนผู้ไม่ประมาทแล้ว มีเพียรเผากิเลสให้ร้อน มีตนส่งไปแล้วอยู่ทุกอิริยาบถ จิตร์ที่ยัง

ไม่พ้นวิเศษ ย่อมพ้นวิเศษไป อาสวะทั้งหลายที่ยังไม่สิ้น สิ้นไปโดยรอบ ภิกษุนั้นย่อมถึงโดยลำดับซึ่งธรรมเปนที่สิ้นแห่งโยคะไม่มีธรรมอื่นยิ่งกว่า ที่ตนยังไม่ถึงแล้ว ฯ ความพ้นวิเศษจากกิเลสเหล่าลามกธรรมดังกล่าวมานี้ เกิดมีเพราะเหตุคือแสดงธรรมแค่ผู้อื่นโดยพิศดาร ฯ การแสดงธรรมแค่ผู้อื่นเปนวิมุตตายตนะ เปนบ่อเกิดแห่งความพ้นวิเศษแห่งผู้แสดงโดยเคารพด้วยประการฉนี้ อันนี้เปนอานิสงส์อย่างยิ่ง ฯ และเมื่อภิกษุมาแสดงธรรมแค่ผู้อื่นโดยเคารพ เปนอันรักษาทั้งตนและผู้อื่น เมื่อตนแสดงไปแสดงไปรู้อัตถะธัมมะเกิดความสังเวชสลดจิตร์และความเลื่อมใส ก็ดำรงตนตามธรรมปฏิบัตินั้น เกิดสังเวชสลดใจและได้ความเลื่อมใส แล้วพากเพียรปฏิบัติละบาปบำเพ็ญบุญตามควรแค่คฤหัสถ์แลบรรพชิต การแสดงธรรมโดยเคารพ ให้สำเร็จประโยชน์กิจแค่ตนและผู้อื่นด้วยประการฉนี้ เหตุการณ์ดังนั้นสมเด็จพระสุคตบรมโลกนาถผู้พิเศษในเทศนาพิธี จึ่งตรัสการแสดงธรรมกถาว่าเปนความทำควัน ประหนึ่งนายโคบาลผู้ฉลาดหมั่นสุมเพลิงให้เกิดควันไม่ให้เหลือบยุงเปนต้นแม้ตัวหนึ่งมาเบียดเบียฬตนและฝูงโคให้เกิดวัณโรคพิบัติได้ฉนั้น ฯ มีนัยเทศนาในมหาโคปาลสูตร์ว่า นายโคบาลผู้ฉลาดหมั่นสุมเพลิงให้เกิดควันอยู่แล้วเหลือบยุงริ้นเปนต้นก็ไม่ประทุษร้ายทั้งนายโคบาลและหมู่โค ให้เกิดวัณโรควิการได้ แผลวัณโรคจะเกิดอยู่ก่อนเพราะกระทบหยาบเปนต้น ก็จะแห้งหายไม่กำเริบกล้า แม้หมู่แมลงวันจะบินมาได้ควันแล้วก็ไม่อาจเข้าตามตอมวัณโรคนั้นให้เจริญกล้ามากขึ้นได้ฉันใด ภิกษุมาหมั่นทำควันคือแสดงธรรมกถาแค่บริสัชอยู่แล้วก็ห้ามหมู่เหลือบยุงเปนต้น คือเหล่าปาปธรรมอกุศลไม่ให้เกิดประทุษร้ายตนและบริสัชผู้ฟังนั้นได้ มีอุปมัยฉันนั้น ฯ ประการหนึ่งแสดงธรรมนั้นเปนการส่อ อิสิธรรม สมณธรรม ให้ปรากฏเพราะเหตุธรรมเปนธงชัยของผู้แสวงหา เปนธงชัยของผู้บำเพ็ญสมณปฏิบัติ ดังธงชัยเปนเครื่องปรากฏชัดแห่งรถ ควันเปนเครื่องส่อเพลิงให้ปรากฏแค่ผู้แลเห็นฉนั้น ฯ ให้บัณฑิตพึงสันนิฐานด้วยวิสาขบัญจาลิปุตตสูตร์ในจตุกกังคุตตรนิกาย มีความว่า ครั้งหนึ่งเมื่อพระโลกนาถเสด็จอยู่เชตวนา-รามเมืองสาวัตถี พระผู้เปนเจ้าองค์หนึ่งนาม ชื่อว่าวิสาขะบัญจาลิบุตร์ แสดงธรรมกถา

สั่งสอนภิกษุทั้งหลายอยู่ในอุปัฏฐานสาลาโรงเปนที่ประชุมใหญ่ ท่านแสดงโดยวิธีทั้ง ๔ ประการ คือ สนฺทสฺสนาให้ผู้ฟังเห็นซึ่งข้ออัตถะธัมมะสมาทปนาให้ถือเอาซึ่งสิ่งควรละและสิ่งควรเจริญ สมุตฺเตชนาให้ผู้ฟังเกิดอุสสาหแกล้วกล้าอาจหาญในการละและการเจริญ สมฺปหํสนาให้ผู้ฟังรื่นเริงในปหานะแลภาวนา ซึ่งเปนกิจควรประกอบนั้น พระผู้เปนเจ้าให้อาการทั้ง ๔ นี้เปนไปแสดงธรรมมิกถาด้วยวาจาอันอ่อนหวาน เปนของแห่งชาวเมือง สละสลวยไม่กระอักกระไอไม่มีโทษ มีพยัญชนะไม่วิปริตไม่เคลื่อนคลาด เปนวาจานับเนื่องในวิวัฏฏะเปนวาจาไม่อาศรัยซึ่งวัฏฏะ คือ ท่านกล่าวทำให้เปนวาจาไม่อาศรัยวิวัฏฏะอย่างเดียว ๆ ครั้นเวลาเย็นสมเด็จพระผู้ทรงพระภาคย์เสด็จไปยังอุปัฏฐานศาลาทรงทราบฉนั้นแล้วทรงสรรเสริญ พระวิสาขะบัญจาลิบุตรนั้นว่าดีแล้ว ๆ ซึ่งท่านมากล่าวธรรมิกถาให้ภิกษุทั้งหลายเห็นอัตถเห็นธัมม แลให้ถือเอาด้วยดีซึ่งการละสิ่งมีโทษเสียและการเจริญสิ่งไม่มีโทษขึ้น และให้ผู้ฟังเกิดอุสสาหอาจหาญ และให้ผู้ฟังรื่นเริงแสดงด้วยวาจาชาวเมืองอย่างนี้ ๆ นี้ดีแล้ว ตรัสสรรเสริญฉนั้นแล้ว ตรัสนิคมคาถาว่า "นาภาสมานํชานนฺติ มิสฺสํพาเลหิปณฺฑิตํ ภาสมานญฺจชานนฺติ เทเสนฺตํอมตํปทํ ภาสเยโชตเยธมฺมํ ปคฺคณฺเหอิสินํธชํ สุภาสิต ธชาอิสโย ธมฺโมหิอิสินํ ธโช ดังนี้ ๆ มีความว่า บัณฑิตเจือปนระคนด้วยคนพาลทั้งหลาย ไม่ภาสิตไม่กล่าวธรรมแล้ว ชนทั้งหลายหาผู้จักว่ารู้นั้นเปนบัณฑิตไม่ ก็เมื่อบัณฑิตนั้นมาภาสิตกล่าวธรรมแสดงบทแห่งอมฤตยนฤพานอยู่ ชนทั้งหลายจึงหยั่งรู้ว่าผู้นั้นเปนบัณฑิต ผู้ดำเนินในประโยชน์กิจด้วยปรีชา บัณฑิตชนพึงภาสิตซึ่งธรรมพึงให้ธรรมชัชวาล พึงยกซึ่งธงแห่งอิสีท่านผู้แสวงหาทั้งหลาย พึงยกธงชัยของท่านผู้แสวงหาขึ้น ให้ประชุมชนได้รู้เห็น อันอิสีท่านผู้แสวงหาคุณใหญ่ทั้งหลาย มีสุภาสิตธรรมคำที่กล่าวชอบเปนธงชัยเพราะว่าธรรมที่ชอบ อันคุ้มท่านผู้ทรงตนไว้เปนธงชัยของอิสีท่านผู้แสวงหาทั้งหลาย ๆ อธิบายว่า เมื่อบัณฑิตผู้ทรงคุณธรรม ไปประคนปนอยู่กับหมู่คนพาลและบัณฑิตนั้นหาภาสิตกล่าวธรรมไม่ ชนทั้งหลายก็ไม่รู้จักว่าผู้นั้นเปนบัณฑิต ต่อมาภาสิตกล่าวธรรมแสดงทางอมฤตยนฤพานให้ผู้อื่นได้สดับฟัง ชนทั้งหลายจึงรู้จักผู้นั้นว่าเปนบัณฑิต บัณฑิตชนผู้พหูสูต มี

ธรรมได้สดับจำทรงไว้มาก พึงภาสิตธรรมให้สว่างให้แจ้งชัด พึงให้ธรรมโชติช่วงชัชช-วาลแจ่มแจ้งแต่จิตร์ของผู้ฟัง บัณฑิตพึงแสดงธรรมของผู้แสวงหาทั้งหลายขึ้น ให้ชนทั้งหลายเห็น โดยเปนของประเสริฐ อันท่านผู้แสวงหาทั้งหลาย มีสุภาสิตคำดีเปนธงชัย ธรรมนั้นแลเปนธงชัย ของผู้แสวงหาทั้งหลาย ฯ การแสดงธรรมเปนอันยกธงชัยของผู้แสวงหาทั้งหลายขึ้น ให้ปรากฏแต่บุคคลผู้สดับฟังด้วยประการฉนี้ เอวังก็มี ฯ

ธัมมัสสวนมัยบุญญกิริยาวัตถุที่ ๙

๚ นมตฺถุสุคตสฺส ๚ ธมฺมํสุณนฺติ เอเตนาติธมฺมสฺสวนํ ๚ เอวมิ มํธมฺมํสุตฺวา ตตฺถวุตฺตนเยนปฏิปชฺชนฺโต โลกิยโลกุตฺตรคุณวิเสสสฺส ภาคี ภวิสฺสามิ พหุสฺสุโตวาหุตฺวาปเรธมฺมเทสนาทีหิ อนุคฺคณฺหิสฺสามีติ เอวํอตฺตโน ปเรสํวาหิตผรณวสปฺ ปวตฺเตน อสํกิลิฏฺฐชฺฌาสเยนหิตูปเทสสวนเจตนา ธมฺมสฺสวนํนาม ๚ นิรวชฺชวิชฺชาทิสวนเจตนาปิ เอตฺเถวสํคยฺหตีติ ๚

อนุสนธิพระธัมมเทศนา มีบุพพาปรสืบเนื่องตามลำดับมา บัดนี้จะได้รับ พระราชทานถวายวิสัชชนาในกามาพจรกุศลธัมมัสสวนมัยบุญญกิริยาวัตถุที่ ๙ ตามนัยใน พระคัมภีร์บาฬีอัฏฐกถาฎีกา แลสาธกนิทานสนองพระเดชพระคุณประดับพระปัญญา บารมี ๚ ดำเนินเนื้อความว่า เจตนาซึ่งบังเกิดขึ้นห้ามความฟุ้งซ่านแตเบือนจิตรหนี เปนต้นเสียให้ห่างไกลแล้วดำรงจิตรคิดแสวงหาประโยชน์ ตั้งโสตลงฟังคำสอนที่ชอบชื่อ ว่าธัมมสวนการฟังธรรม เจตนาเปนเหตุฟังธรรม ๚ พระฎีกาจารย์เจ้าแสดงวจนัตถ แห่งธัมมสวนสัพทนั้นไว้ว่า ธมฺมํสุณนฺติเอเตน ชนทั้งหลายมาตั้งจิตรฟังซึ่งธรรมด้วย เจตสึกธัมมชาตอันบังเกิดขึ้นในจิตรนั้น เปนต้นเหตุเจตสึกธัมมชาตินั้น ธมฺมสฺสวนํ ชื่อ ธัมมัสสวนเครื่องฟังธรรม กุศลเจตนาที่เปนเหตุให้บุคคลตั้งจิตรฟังซึ่งธรรม ๚ โดยเนื้อ ความว่า เมื่อบุคคลมีอัทธยาสัยบริสุทธิไม่เศร้าหมอง คิดเห็นคุณานิสงส์อำนาจแห่ง ประโยชน์ ว่าเราจักฟังธรรมอันนี้ด้วยเคารพอันพิเศษดังนี้แล้ว แลปฏิบัติกายวาจาจิตร ให้เรียบร้อยตามนัยที่กล่าวในธรรมนั้น ให้บริบูรณ์มากขึ้นในสันดานแล้ว จักได้บันลุ คุณวิเศษอันเปนโลกีย์และโลกุดรตามควรแต่สัมมาปฏิบัติ หรือประการหนึ่งบุคคลดำริห์ ว่าเราได้ฟังธรรมจำทรงไว้ได้มาก เปนบุคคลพหูสูตขึ้นแล้ว จักได้อนุเคราะห์ผู้อื่นด้วย เทศนาสั่งสอนเปนต้น ให้ได้บำเพ็ญกุศลสัมมาปฏิบัติหาสุขประโยชน์เพื่อตน ๚ เมื่อบุคคล มีอัทธยาสัยบริสุทธิไม่เศร้าหมอง ไม่มุ่งหวังปราถนาโลกามิสเปนเบื้องน่า ฉันทอัทธยาสัย

เปนไปด้วยสามารถ เผื่อแผ่ให้เปนประโยชน์แด่ตนและผู้อื่นดังนี้ และฟังซึ่งธรรมนั้นด้วยกุศลเจตนาใด กุศลเจตนานั้น ชื่อว่าธัมมัสสวนมัยบุญกิริยาวัตถุประการ ๑ ๆ แม้ถึงเจตนาที่เปนเหตุตั้งจิตรฟังซึ่งวิชชาอันไม่มีโทษเปนต้น ก็สงเคราะห์เข้าในธัมมัสสวนมัยบุญกิริยาวัตถุนี้สิ้น ๆ เมื่อจะแบ่งกาลเบื้องต้นก่อนแต่ได้ฟังและเมื่อขณะฟังอยู่และเมื่อฟังแล้ว ก็ได้กุศลเจตนานั้นเปนสาม เมื่อบุคคลเกิดกุศลจิตรคิดว่าเราจักฟังธรรมดังนี้ เจตนานั้นชื่อว่า บุพพเจตนา กุศลเจตนาที่เกิดขึ้นแต่ผู้นั้น เมื่อฟังธรรมอยู่ชื่อว่าสวนเจตนา ครั้นผู้นั้นได้ฟังแล้ว แลมาพิจารณาคำนึงไปว่า เราได้ฟังธรรมแล้วได้รู้บาปบุญคุณโทษประโยชน์มิใช่ประโยชน์ ข้อนั้น ๆ ได้ความเลื่อมใส อย่างนี้ ๆ ดังนี้ ด้วยกุศลเจตนาใดกุศลเจตนานั้น ชื่อว่า อปราปรเจตนา ๆ แลเจตนาทั้ง ๒ ปรารภการฟังธรรมดังแสดงมานี้ ชื่อว่า ธัมมัสสวนมัยบุญกิริยาวัตถุสิ้น ๆ อนึ่งเมื่อบุคคลมาคิดว่า เราจักฟังธรรมดังนี้ ก็ย่อมคิดด้วยกามาพจรกุศลจิตร์ ๘ ดวง ๆ ใดดวงหนึ่ง เมื่อบุคคลฟังธรรมอยู่เล่าก็ย่อมฟังด้วยกามาพจรกุศลจิตร์ ๘ ดวงนั้น ดวงใดดวงหนึ่ง เมื่อบุคคลมาพิจารณาคำนึงไปว่า เราได้ฟังธรรมแล้วดังนี้เล่า ก็พิจารณาด้วยกามาพจรกุศลจิตร์ ๘ ดวงดวงใดดวงหนึ่งหาคิดและฟังและพิจารณาด้วยจิตรอื่นนอกจากกามาพจรกุศลจิตร์ ๘ ดวงนั้นไม่ ก็และเมื่อใดท่านสงเคราะห์บุญกิริยาวัตถุทั้ง ๑๐ ตามอภิธัมมนัยลงในบุญกิริยาวัตถุตามสุตตันตนัย คงอยู่แต่ทานมัย สีลมัย ภาวนามัยเท่านั้นแล้ว เมื่อนั้น ธัมมัสสวนมัยบุญกิริยาวัตถุนี้ ถึงซึ่งสงเคราะห์ในภาวนามัย เพราะเหตุการฟังธรรมเจตนาเครื่องฟังธรรมนี้ เปนอาเสวนฝ่ายปัญญาและการฟังธรรมนั้น เมื่อจะนิยมตามความประพฤติแห่งผู้ฟัง ก็มีประเภทวิภาคโดยปริยายยักย้ายหลายสถานดังพุทธภาสิตบริหารในบุคคลวรรค กล่าวผู้ฟังธรรมนั้นเปนสามพวก คือมีปัญญาดังหม้อคว่ำ แลมีปัญญาเปรียบด้วยอาการนั่งขัดสมาธิ แลมีปัญญาสามารถดังหม้อหงาย โดยเทศนาปริยายนั้นว่าบุคคลที่จำแนกตามปฏิบัติผิดและชอบ ในการฟังธรรมเปนสามจำพวก บุคคลบางคนไปยังอารามถึงสำนักภิกษุเพื่อจะฟังธรรม ภิกษุทั้งหลายแสดงธรรม เพราะในเบื้องต้นและท่ามกลางและที่สุด ให้ผู้นั้นฟังบุคคลนั้นเมื่อเวลานั่งอยู่ณอาสนนั้น ก็สังเกตกำหนดจำเบื้องต้นท่ามกลางที่สุดไม่ได้ เมื่อลุกไปจากอาสนนั้นก็จำไม่ได้ ผู้นี้ชื่อว่ามีปัญญา

เปรียบด้วยหม้อคว่ำอันเทน้ำเสียให้สิ้นฉนั้น ฯ บุคคลบางคนไปยังอารามถึงสำนักภิกษุทั้งหลายเพื่อจะฟังธรรม ภิกษุทั้งหลายก็แสดงธรรมไพเราะในสามสถานให้ผู้นั้นฟัง บุคคลผู้นั้นเมื่อขณะฟังอยู่สังเกตกำหนดจำเบื้องต้นแลท่ามกลาง แลที่สุดแห่งธรรมได้ ครั้นลุกจากอาสนไปแล้วลบเลือนลืมเสียสิ้นสังเกตกำหนดจำเบื้องต้นท่ามกลางที่สุดไม่ได้ เปรียบเหมือนบุคคลนั่งขัดสมาธิ มีงาแลเข้าสารเข้าต้มแลผลพุดทราวางเกลื่อนกลาดอยู่บนตักก็ตั้งอยู่ได้ไม่ตกไป เมื่อลุกจากอาสนนั้นลืมสติรฦกไม่ได้ สิ่งของที่วางไว้ในตักก็ตกเกลื่อนกลาดเสียสิ้นฉนั้น ผู้นี้มีปัญญาดังนั่งขัดสมาธิ ฯ บุคคลบางคนปราถนาจะฟังธรรมไปยังสำนักภิกษุทั้งหลาย ได้ฟังธรรมซึ่งภิกษุแสดงแก่ตนแล้ว เมื่อขณะนั่งฟังอยู่และเมื่อลุกจากอาสนนั้นไปแล้ว ก็สังเกตกำหนดจำเบื้องต้นแลท่ามกลาง แลที่สุดแห่งธรรมได้ไม่ลืมหลงฟั่นเฟือน ผู้นี้ชื่อว่ามีปัญญาหนา เปรียบดังหม้อหงายน้ำที่บุคคลใส่ลง ๆ ตั้งขังอยู่ได้ฉนั้น เมื่ออาศรัยความประพฤติผิดความประพฤติชอบในการฟังได้บุคคลเปนสามจำพวกนี้ ฯ แลการฟังแห่งบุคคลที่สามซึ่งมีปัญญาหนาปานดังหม้อหงายนั้นเปนการฟังอันเลิศ สามารถจะเปนอากรบ่อเกิดแห่งประโยชน์ตนประโยชน์ท่าน แลสุขวิเศษไพสาลฉนภพนี้ภพหน้า แลซึ่งนรชาติจะประพฤติธัมมัสสวนมัยบุญกิริยาวัตถุ มีลักษณดังบุคคลปัญญาหนาปานดังหม้อหงายนั้น ยากที่บุคคลจะประพฤติได้ต่อมาพิจารณาเห็นอานิสงส์ในการฟังธรรมนั้นก่อน จึ่งเกิดอาทรเอื้อเฟื้อและเคารพต่อการฟัง ซึ่งจะสำเร็จประโยชน์คุณต่าง ๆ และอานิสงสคุณในการฟังธรรมนั้น พระโลกนาถตรัสโดยปริยายเปนอันมาก แต่ในปริยายหนึ่งทรงแสดงไว้ ๕ ประการว่า

ปญฺจิเมภิกฺขเวอานิสํสา ธมฺมสฺสวเนกตเมปญฺจอสฺสุตํสุณาติ สุตํ ปริโยทเปติ กงฺขํวิหนติ ทิฏฺฐึอุชุกํโรติ จิตฺตมสฺสปสีทติ อิเมโขภิกฺขเว ปญฺจ อานิสํสา ธมฺมสฺสวเน ฯ ดูกรภิกษุทั้งหลายอานิสงส์ในการฟังธรรมเหล่านี้ ๕ ประ-การ บุคคลผู้ฟังธรรมย่อมได้ยินได้ฟังข้ออัตถธัมมะที่ตนยังไม่ได้ฟัง ๑ บุคคลผู้ฟังธรรมย่อมชำระข้ออัตถข้อธัมมที่ตนได้ฟังแล้ว ให้ผ่องแผ้วสังเกตแม่นยำจำมั่นคง แจ่มแจ้งขึ้นกว่าแต่ก่อน ๑ บุคคลผู้ฟังธรรมย่อมกำจัดบำบัดความสงสัยในสันดานเสียให้พินาศได้ ๑ บุคคลผู้ฟังธรรมย่อมทำทิฏฐิความเห็นแห่งตนให้ตรงตามที่ชอบได้ ๑ จิตรของบุคคลผู้

ฟังธรรมนั้นย่อมเลื่อมใสผ่องใส ไกลจากเครื่องเศร้าหมองได้ แม้โดยตทังคปหาน ๑ อานิสงส์ในการฟังธรรม ๕ ประการเหล่านี้ ดังแสดงมา ๆ เมื่อบุคคลมาพิจารณาเห็นอานิสงส์ในการฟังธรรม โดยนัยเปนต้นฉนี้ก่อนแล้ว จึงตั้งอาทรเอื้อเฟื้อแลเคารพต่อการฟังธรรม ซึ่งจะให้สำเร็จประโยชน์คุณมีประการต่าง ๆ นั้น ประการหนึ่งการฟังธรรมนี้ก็บังเกิดแต่ปัจจัย คือความเชื่อเปนมูลมา ๆ แม้ถึงข้อซึ่งจะตั้งใจฟังศิลปสาตร์อุบายเลี้ยงชีพชอบที่ปราศจากโทษเปนต้น อันเปนธัมมส่วนมัยกุศลอย่างต่ำนั้นเล่า ก็อาศรัยความเชื่อผู้สั่งสอนหรือเชื่อต่อศิลปสาตร์ อันมีคุณนั้นเปนมูลเค้าเปนเหตุ ผู้ฟังจึงได้ตั้งใจฟังโดยเอื้อเฟื้อแลเคารพรับคำสอน ทำในใจจำได้แน่นอนไม่ลืมหลง ถ้าไม่มีความเชื่อเปนมูลรากเหง้าแล้ว แม้แต่การฟังศิลปสาตร์อันไม่มีโทษนั้น ก็จะหาสำเร็จคุณประโยชน์อันใด ๆ ไม่ จะกล่าวใยถึงการฟังธรรมที่ชอบในสัมมาสัมพุทธศาสนานิยยานิกธัมมวินัยนี้นั้นเล่า ๆ เมื่ออาศรัยศัทธาความเชื่อต่อพระศาสดาแลธัมมเปนมูลเค้าต้นเหตุจึงสามารถให้ผู้ฟังบันลุคุณวิเศษจนถึงกระทำให้แจ้งซึ่งปรมัตถสัจจเปนที่สุดได้ เพราะเหตุนั้นสมเด็จพระโลกนาถเจ้าจึงตรัสแสดงไว้ในจังกีสูตร์ว่า สทฺธชาโตอุปสํกมติ อุปสํกมิตฺวา ปยิรุปาสติปยิรุปาสนฺโต โสตํโอทหติ โอหิตฺโสโต ธมฺมํสุณาติ สุตฺวา ธมฺมํ ธาเรติ ธตานํ ธมฺมานํ อตฺถํ อุปปริกฺขติ อตฺถํ อุปปริกฺขโต ธมฺมานิชฺฌานํ ขมนฺติ ธมฺมนิชฺฌานกฺขนฺติยา ฉนฺโทชายติฉนฺทชาโต อุสฺสหติอุสฺสหิตฺวา ตุลยติตุลยิตฺวาปทหติปทหนฺโต สมาโนกาเยนเจว ปรมตฺถสจฺจํ สจฺฉิกโรติ ปญฺญายจ ตํปฏิวิชฺฌปสฺสติ ดังนี้ ๆ มีความว่าบุคคลมีความเชื่อบังเกิดแล้ว ย่อมเข้าไปใกล้ไปสู่สำนักท่านผู้ศาสดา ครั้นเข้าไปใกล้แล้วจึงเข้านั่งใกล้ ครั้นเข้านั่งใกล้แล้วจึงเงี่ยโสตลงคอยฟังคำสอน เมื่อเปนบุคคลเงี่ยโสตลงแล้วก็ฟังธรรม ฟังแล้วจำทรงธรรมไว้แล้วพิจารณาเนื้อความแห่งธรรมทั้งหลายที่ตนได้จำทรงไว้แล้วนั้น เมื่อผู้นั้นมาพิจารณาเนื้อความอยู่ธรรมทั้งหลายก็ย่อมทนความเพ่งโดยไม่เหลือ อาศัยข้อซึ่งธรรมทั้งหลายมาทนความเพ่งโดยไม่เหลือนั้น ฉันทความชอบใจความปราถนาจะทำจะปฏิบัติก็บังเกิดขึ้น บุคคลมีฉันทบังเกิดแล้ว จึงอุสาหพากเพียรพยายาม ครั้นอุสาหพากเพียรพยายามแล้วพิจารณาเลือกฟั้นซึ่งพิจารณาโดยลักษณทั้งสาม คือความเปน

ของไม่เที่ยงและเปนทุกข์และไม่ใช่ตัวตน ครั้นเลือกฟั้นชั่งพิจารณาโดยไตรลักษณ์แล้ว จึงตั้งความเพียรสัมมัปปทานสี่ อันนำมาซึ่งอริยมัคค์ สัมมัปปทานสี่ อันนับเนื่องในอริยมัคค์บำเพ็ญให้สัมมัปปทานมีกิจ ๔ อย่างนั้นให้บริบูรณเต็มรอบในสันดาน เมื่อตั้งมัคคปทานอยู่ย่อมทำให้แจ้งซึ่งปรมัตถสัจจคือพระนิพพาน ด้วยสหชาตนามกาย อนึ่งตรัสรู้ตลอดเห็นนิพพานปรมัตถสัจจนั้นด้วยปัญญา ฯ บุคคลมีความเชื่อเกิดแล้ว เปนมูลรากเง่าต้นเหตุจึงเข้าไปใกล้แล้วฟังธรรมจนถึงบัลลุคุณพิเศษกระทำให้แจ้งซึ่งพระนิพพานปรมัตถสัจจเปนผลที่สุดด้วยประการฉนี้ โดยปริยายนี้เปนสำรกสถาน จึงได้เนื้อความว่าการฟังธรรมอันศรัทธาแลสติแลโยนิโสมนสิการวิจารณญาณ หากอุปการอุปถัมภ์แล้วจึงเปนอุบายสัมบัติซึ่งจะทำให้ได้ปัญญาทางนิสสรณธรรมเปนอานิสงสผล เพราะฉนั้นสมเด็จพระสุคตทศพล เมื่อทุลสายุธมหายักษ์ ทูลถามถึงความปฏิบัติเพื่อจะได้ปัญญา จึงทรงวิสัชชนาโดยพุทธนิพนธกาลิตว่า สทฺธหาโน อรหตํ ธมฺมํ นิพฺพานปตฺติยา สุสฺสูสํ ลภเต ปญฺญํ อปฺปมตฺโต วิจกฺขโณ ดังนี้ ฯ เนื้อความว่า บุคคลมาเชื่ออยู่ซึ่งธรรมของพระอรหันต์เจ้าเพื่อจะถึงพระนฤพาน ฟังอยู่ด้วยดีซึ่งธรรมของพระอรหันต์นั้น ย่อมได้ปัญญา ถึงกระนั้นต่อเปนบุคคล ไม่ประมาทไม่เมานัก มีสติประคองใจไล่ความเมานักเสียให้เหินห่างฟังธรรมนั้นด้วยดี จึงได้ปัญญา ถึงกระนั้นต่อเปนบุคคลใช้กิจดวงตาคือญาณเปนเครื่องส่องโดยวิเศษจึงจะได้ปัญญา อันเปนเหตุให้สัตว์บริสุทธนั้น ฯ อีกอย่างหนึ่งว่า บุคคลมาเชื่อพระอรหันต์เจ้าทั้งหลายอยู่ ความเชื่อตั้งประดิษฐานเปนมูลรากหยั่งลงแล้ว หวังจะถึงนฤพานดับเพลิงกิเลศแลกองทุกข์เสีย มุ่งต่อปรมัตถประโยชน์เปนคุณอันประเสริฐ และมาไม่ประมาทไม่เมานักมีสติเปนผู้รักษาไล่ความเมานักเสียให้ห่างไกล ใช้ปัญญาเห็นแจ้งชัดบำบัดความหลงวิปลาสเสียให้เสื่อมคลายมาฟังอยู่ด้วยดีซึ่งธรรมของพระอรหันต์เจ้าทั้งหลาย จึงได้ปัญญาเครื่องบริสุทธจากเครื่องเศร้าหมองนั้น ฯ นัยหนึ่งการฟังธรรมอันศรัทธาและสติแลโยนิโสมนสิการ วิจารณญาณมาอุปการอุปถัมภ์อยู่ให้ได้ปัญญาทางทุกขนิสรณธรรมเปนอานิสงสผลด้วยประการฉนี้ ฯ ประการหนึ่งการฟังธรรมนี้ เนื่องด้วยผู้แสดงผู้สอนที่บุคคลได้ส้องเสพย์สมาคมก่อนแล้วจึงเปนไปสมาคมคบท่านผู้สั่งสอนเปนกัลยณมิตรแล้วจึงได้ฟังธรรมแต่ท่านนั้น ฟังแล้วทำในจิตร์

โดยแยบคายโดยอุบายที่ชอบ จึ่งได้ประกอบการปฏิบัติด้วยกายวาจาจิตร์ สมควรแต่ธรรม ที่ตนได้สดับแล้วนั้น เพราะเหตุนั้นสมเด็จพระบรมศาสดาจึ่งได้ตรัสเทศนาธรรม ๔ ประการ ว่าเปนไปเพื่อเจริญปัญญาและมีอุปการมากแต่สัตว์ ที่บังเกิดเปนมนุษย์ไว้ว่า จตฺตาโรเมภิกฺขเวธมฺมา ปญฺญาวุฑฺฒิยาสํวตฺตนฺติ เปนต้น ๆ มีความว่าธรรม ๔ ประการ คือส้องเสพย์สมาคมท่านที่เปนสัปปุรุษสันดานดีสงบระงับ ๑ ฟังธรรมของสัปปุรุษ ๑ ทำในจิตร์โดยแยบคายโดยอุบายที่ชอบ ๑ ปฏิบัติซึ่งสิ่งชอบสมควรแต่ธรรม ๑ นี้เปนไปเพื่อเจริญแห่งปัญญา ๆ อนึ่งธรรม ๔ ประการนี้ มีอุปการมากแต่สัตว์ที่บังเกิดเปนมนุษย์ โดยพุทธภาสิตปริยายนี้แสดงว่าการฟังธรรมเนื่องมาแต่ความส้องเสพย์สัปปุรุษ การทำในจิตร์โดยแยบคายโดยอุบายที่ชอบมีมาเพราะฟังธรรม การปฏิบัติสิ่งที่ชอบสมควรแต่ธรรมมีมา เพราะทำในจิตร์โดยแยบคาย ๆ ก็และธัมมเทศนาคำสอนที่เปนอุบายจะให้ผู้ฟังเกิดสังเวชสลดจิตร์นั้น ๆ มีประเภทเปนอเนกประการวิจิตร์ยักย้ายตามอัทธยาสัยและจริตเปนต้นของเวไนยบุคคลนั้น ๆ ๆ บุคคลผู้ฟังมาฟังแม้แต่ปริยายหนึ่ง ๆ แล้วทำในใจโดยอุบายที่ชอบ ก็เกิดความสังเวชกล้าแล้ว พากเพียรทำที่พึ่งแต่ตนได้เหมือนพระรัฏฐปาลัตเถร แลมีติมัลตะโยธาเปนต้นฉนั้น แท้จริงพระรัฏฐปาลัตเถร เปนบุตร์เศรษฐีสกุลเลิศในถูลโกฏิตนิคมในกุรุราฐ ไปยังที่เฝ้าพระโลกนาถฟังพระธัมมเทศนาธัมมุเทศ ๔ ประการว่า โลกคือหมู่สัตว์อันผู้นำ ๆ เข้าไปอยู่ ไม่ยั่งยืนดังนี้ข้อ ๑ สัตว-โลกไม่มีผู้ต่อต้านคุ้มครองป้องกัน ไม่มีผู้ใดเปนอิสรครอบครองดังนี้ ข้อ ๑ สัตวโลกไม่มีของ ๆ ตน สัตวโลกจะพึงละของทั้งปวงไปดังนี้ข้อ ๑ สัตวโลกพร่องอยู่เสมอ ไม่อิ่มไม่เบื่อเปนทาษแห่งตัณหาดังนี้ข้อ ๑ รัฏฐปาลกุลบุตร์ได้ฟังธัมมุเทศ ๔ ประการนี้แต่พระบรมศาสดาจาริยเจ้าแล้วทำในใจตามโดยอุบายชอบเกิดสังเวชกล้า น้อมฉันทในบรรพชาจนตัดอาหารเสียไม่บริโภค มารดาบิดาไม่สามารถจะวิงวอน จึ่งผันผ่อนอนุญาตให้บรรพชา ท่านอุปสมบทแล้วไม่ช้าเพียงภายในกึ่งเดือนได้สำเร็จอรหัตผล ดำรงเอต-ทัคคสถานเลิศกว่าภิกษุทั้งหลายบันดาบวชด้วยศรัทธา วัตถุพระมีติมัลละเถรนั้นว่าเมื่อท่านยังเปนคฤหัสถ์อยู่นั้นได้ถือธงใน ๓ ราชสมบัติมายังลังกาทวีปเฝ้าพระมหากระษัตริย์แล้วพระองค์ทรงพระราชอนุเคราะห์ วันหนึ่งมีติมัลตโยธานั้นเดินไปโดยประตู กิลัญชกาสน-

ศาลา ได้ฟังนตุม์หากวัคคิ์พุทธภาสิต อันภิกษุทั้งหลายสาธยายตามนัยบาฬิเวยยากรณ์ ว่า รูปํภิกฺขเว นตุมหากํ ตํปชหถ ตํโวปหีนํ ทีฆรตฺตํ หิตายสุขาย ภวิสฺสติ ดูกรภิกษุทั้งหลาย รูปไม่ใช่ของท่านทั้งหลาย ท่านทั้งหลายจงละรูปนั้น ด้วยละฉันท-ราคสิเนหาอาลัยที่พัวพันอยู่ในรูปนั้นเสียเถิด รูปนั้นท่านละเสียด้วยละฉันทราคแล้วก็จักเปน ไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความศุขแด่ท่านทั้งหลาย สิ้นกาลนาน เวทนา สัญญา สํขาร วิญญาณ ไม่ใช่ของท่านทั้งหลาย ท่านทั้งหลายจงละ เวทนา สัญญา สํขาร วิญญาณ เสียด้วยละฉันทราคที่พัวพันอยู่ในอรูปขันธ์ทั้ง ๔ นั้นเสียเถิด อรูปธัมม์ อรูปขันธ์ทั้ง ๔ มีเวทนาเปนต้น ท่านทั้งหลายละด้วยละฉันทราคะเสียได้แล้ว ก็จักเปนไปเพื่อประโยชน์ เกื้อกูลเพื่อความศุขแด่ท่านทั้งหลาย สิ้นกาลนาน ๆ มิคิมัลลโยธาได้ฟังนตุม์หากวัคคิ์ ฉนั้นแล้วคิดว่า รูปก็ไม่ใช่ของตน เวทนา สัญญา สํขาร วิญญาณ ก็มิใช่ของตนดังนี้ แล้ว ท่านจึงมนสิการในนตุม์หากวัคคิ์เรื่องนั้นให้เปนของปราบปรามจิตร์ ให้บางเบา ฉันทสิเนหาอาลัย แล้วไปยังมหาวิหารได้บรรพชาอุปสมบท ไปบำเพ็ญเพียรสมณธัมม์ นายพรานคนหนึ่งสำคัญว่าเนื้อประหารด้วยอาวุธแล้ว ท่านก็ดำรงสติอดกลั้น กระทำ อธิวาสนขันติมั่นไม่หวั่นไหว เจริญวิปัสสนาญาณสำเร็จพระอรหัตผล บุคคลผู้ฟังมาฟังแต่ บริยายหนึ่ง ๆ แล้ว ยึดเปนอารมณ์กระทำที่พึ่งแด่ตนได้ด้วยประการฉนี้ ๆ และการฟัง ธรรมมีอานิสงส์คุณให้ผู้ฟังโดยเคารพ บัลลุโลกุตรธัมม์ได้เปนอย่างยิ่ง อนึ่งการฟังธรรม นี้ เปนมุขเปนอุบายประตูใหญ่หลวงแห่งประโยชน์คุณสุขวิเศษวิบุลผลทั้งปวงซึ่งสัตว์ ประสงค์ปราถนา เพราะเหตุนั้นบัณฑิตชนผู้จะสั่งสมสัมมาปฏิบัติเพื่อจะได้ปัญญาใน ปัตยุบัน และภพภายน่า ก็พึงสดับภาสิตนั้น ๆ แล้วพิจารณาตั้งจิตร์ฟังธัมมกถาโดย เคารพซึ่งเปนมุขอุบายประตูใหญ่ที่จะให้ได้ปัญญานั้น ๆ แท้จริงการกบุคคลผู้จะบำรุง ตนให้ได้ปัญญา เมื่อได้ฟังคำภาสิตกถาของผู้ใด ๆ แล้วอย่าพึงห้ามเสียโดยเร็วและอย่า พึงด่วนอนุโมทนาก่อน พึงสังเกตกำหนดจำเบื้องต้นท่ามกลางที่สุดและอนุสนธิแห่งภาสิต นั้น ได้แล้วเลือกฟั้นพิจารณารู้ว่าเปนสุภาสิต หรือทุภาสิตประการใดแล้วสละส่วน ทุภาสิตเสีย ทรงไว้แต่ส่วนสุภาสิต ประหนึ่งภิกษุถือสปาทานจาริกธุดงค์ เที่ยวภิกขา-จารตามลำดับประตูบ้าน ไม่แวะเวียนรับบิณฑบาต ตามแต่ทายกถวายเสมอปากบาตร์

ไม่พูนล้นแล้วไปนั่งณที่สะบายด้วยน้ำฉันแล้วเลือกสันดูบิณฑาหารซึ่งประมวญอยู่ในบาตร์ เห็นว่าสิ่งใดเปนวิสภาคแสลงจะก่อให้เกิดโรคาพาธ หรือจะนำมาซึ่งอกุศลจิตดุบาทประกอบด้วยกามวิตกเปนต้น แล้วนำสิ่งนั้นออกเสีย บริโภคแต่สิ่งซึ่งเปนสภาคไม่แสลงโรคแลจิตร์ฉันใด ผู้จะปฏิบัติให้ได้ปัญญา พึงประพฤติในภาสิตกถาที่ตนได้ฟังแต่ผู้อื่นเหมือนฉนั้น สละส่วนทุภาสิต อันเปนของแสลงออกเสีย ทรงไว้แต่ส่วนสุภาสิต อันเปนปานดังของสภาค ส่วนโภชนสบายฉนั้น เมื่อมาปฏิบัติแบ่งภาสิตเป่น ๒ สถาน รู้ทิ้งรู้เก็บฉนี้ แล้วก็จะได้ปัญญาทางสุขประโยชน์นั้น ๆ ตามควร ฯ แม้ถึงผู้เจรจานั้นจะไม่ประสงค์ให้เปนประโยชน์ กล่าวด้วยอำนาจความโกรธและเสียดสีให้ผู้ฟัง เคืองแค้นและเข็ดขาม ถ้าคำนั้นเปนสุภาสิตสามารถจะให้สำเร็จประโยชน์ตนเปนต้นได้ ก็ควรให้ผู้ฟังนั้นทรงไว้โดยเปนสุภาสิตอย่าคัดค้านเหมือนคำของอาชีวกอันเจรจาโต้ทานกับพระอุทายีฉนั้น ฯ เหล่าอาชีวกสาวกหนึ่ง มาวิงวอนพระอุทายีให้ชักสื่อทำสัญจริต ได้ธิดาตระกูลไปตามประสงค์ ให้ดำรงในความเปนภรรยาเดือนหนึ่ง พ้นนั้นแล้วให้ประกอบการงานโดยปริหารเปนทาษี กุลธิดาไปร้องทุกข์ต่อพระอุทายีให้ว่ากล่าว ซึ่งพระผู้เปนเจ้ารับคำนั้นแล้วก็ว่าจะให้ตั้งอยู่ในความเปนภรรยาดังอาชีวกสาวกมาวิงวอนแต่เดิมนั้น ฯ ฝ่ายเหล่าอาชีวกสาวกจึงเจรจากับพระผู้เปนเจ้าว่า สมเณน สุสมเณน โหตพฺพํอพยาวเฏน อัน วิสัยสมณพึงเปนสมณดี อย่าขวักไขว่ขวนขวายในเรื่องที่มิใช่กิจการ ฯ และคำนี้แม้เปนสุรโวหารกล่าวด้วยเคืองแค้นจะให้ท่านเข็ดขาม เลิกงดเสียไม่ตักเตือนกันต่อไปก็จริงอยู่แลก็แต่ว่าเปนสุภาสิตสอนสมณให้สถิตย์เทียงแต่ในสมณโคจรวิสัย ควรที่บัณฑิตจะอนุโมทนา แลทรงไว้โดยเปนสุภาสิต ฝ่ายสมณปฏิบัติ เพราะว่าอันสมณผู้แสวงหาความระงับนี้ ถ้าดำรงคงที่ตามธรรมของสมณอยู่ โทษพิบัติทุกข์ภัย ทั้งสิ้งแห่งอาสวกิเลศห่างไกล ไม่พึงมี ถ้าละเมิดจากสมณวิถีไม่สถิตย์ในธรรมของสมณไซร้ ก็จะนำอาสวาฐานิยโทษทุกข์ภัยมาแก่ตนไม่มีผาสุกสถาพร ดังพระธรรมิกเถรเนวาสิก ครองสังฆิกาวาส สถิตย์อยู่ในชาติภูมิ ๗ ตำบลด่าตัดเพ้อเสียดแทงภิกษุอาคันตุกทั้งหลายด้วยวาจาเหลือขนาด อุบาสกชาวชาติภูมิผู้ปฏิบัติสงฆ์เห็นว่า ไม่เปนคุณแก่สังฆิกาวาส แล้วขับเสียจากอาวาสทั้ง ๗ ตำบลนั้น ฯ คำซึ่งว่าให้สมณเปนสมณดี อย่าพึงขวนขวาย

ในกรรมมิใช่กิจ เปนสุภาสิตสมณปฏิบัติด้วยประการฉนี้ ฯ อนึ่งข้อปฏิบัติจะให้ได้คุณ คือ เปนคนมีปัญญาในภายน่านั้น แสดงไว้ในจุลกัมมวิภังคสูตร์เปนต้นว่า บุคคลผู้หมั่นเข้าไปใกล้สมณพรหมณ์แลไต่ถามซึ่งกุศลอกุศล ว่าสิ่งใดเปนกุศล สิ่งใดเปนอกุศล สิ่งใดมีโทษ สิ่งใดไม่มีโทษ สิ่งใดเมื่อบุคคลมาทำด้วยกายวาจาจิตร์แล้ว เปนไปเพื่อประโยชน์แลความศุขแด่ผู้ปฏิบัติ สิ่งใดเมื่อบุคคลมาทำด้วยไตรทวารแล้ว เปนไปเพื่อความฉิบหายแลทุกข์โทษแด่ผู้ทำนั้นดังนี้ ฯ ข้อซึ่งบุคคลมีจิตร์คิดจะศึกษาให้รู้เข้าใจแลปฏิบัติตามที่รู้นั้น ให้เปนประโยชน์แด่ตนแลผู้อื่น แล้วหมั่นไต่ถามทางบุญทางบาปคุณโทษประโยชน์และมิใช่ประโยนช์กะท่านผู้รู้โดยนิยมดังนี้เปนสัมมาปฏิบัติ เพื่อจะให้ได้ผลคือความเปนบุคคลมีปัญญามาก แม้ณภพนี้และภพเบื้องน่า ฯ การะฟังภาสิตนั้น ๆ แล้วพิจารณาและตั้งจิตร์ฟังธัมมกถาโดยเคารพเปนมุขอุบาย สัมมาปฏิบัติประตูใหญ่ที่จะได้ปัญญา ด้วยประการฉนี้ เอวํ ก็มี ฯ

ทิฏฺฐุชุกมฺมปุญฺญกิริยาวตฺถุที่ ๑๐

ทิฏฺฐิยา อุชุกรณํ ทิฏฺฐุชุกมฺมํ, อตฺถิ ทินฺนนฺติ อาทินยปฺปวตฺตสมฺมา-ทสฺสนวเสน ทิฏฺฐิยา อุชุกรณํ ทิฏฺฐุชุกมฺมํ นามาติ ฯ

อนุสนธิพระธรรมเทศนา มีบุพพาปรสืบเนื่องตามลำดับมา บัดนี้จะได้รับพระราชทานถวายวิสัชชนาในทิฏฐุชุกรรมบุญญกิริยาวัตถุกามาพจรกุศลที่ ๑๐ สนองพระเดชพระคุณประดับพระบัญญบารมี ดำเนิรเนื้อความว่า บุญญกิริยาวัตถุทั้ง ๙ ตั้งแต่ทานจนถึงธัมมัสสวนนั้น ท่านกล่าวด้วยเจตนาอันสำเร็จกิจนั้น ๆ มีบริจาคเปนต้น จนถึงเจตนาอันให้สำเร็จความฟังธรรมชื่อว่า ธัมมัสสวนมัยบุญญกิริยาวัตถุเปนที่สุด ดังรับพระราชทานถวายวิสัชชนามาแล้วนั้น ก็แต่ทิฏฐุชุกรรมบุญญกิริยาวัตถุที่ ๑๐ นี้ ท่านหากล่าวด้วยเจตนาเหมือนดังนั้นไม่ เพราะว่าทิฏฐุชุกรรมนี้เปนแต่สักว่าอาการวิเศษแห่งจิตร์ ซึ่งให้สำเร็จกิจทำทิฏฐิความเห็นให้ตรงตามสภาพที่เปนจริงเท่านั้น ท่านจึงหากล่าวด้วยเจตนาไม่ แสดงโดยนิพจนนัยและสรุปว่า ทิฏฺฐิยา อุชุกรณํ ทิฏฺฐุชุกมฺมํ การทำซึ่งความเห็นให้ตรงชื่อว่าทิฏฐุชุกรรม การทำความเห็นให้ตรงด้วยอำนาจแห่งความเห็นชอบ ที่เปนไปโดยนัยว่า ทานที่บุคคลได้ให้แล้วมีอยู่ มีผลอยู่เปนต้น ชื่อว่าทิฏฐุชุกรรมทำความเห็นให้ตรง เมื่ออ้างสัมมาทัสสนความเห็นชอบอันเปนไปโดยนัยว่า "อตฺถิ ทินฺนํ" เปนต้น มาแสดงให้ชัดในข้อซึ่งว่า ทำความเห็นให้ตรงฉนี้แล้ว ก็ส่องเนื้อความว่าทิฏฐุชุกรรมบุญญกิริยาวัตถุนี้ เกิดมีด้วยกามาพจรกุศลจิตรญาณสัมปยุตต์ ๔ ดวงเท่านั้น ยกญาณวิปปยุตต์ ๔ ดวงออกเสีย จึงมีคำถามว่าเมื่อประสงค์การทำความเห็นให้ตรงด้วยอำนาจสัมมาทัสสนความเห็นชอบ ชื่อว่าทิฏฐุชุ-กรรมอย่างนี้แล้ว ข้อซึ่งจิตตุปบาทอันเปนญาณวิปปยุตต์ เปนทิฏฐุชุกรรมบุญญกิริยาก็จะมีไม่ได้หรือ? แก้ว่าซึ่งจิตตุปบาทญาณวิปปยุตต์ เปนทิฏฐุชุกรรมบุญญากิริยานั้น

ที่บัณฑิตจะไม่ได้นั้นหาไม่ ได้อยู่ดอก เพราะเหตุว่า แม้ถึงเจตนาเบื้องต้นและเจตนาเบื้องหลังทั้งหลายก็สงเคราะห์เข้าในบุญญกิริยานั้น ๆ ทุกสิ่ง ตั้งแต่บุพพเจตนายปราปรเจตนาในทานมัยเปนต้นนั้นมา เมื่อถึงเวลาทำความเห็นให้ตรงอยู่นั้น จิตรเปนญาณสัมปยุตต์ฝ่ายเดียวก็จริงอยู่แล แต่ว่าการส่วนเบื้องต้นและเบื้องหลังจิตต์ แม้เปนญาณวิปปยุตต์ก็มีอยู่เพราะเหตุนั้น ข้อซึ่งแม้ถึงจิตตุบาทญาณวิปปยุตต์นั้น เปนทิฏฐุชุกรรมควรอยู่ และคำว่าทิฏฐิ ๆ ความเห็น ๆ ซึ่งมาในประชุมบทว่า ทิฏฐุชุกรรมนี้เปนคำแสดงความเห็นเปนสามัญกลาง ๆ ยังไม่ประสงค์เห็นผิดเห็นชอบก่อนเหมือนในที่มาว่า ทิฏฺฐิสมฺปนฺโน ผู้ถึงพร้อมด้วยความเห็นนั้นชอบรู้ด้วย สมฺปนฺโน ศัพท์ ทิฏฺฐิวิปนฺโน ผู้วิบัติด้วยทิฏฐิความเห็นนั้น ผิด รู้ด้วย วิปนฺโน ศัพท์ก็แลในคำว่า ทิฏฺฐุชุกมฺมํ ทำความเห็นให้ตรงนี้ รู้ว่าความเห็นนั้นชอบด้วย อุชุกมฺมศัพท์ เพราะฉนั้นจึงได้ความสันนิษฐานในทิฏฐุชุกรรมนี้ว่า การทำความเห็นให้ตรงด้วยอำนาจแห่งความเห็นชอบชื่อว่า ทฺฏฐุชุกมฺมํ การทำความเห็นให้ตรง การทำความเห็นให้ตรงเปนบุญญกิริยาวัตถุประการหนึ่ง ความเห็นชอบอันเปนทิฏฐุชุกรรมนี้ เพียงโคตรภูญาณเปนอย่างยิ่ง คือความเห็นชอบอันเปนไปในมณฑลแห่งกามาวจรธรรมแลความเห็นชอบ ซึ่งเปนกามาวจรกุศลทิฏฐุชุกรรมบุญญกิริยาวัตถุนี้ บัณฑิตชาติพึงสำแดงด้วยสัมมาทิฏฐิส่วนมโนกรรม ส่วนกุศลกรรมบถแลกัมมัสสกตาญาณปรีชาหยั่งรู้ซึ่งความที่แห่งสัตว์มีกรรมเปนของ ๆ ตน แลสรณคมนกุศลแลวิปัสสนาปัญญาจนถึงโคตรภูญาณ แท้จริงความเห็นชอบเห็นไม่วิปริตจากทางกรรมทางวิบากทางผล เห็นตามสภาพความเปนที่มีอยู่ว่า ทานที่บุคคลให้แล้วมีอยู่เปนอันได้ให้ได้บริจาคผลวิบากแห่งกรรมทั้งหลายที่สัตว์ทำดีและทำชั่วมีอยู่ โลกนี้มีอยู่โลกเบื้องหน้ามีอยู่ มารดามีอยู่ บิดามีอยู่ ความปฏิบัติชอบปฏิบัติผิดในมารดาบิดา มีผลเปนสุขและทุกข์ตามควร สัตว์ทั้งหลายผู้เข้าไปถึงสุคติภพ ทุคติภพมีอยู่ สมณพราหมณ์ทั้งหลายผู้ได้ถึงความระงับแล้ว ทำให้แจ้งซึ่งโลกนี้และโลกเบื้องหน้าด้วยปัญญาอันยิ่งรู้จริงเห็นจริงด้วยตนโดยประจักษ์ชัดแล้วแสดงให้ผู้อื่นรู้แจ้งประจักษ์มีอยู่ในโลก ความเห็นชอบไม่วิปริตซึ่งมาโดยนิทัสสนมุขนี้ เปน

ทิฏฐุชุกรรมทำความเห็นให้ตรง เมื่อบุคคลมาเห็นชอบฉนี้แล้ว จึงได้ละทุจริตเสียบำเพ็ญสุจริตขึ้นในสันดาน ฯ และกัมมัสสกตาญาณ ปัญญาหยั่งรู้ซึ่งความที่แห่งสัตว์ทั้งหลายมีกรรมเปนของ ๆ ตนนั้น เห็นลงว่าสัตว์ทั้งหลายมีกรรมคือบุญและบาปที่ตนทำเปนของ ๆ ตน เปนผู้รับมรดกคือผลแห่งกรรมที่ตนทำนั้นมีกรรมเปนกำเนิดมีกรรมเปนเผ่าพันธุ์ มีกรรมเปนที่พึ่งพำนักอาศรัย สัตว์ทั้งหลายจักทำซึ่งกรรมใด เปนกัลยาณไปจากโทษหรือ ๆ เปนบาป สัตว์ทั้งหลายก็จะเปนทายาทผู้รับมรดกผลแห่งกรรมนั้น ความเห็นชอบหยั่งรู้ซึ่งความที่แห่งสัตว์ทั้งหลายมีกรรมคือบุญและบาปที่ตนทำเปนของ ๆ ตนฉนี้ ชื่อว่ากัมมัสสกตาญาณทิฏฐุชุกรรมทำความเห็นให้ตรง และซึ่งว่าสัตว์ทั้งหลายมีกรรมเปนของ ๆ ตนฉันใด จะแสดงให้เห็นฉนั้นนั้นให้บัณฑิตพึงสันนิษฐานโดยเทศนานัยพุทธภาสิตในจุลกัมมวิภังคสูตร์ ซึ่งพระโลกนาถตรัสเทศนาแต่สุภมาณพบุตร์โตเทยยพราหมณ์อันมากราบทูลถามถึงเหตุปัจจัยให้สัตว์ต่ำช้าและประณีตนั้น เนื้อความแห่งภาสิตนั้นว่า อันสัตว์ทั้งหลายมีกรรม คือบุญและบาปที่ตนทำเปนของ ๆ ตน เปนทายาทรับมรดกผลแห่งกรรม มีกรรมเปนกำเนิด มีกรรมเปนเผ่าพันธุ์ มีกรรมเปนที่พึ่งพำนักอาศรัย กรรมคือบุญบาปที่สัตว์ทำนั้นแลย่อมจำแนกแจกจ่ายซึ่งสัตว์ทั้งหลาย เพื่อความเปนผู้ต่ำช้าและประณีต อันนี้พุทธภาสิตสำแดงเนื้อความนั้นโดยย่อ และซึ่งว่ากรรมคือบุญและบาปที่สัตว์ทำนั้นแลจำแนกแจกจ่ายซึ่งสัตว์ทั้งหลาย เพื่อเปนผู้ต่ำช้าและประณีตนั้นเหมือนไฉน? ผู้ปราถนาจะรู้จะพึงรู้โดยตัวอย่างอย่างใด ตัวอย่างในข้อนั้นนี้ว่า ปาณาติบาตเจตนา ซึ่งเปนเหตุให้ผู้ทำนั้น เมื่อเกิดในมนุษย์มีอายุสั้น วิรติเจตนาเปนเครื่องงดเว้นเสียจากปาณาติบาตนั้น เปนเหตุให้ผู้เว้นนั้นเมื่อมายังมนุษย์มีอายุยืนนาน อกุศลคือวิหิงสาเบียดเบียฬสัตว์ให้เจ็บกายด้วยฝ่ามือและก้อนดินท่อนไม้และศัตรา แต่มิได้ฆ่าให้สิ้นชีวิต กระทำให้บอบช้ำเสวยทุกข์ต่าง ๆ เปนเหตุให้ผู้นั้นเมื่อเกิดเปนมนุษย์เปนคนมีอาพาธป่วยไข้โรคพยาธิมาก เบียดเบียฬไม่ให้ได้รับความศุข กุศลคือไม่เบียดเบียฬสัตว์อื่นเหมือนฉนั้น เปนคนสันดานดีกอบด้วยกรุณาทำนุบำรุงรักษาสัตว์ให้ได้ศุขไล่ความเบียดเบียฬเสียให้ห่างไกล เปนเหตุให้ผู้นั้นเมื่อเกิดเปนมนุษย์ มีอาพาธป่วยไข้

น้อยเบาบาง พอเปนศุขกายได้บำเพ็ญพรตแลกุศลสุจริตโดยสดวก อกุศลคือเปนคนมักโกรธเดือดแค้นเคือง มีอุปายาสความคับแค้นมาก เมื่อผู้อื่นแม้ว่ากล่าวสักหน่อยก็ข้องขัดโกรธแค้นเคืองกระทำความโกรธและโทสะความประทุษร้ายให้ปรากฎ เปนเหตุให้ผู้นั้นเมื่อเกิดเปนมนุษย์มีสีกายทรพลเผือดแผดไม่ผ่องใส กุศลคือไม่เปนคนมักโกรธ เมื่อผู้อื่นมาว่ากล่าวแม้มากสักเท่าใด ก็ไม่ข้องขัดไม่เคืองแค้นไม่กระทำความโกรธ แลความประทุษร้ายให้ปรากฎ อดกลั้นเสียด้วยอุบายอันชอบต่าง ๆ เปนเหตุให้ผู้นั้นเมื่อเกิดในมนุษย์ มีพรรณสีกายโสภณ นำมาซึ่งความเลื่อมใสควรจะพึงดูพึงชม อกุศลคือความอิสศาในลาภยศสมบัติศุขแห่งผู้อื่น เปนเหตุให้ผู้นั้นเมื่อเกิดในมนุษย์ มีศักดานุภาพน้อยไม่มีผู้เกรงขาม กุศลคือดำรงจิตรด้วยมุทิตา ยินดีด้วยสมบัติแห่งผู้อื่นไม่อิสศา เปนเหตุให้ผู้นั้น เมื่อเกิดในมนุษย์มีศักดานุภาพมากเปนที่เกรงขามแห่งมหาชน อกุศลคือความตระหนี่เหนียวแน่นไม่จำแนกแจกทานเปนเหตุให้ผู้นั้น เมื่อเกิดในมนุษย์มีโภคสมบัติน้อยไม่ไพบูล กุศลคือบันเทาตระหนี่เสียให้เบาบางแล้วบริจาคทาน เปนเหตุให้ผู้นั้นเมื่อเกิดในมนุษย์มีโภคสมบัติศุขมากมูล ไม่ขัดสนหาได้โดยง่ายอกุศลคือถมึงกระด้างไม่โอนอ่อน เปนเหตุให้ผู้นั้นเมื่อเกิดในมนุษย์เกิดณะตระกูลต่ำที่ประชาชนในประเทศนั้น ๆ ดูหมิ่นไม่นับถือกุศลคือความเปนบุคคลมีสันดานดี ไม่กระด้างไม่มีอติมานะถือตัวด้วยประการนั้น ๆ เปนเหตุให้ผู้นั้น เมื่อเกิดในมนุษย์เกิดในตระกูลสูง มีกระษัตริย์พราหมณ์คฤหบดีมหาสารเปนต้น อกุศลคือไม่พอใจเข้าไปใกล้ไต่ถาม กุศลอกุศลคุณและโทษ ประโยชน์มิใช่ประโยชน์ต่อท่านผู้รู้ เปนเหตุให้ผู้นั้นเมื่อเกิดในมนุษย์มีปัญญาน้อยโฉดเขลาไม่เปรื่องปราชญ์ กุศลคืออุตส่าห์ขวนขวายหมั่นเข้าไปใกล้ท่านผู้รู้ แลไต่ถามถึงบาปบุญคุณโทษประโยชน์มิใช่ประโยชน์ ด้วยอัธยาศัยประสงค์จะรู้ เปนเหตุให้ผู้นั้น เมื่อเกิดในมนุษย์มีปัญญามากเฉียบแหลมลึกซึ้งควรจะกระทำกุศลทางสุคติสวรรค์แลนิพพานได้ ข้อปฏิบัติอันจะให้ความเปนสัตว์ต่ำช้ามีอายุสั้นเปนต้นเปนไป ย่อมนำสัตว์นั้น ๆ ให้ต่ำช้ามีความเปนสัตว์มีอายุสั้นเปนต้น ฝ่ายข้อปฏิบัติอันจะให้ความเปนสัตว์ประณีตมีอายุยืนเปนต้นเปนไป ก็ย่อมนำสัตว์นั้น ๆ เข้าไปถึงความเปนผู้

ประณีตมีความเป็นสัตว์มีอายุยืนเปนต้น สัตว์ทั้งหลายมีกรรมคือบุญแลบาปที่ตนทำเปน ของ ๆ ตน เปนทายาทรับมรดกผลแห่งกรรม มีกรรมเปนกำเนิด มีกรรมเปนเผ่าพันธุ์ มีกรรมเปนที่พึ่งพำนักอาศัย กรรมคือบุญบาปเจตนาที่เปนกุศลแลอกุศลย่อมจำแนกแจก สัตว์ทั้งหลายเพื่อเปนผู้ต่ำช้าและประณีตด้วยประการฉนี้

สมเด็จพระผู้ทรงพระภาค ทรงแสดงซึ่งข้อว่าสัตว์ทั้งหลายมีกรรมเปนของ ๆ ตนโดยนิทัสสนนัย แก้ข้อสงสัยที่มาณพทูลถามด้วยประการฉนี้ ความเห็นชอบหยั่งรู้ซึ่ง ความที่แห่งสัตว์ทั้งหลายมีกรรมเปนของ ๆ ตนฉนี้ ชื่อว่ากัมมัสสกตาญาณทิฏฐุชุกรรม ทำความเหนให้ตรงตามสภาพความเปนจริงที่มีอยู่ เมื่อบุคคลเห็นชอบเห็นไม่วิปริต ทำ ความเหนให้ตรงฉนี้แล้วจึงได้เพียรเพื่อจะละอกุศลมีปาณาติบาตเปนต้นเสีย บำเพ็ญบุญ กรรมที่เปนอกุศลวิรัติเจตนาเครื่องงดเว้นจากปาณาติบาตเปนต้นนั้นขึ้นในตน เปนสุข สังวัตตนิกะปฏิบัติ ๆ ฝ่ายสรณคมนกุศลที่เปนทิฏฐุชุกรรมนั้น ว่ากุศลจิตตุบาท จิตรอัน เกิดขึ้นเปนกุศลเปนเครื่องถึงพระพุทธเจ้าพระธรรมพระสงฆ์ ๓ รัตนะเปนที่พึ่งที่ระฦก ให้ ผู้นั้นหยั่งลงในคำสั่งสอน และเปนเหตุให้บุรุษสัตรี ได้อันวัตถนามกรว่า อุปาสโกอุปา- สิกาดังนี้ เมื่อจะกล่าวโดยเนื้อความที่ประสงค์ความได้ฉะเพาะซึ่งความเชื่อในสามวัตถุ คือพระพุทธเจ้าพระธรรมพระสงฆ์ กับความเห็นชอบมีความเชื่อนั้นเปนมูลราก ธรรม ๒ อย่างคือ ความเชื่อ ๑ ความเหนชอบ ๑ นี้ชื่อว่า สรณคมน์ เครื่องถึงสรณะ จิตตุบาท เครื่องถึงสรณะ ซึ่งว่าเปนที่พึ่งที่ระฦก เมื่อจะกล่าวในบุญญกิริยาวัตถุ ๑๐ อย่าง ท่าน กล่าวว่า ทิฏฐุชุกรรมการทำความเห็นให้ตรง อาศัยความเชื่อกับเห็นจริงลงในสาม รัตนะนั้นแล เกิดมีขึ้นในจิตต์เปนพลวเหตุก่อน จึงให้ประชุมชนมนุษย์นิกรบุรุษสัตรี เปล่งวาจาแสดงตนว่า เปนอุบาสกอุบาสิกา เปนการประกาศให้พระศาสดาเปนต้น รู้ว่า ตนเปนผู้เข้ามั่งใกล้สามรัตนะด้วยใจแล้ว เมื่อบุคคลมาทำความเหนให้ตรงด้วยสรณคม- นกุศล หยั่งลงยังคำสอนของพระศาสดาฉนี้แล้ว บางจำพวกก็บำเพ็ญพรหมจรรย์กระทำ ให้บริบูรณ์ในศีล สมาธิ ปัญญา วิมุตติ วิมุตติญาณทัสสนักขันธ์ เสขาเสขธรรม ตาม สมควรแก่ประโยคสมบัติ บางจำพวกก็ดำรงสถิตย์คงอคารสถาน ปฏิบัติตามพุทโธวาท

โดยปรกติในอุบาสกธรรมจริยา เปนกัลยาณปุถุชนบ้าง บัลลุโลกุตตรารียมรรคผลเพียง เส้จภูมิเปนพระโสดาบันน์สกทาคามี อะนาคามีบ้าง สมบูรณ์ขึ้นเปนพุทธปริสสมบัติพร้อม ทั้งสหธัมมิกบริษัท แลคฤหัสถ์สาวกอุบาสกอุบาสิกา สำเร็จด้วยทำความเหนให้ตรงด้วย อำนาจ ความเชื่อแลเหนชอบจริงลงในพระรัตนตรัยด้วยประการฉนี้ แลสรณคมนกุศล ทิฏฐุชุกรรมนี้ เมื่อจะกล่าวโดยอนุตตริยบุญ ๖ ประการ ก็เปนลาภานุตตริยลาภประเสริฐ ไพศาลไม่มีลาภอื่นจะยิ่งขึ้นไปกว่า โดยนัยเทศนาในอนุตตริยสูตร์นั้น สรณคมนกุศลที่ เปนโลกิยธรรมอยู่เปนทิฏฐุชุกรรม ทำความเหนให้ตรงส่วนทิฏฐุชุกรรมบุญญกิริยาวัตถุ ด้วยประการฉนี้ ๆ วิปัสสนาปัญญาเปนทิฏฐุชุกรรมนั้นว่า ปัญญาเหนวิเสสแจ้ง ชัดกำหนดนามรูปโดยลักษณะ ๓ คือความเปนของไม่เที่ยงและเปนทุกข์มิใช่ตัวตน ถอนความสำคัญว่าเที่ยงถาวรเปนต้นเสีย ให้เบาบางกำจัดความยึดมั่นด้วยตัณหามานะ ทิฏฐิเสียให้เสื่อมคลาย ปัญญาเห็นวิเสสเห็นแจ้งชัดนี้เปนทิฏฐุชุกรรม ทำความเห็น ให้ตรงเห็นลงตามธรรมนิยามธรรมฐิติว่า สังขารสิ่งที่ปัจจัยปรุงปัจจัยประชุมแต่ง ส่วนอุปาทินนกะมีใจครอง อุปาทานเข้ายึดมั่นส่วนอนุปาทินนกะเปนแต่ประชุม ดิน น้ำ ไฟ ลม สี กลิ่น รส โอชา ๘ ประการล้วนไม่มีใจครองทั้งปวง ล้วนไม่เที่ยงสิ้น ย่อม บังเกิดขึ้นด้วยเสื่อมสิ้นเสียไปด้วย เปนอย่างอื่นไปด้วย "สพฺเพ สงฺขารา ทุกฺขา" สังขารธรรมที่ปัจจัยปรุงปัจจัยแต่ง ทั้งอุปาทินนกะอนุปาทินนกะทั้งปวงเปนทุกข์ อันความ เกิดแลความเสื่อมเสียไปมาเบียดเบียฬบีบคั้นอยู่ ร้อนด้วยเพลิง คือราคะความกำหนัด ร้อนด้วยเพลิงคือโทสะความประทุษร้าย ร้อนด้วยเพลิง คือ โมหะความหลง ร้อนด้วย ความเกิดความแก่ความตาย โศกร่ำไรแลคับแค้นหากมาเผาผลาญ "สพฺเพ ธมฺมา อนตฺตา" ธรรมสิ่งที่เปนสังขตปัจจัยประชุมแต่งแลอสังขตมิใช่ส่วนที่ปัจจัยประชุมแต่ง ทั้งปวงล้วนเปนอนัตตาสิ้น ซึ่งบุคคลมาเห็นลงแจ้งชัดตามธรรมนิยามธรรมฐิติธรรมธาตุ ฉนี้ หรือเห็นลงว่า "สพฺเพ ธมฺมานาลํ อภินิเวสาย" ธรรมสิ่งสภาพทั้งปวง ไม่ ควรที่ผู้ใดจะถือมั่นด้วยตัณหามานทิฏฐิประการใดประการหนึ่งเลยดังนี้ก็ดี ความเหน ชอบเห็นแจ้งชัดโดยนัยวิธีเปนต้นฉนี้ ชื่อวิปัสสนาปัญญา ๆ นี้เปนทิฏฐุชุกรรมทำ

ความเห็นให้ตรง เมื่อบุคคลมาทำความเห็นให้ตรงด้วยวิปัสนาปัญญานี้แล้ว ก็ย่อมมีสติลืมปชัญญะมากบันเทาความประมาทแลความหลง แลวิปลาศสัญญาให้เบาบาง แม้เสวยทุกขเวทนา ในกายก็ดีก็จะดำรงสติรักษาจิตรไม่ให้อาดูรเดือดร้อน กระสับกระส่ายเพราะทุกขเวทนาได้มีคุณอานิสงส์ลบลั้นวิเศษนักความเห็นชอบทำความเหนให้ตรงเปนทิฏฐุชุกรรมบุญญกิริยาวัตถุนี้ เมื่อแบ่งตามกาลทั้ง ๓ ก็ได้เจตนาเปน ๓ ประการ คือ บุพพเจตนา อุชุกรณเจตนา อปราปรเจตนา เปนทิฏฐุชุกรรมบุญญกิริยาวัตถุสิ้น แท้จริงเจตนาเบื้องต้นเกิดขึ้นแก่บุคคลอันคิดว่า เราจักทำความเห็นให้ตรงดังนี้ ชื่อบุพพเจตนา เจตนาอันบังเกิดขึ้นเมื่อขณะทำความเหนให้ตรงอยู่ชื่ออุชุกรณเจตนา เมื่อบุคคลมาพิจารณาไปว่าเราได้ทำความเห็นให้ตรงแล้วดังนี้ เกิดด้วยเจตนาใด เจตนานั้นชื่อว่า อปราปรเจตนา ทั้ง ๓ เจตนานี้เปนทิฏฐุชุกรรมบุญญกิริยาวัตถุสิ้น เมื่อบุคคลมาคิดว่า เราจักทำความเห็นให้ตรงดังนี้ ก็ย่อมคิดด้วยกามาวจรกุศลจิตร์ ๘ ดวง ๆ ใดดวงหนึ่ง แต่เมื่อขณะทำความเห็นให้ตรงอยู่นั้น ย่อมทำด้วยกามาวจรกุศลจิตร์ ญาณสัมปยุตต์ ๔ ดวง ๆ ใดดวงหนึ่ง เมื่อได้ทำความเห็นให้ตรงแล้วมาพิจารณาคำนึงไปว่า เราได้ทำความเห็นให้ตรงแล้วดังนี้ ก็ย่อมพิจารณาด้วยกามาวจรกุศลจิตร ๘ ดวง ๆ ใดดวงหนึ่ง เมื่อท่านย่อบุญญกิริยาวัตถุ ๑๐ อย่าง ตามอภิธรรมนัย ลงในบุญญกิริยาวัตถุตามสุตตันตนัย คงแต่ทานมัย ศีลมัย ภาวนามัย เท่านั้นแล้ว ทิฏฐุชุกรรมถึงซึ่งสงเคราะห์ลงในภาวนามัย เพราะว่าทิฏฐุชุกรรมนี้เปนฝ่ายปัญญาก็แต่ภาณกาจารีย์เจ้าทั้งหลายซึ่งกล่าวทีฆนิกายนั้น ท่านกล่าวทิฏฐุชุกรรมนี้ว่าเปนลักษณะเครื่องหมายสำหรับนิยมแห่งบุญญกิริยาวัตถุทุกประการ เมื่อกล่าวตามมติอธิบายของภาณกาจารีย์เจ้าผู้กล่าวทีฆนิกายพวกนั้นแล้ว ทิฏฐุชุกรรมนี้ถึงซึ่งสงเคราะห์ลงในทานมัย ศีลมัย ภาวนามัย ครบทั้ง ๓ ตามบุญญกิริยาวัตถุฝ่ายสุตตันตนัยนั้น บุญญกิริยาวัตถุทั้งหลายนี้ เมื่อกล่าวย่อตามอย่างสุตตันตนัยเปน ๓ คือ ทานมัย ศีลมัย ภาวนามัย เมื่อกล่าววิตถารตามอภิธรรมนัยเปน ๑๐ คือ ทาน ศีล ภาวนา อปจายน

เวยยาวัจจ ปัตติทาน ปัตตานุโมทนา ธัมมเทศนา ธัมมัสสวน ทิฏฐุชุกรรม ครบ ๑๐ บุญญกิริยาวัตถุด้วยประการฉนี้ ฯ

แลบุญญกิริยาวัตถุทั้งปวงนี้ สาธุชนจะบำเพ็ญให้บริบูรณ์ในสันดาน ตามนิจจปกติสมัย แลกาลสมัยก็มีความไม่ประมาทเปนมูลรากเปนที่ตั้งอันมั่นเปนประธาน เพราะเหตุนั้นสมเด็จพระสุคตจึ่งตรัสพจนบรรหารเปนอัศดกคาถาว่า "อายุํ อาโรคิยํ วณฺณํ สคฺคํ อุจฺจากุลีนตํ รตฺติโย ปตฺถยาเนน อุฬารา อปราปรา อปฺปมาทํปสํสนฺติ ปุญฺญกิริยาสุ ปณฺฑิตา" ฉนี้ มีความว่าเมื่อบุคคลมาปราถนาซึ่งอายุ จะให้ยืนนาน และความเปนบุคคลมีสุขสำราญ ไม่มีโรคมาเบียพกาย แลปราถนาพรรณสีกายที่พิเศษผ่องใส และปราถนาสัคคโลกเลิศด้วยทิพพารมณ์เสวยศุขไพศาลและประสงค์ซึ่งอุดมสถานในมนุษย์เกิดในตระกูลสูง มีกระษัตรีย์พราหมณ์คฤหบดีมหาสารเปนต้น และปราถนาความยินดีส่วนวิบุลผลอันยิ่งต่อ ๆ ไปก็ดี เมื่อนรชาติมาหวังศุขพิเศษในภพนี้แลภพหน้าในมนุษย์เทพยดาฉนี้แล้ว พึ่งกระทำความไม่ประมาทบำเพ็ญความไม่ประมาทให้เกิดมีสมบูรณ์มากขึ้นในสันดานเถิด ก็สามารถจะเปนอากรบ่อเกิดแห่งความศุขพิเศษซึ่งประสงค์นั้นทุกประการ บัณฑิตทั้งหลายย่อมสรรเสริญความไม่ประมาท ว่าเปนประธานเปนเบื้องหน้า เปนเหตุมีกำลังกล้า ณ ภายใน ในบุญญกิริยาการกระทำก่อสร้างบำเพ็ญบุญทุกสิ่งสรรพ์ บัณฑิตชนผู้ดำเนิรด้วยปรีชา ไม่ประมาทไม่เมานัก มีสติระวังรักษาเกียดกันความเมานักเสียให้ห่างไกลแล้ว ย่อมยึดไว้ซึ่งประโยชน์ทั้งสองอย่าง ประโยชน์คุณที่สัตว์ประสงค์อันใดในทิฏฐธรรมภพเห็นประจักษ์นี้ก็ดี ประโยชน์คุณที่สัตว์ประสงค์อันใดเปนไปในสัมปรายภพภายภาคหน้าก็ดี อตฺถาภิสมยา ธีโร ปณฺฑิโตติ ปวุจฺจติ เพราะมาได้ซึ่งประโยชน์ทั้งสองนั้น วิญญูชนจึ่งสรรเสริญผู้มีปัญญาจำทรงว่าเปนบัณฑิตดำเนิรในประโยชน์กิจด้วยปัญญาดังนี้ ฯ เอวายํ อปฺปมาโท ความไม่ประมาทนี้สมเด็จพระบรมศาสดาทรงสรรเสริญในบุญญกิริยาทุกสิ่งสรรพ์ เพราะฉนั้นจึ่งตรัสเปรียบโดยอุปมาเปนอเนกประการ มีเปรียบด้วยรอยเท้ากุญชรคชสารเปนต้นในพระสุตตันตเทศนาว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย บรรดารอยเท้าแห่งสัตว์ทั้งหลายซึ่งสัญจรณะแผ่นดินเหล่าหนึ่งเหล่าใด

รอยเท้าทั้งปวงนั้นย่อมถึงซึ่งอันประชุมลงในรอยเท้าแห่งคชสารสิ้น รอยเท้าแห่งคชสารปรากฏเปนยอดแห่งรอยเท้าทั้งปวงนั้นด้วยเปนรอยเท้าอันใหญ่ฉันใด ดูกรภิกษุทั้งหลาย บรรดากุศลธรรมทั้งหลายเหล่าใดเหล่าหนึ่ง ซึ่งสัตว์สั่งสมก่อสร้างบำเพ็ญด้วยกายวาจาจิตร์ สรรพกุศลธรรมสุจริตเหล่านั้นครบทุกสิ่ง ล้วนมีความไม่ประมาทเปนมูลเปนที่ตั้งประชุมลงในความไม่ประมาท ความไม่ประมาทบัณฑิตย่อมกล่าวว่าเลิศเปนยอดแห่งกุศลธรรมเหล่านั้นทุกสิ่ง มีอุปมัยฉันนั้น อปฺปมตฺโต วิหรนฺโต เมื่อบุคคลไม่ประมาท มีสติเกียดกันความประมาทเสียให้เบาบางให้เสื่อมถอยน้อยลงจากสันดานอยู่แล้ว ก็จะปรารภความเพียรมีกิจ ๔ คือ พยายามเพื่อจะสกัดกั้นอกุศลที่ยังไม่เกิด จะไม่ให้เกิดขึ้น ๑ จะละบาปอกุศลที่เกิดขึ้นแล้วเสียให้เสื่อมสูญ ๑ จะทำกุศลที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น ๑ จะทำกุศลที่เกิดขึ้นแล้วดำรงอยู่ถาวรจำเริญ ไม่ให้อันตรธานไปเสีย ๑ เปนความพยายามอันชอบ เมื่ออาศัยความไม่ประมาทเปนเหตุมีกำลังกล้าภายในแล้ว ก็มละบาปบำเพ็ญบุญให้บริบูรณ์ขึ้นในสันดาน เหตุการณ์ดังนั้นบัณฑิตชาติการกะบุคคลประสงค์จะให้บุญญกิริยา ซึ่งเปนขุมทรัพย์อันพิเศษแลเปนพลวะเหตุแห่งความสุขสมบัติวิบุลผลซึ่งสัตว์ประสงค์ปราถนาไพบูลในสันดาน พึงบำเพ็ญความไม่ประมาทให้ไพศาล ตามพุทโธวาทในพระพุทธนิพนธคาถาดังรับพระราชทานถวายวิสัชชนามาฉนี้ เอวํ ก็มีด้วยประการฉนี้ ฯ

พิมพ์ที่โรงพิมพ์ชวนพิมพ์ 112-116 ถนนบริพัตร สำราญราษฎร์ พระนคร โทร. 810541
นายชวน ศรสงคราม ผู้พิมพ์ผู้โฆษณา 2513